

DEBRECENI EGYETEM
TANÁRKÉPZÉSI KÖZPONT

V. GÖNCZI IBOLYA

Gyermek- és ifjúságvédelem, a hátrányos helyzet kezelése

Oktatási segédanyag
a gyakorlatvezető mentortanár pedagógus szakvizsgára felkészítő
szakirányú továbbképzési szak hallgatói számára

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2015

Szaktárnet-könyvek 36.

Sorozatszerkesztő:

Maticsák Sándor

Készült

a SZAKTÁRNET (TÁMOP-4.1.2.B.2-13/1-2013-0009)
pályázat keretében

Lektorálta:

Kálnai Katalin

Technikai szerkesztő:

Maticsák Sándor

Borítóterv:

Nagy Tünde

ISBN 978 963 473 873 2

© V. Gönczi Ibolya

© Debreceni Egyetemi Kiadó – Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is.

Kiadta a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.
www.dupress.hu

Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi
Készült a Kapitális Nyomdában, 2015-ben.

Tartalom

Bevezetés.....	5
1. A család és hiánya.....	9
2. Család helyett, család mellett – intézményben.....	13
3. Történeti visszatekintés.....	23
4. Egy sajátos dimenzió, az SOS Gyermekfalu.....	47
5. Jogszabályi keretek.....	67
6. Az 1997/XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról.....	73
7. Egy modell a törvény nyomán.....	87
8. Reszocializáció a gyermekvédelemben.....	91
9. A hazai gyermekvédelmi struktúra irányítási rendszere.....	99
10. Gyermekvédelem és közoktatás.....	105
11. Új kihívások.....	127
Irodalomjegyzék.....	141

Bevezetés

Magyarországon a gyermekvédelem, a szociálpedagógiai gondolkodásmód egészen a XX. század közepéig, végéig alárendelten volt jelen állami nevelési feladatainkban. A családokban folyó nevelés gyakorlata, kérdései is számos ellentmondást hordoztak. A szülők nevelési gondjaikkal, bizonytalanságaikkal magukra maradtak, mint évszázadokon keresztül legtöbbször, így napjainkban is. A pedagógia, pszichológia nehezen találta a kapcsolatot a szülőkkel. Az itt és most realitását szemlélve, a XX–XXI. század fordulóján az ifjúság egyre növekvő körének deviáns magatartását észlelve tudni lehet(ett), hogy a családok helyzetében fokozatosan bekövetkező, nevelési szempontból is kedvezőtlen változások, a gazdasági-szociális helyzetükben a növekvő mértékű elszegényedés, vagy a hirtelen jött anyagi jólét és az ezekből fakadó értékdevalválódások megjelenése összefüggésben vannak.

A családi fejlődés szocializációs zavarai, e zavaroknak a gyermeki személyiséget károsító hatásai, a családnélküliség, vagy a súlyos családi konfliktusok, amelyek elsődlegesen a szeretethiányból vagy annak sérüléséből erednek, elővételezik a gyerekek deviáns viselkedésének tünetegyüttesét. E néhány megnevezett feltétel, jelenségegyüttes meghatározó módon játszik szerepet a későbbiekben a gyerekek állami gondozásba, mai terminológiával élve nevelésbe kerülésének lehetőségében. Bármennyire is korszerű, tudatosan szervezett, humanizált egy struktúra, esetünkben a gyermekvédelmi rendszer, mégsem képes azt nyújtani, amit a családi miliő intimszférája adhat a gyerekeknek a társas kapcsolatokban, a tartozni valahová biztonságtudat kiépítésében, a mindennapokban való helytállásra felkészítésében, az érzelmi-kötődési kultúra fejlesztésében. Talán túlzásnak is értékelhető, mégis axiomatikusan értelmezzük, hogy a nem családi keretek között zajló nevelés nem, vagy csak meglehetősen csekély mértékben képes azt nyújtani, amit a gyerek kiegyensúlyozott személyiséggé válása igényel, mint pl. a tapintás, a simítás, a gesztus, a metakommunikációs jelek, és a szavakat átmelengető szeretet. Bármelyik történelmi korszakot megvizsgálva, elemezve igazolható, hogy az embereknek alapvető szükséglete a kötődésigény, a szeretet megélése. Jól lehet, a szeretet fogalom az egyes emberek életében különböző tartalmakat jelenthet, más-más elemei kerülhetnek előtérbe, vagy szorulhatnak háttérbe. De akár a művészetek, akár az emberi viszonylatokkal foglalkozó tudomá-

nyok eredményeivel igazolhatók, hogy a ma emberének szeretet iránti szükséglete erősebbé és tudatosabbá vált, mint bármikor eddig.

A családi szocializáció, a családban történő nevelés prioritásának hangsúlyozása mellett vitathatatlan az is, hogy mindig lesznek olyan gyerekek, fiatalok, felnőttek, akik kényszerűen kikerülnek vér szerinti családjukból az ott elszenvedett lelki vagy fizikai bántalmazás miatt, függetlenül, attól hogy az ország, ahol élnek – globálisan tekintve – gazdasági csoda, vagy annak éppen az ellenkezője. Ha a család bármilyen ok miatt nem képes biztosítani a gyermek gondozását, nevelését, vagy önmagában a családi környezet súlyosan veszélyezteti a gyereket, azaz a szocializációs folyamatban zavar támad, akkor az államnak joga és kötelessége is egyben, hogy a gyermek biztonságos neveltetéséről gondoskodjék. Ezt leggyakrabban intézményes keretek között szervezi és koordinálja.

Fontos princípium mai hazai gyakorlatunkat tekintve, hogy a nevelésbe vétel senki számára nem lehet soha, semmilyen körülmények között sem büntetés. Még abban az esetben sem, ha a gyámügyi intézkedés nem a szülő kérelmére, hanem az ő szándéka ellenére következik be. E mögött az a jogi értelmezés található, hogy csak és kizárólag a szülők személyiségéből következően a gondozásra, nevelésre képtelen vagy alkalmatlan családokból emelhető ki a gyermek. Ugyanakkor a valóság sokszínűségéből az is következik, hogy bár napjainkat nem az Árvácska-sorsot jellemző gazdasági-társadalmi mutatók jellemzik, mégis az állami gondoskodásban nevelkedő gyerekek szüleinek egy jelentős hányada több szempontból marginális társadalmi helyzetű. E dilemma feloldását törvény garantálja, hiszen mára az anyagi veszélyeztetés, a szegénység ténye, mint gyermeknevelési alkalmatlanság megszüntetésére más eljárások, lehetőségek adottak a családból történő kiemeléssel szemben. Így ezeknek, a tulajdonképpen gazdasági szempontból működésképtelen családoknak a megsegítése preferált állami, szociálpolitikai feladat.

Mindezek, tehát a gyermekvédelmi és szociálpolitikai ellátások terén bekövetkezett változások tükrében, és a nevelési, lélektani gondolkodásban nyomon követhető humánusabb értékpreferenciák erősödésével a gyermekvédelem mára már nem tartozik egyértelműn a marginális társadalmi kérdések közé. A gyermekvédelem az állami nevelési feladatokban betöltött alárendelt szerepétől, ha nem is könnyen, de megszabadult. Magának a gyermekvédelem fogalom használatának a pontosítása, értelmezési kerete is jelentős változáson ment át. A gyermekvédelem kifejezés

többet üzen ma, mint a lecsupaszított fogalom, gyermek: egy meghatározott életkori szakasz; védelem: óvás, gondoskodás. A fogalom tartalma összetettebb, magában hordozza a gyerekek, fiatalok és családok védelmének értelmezését, érdekeik képviselését is, a veszélyektől való megóvást, sőt annak elkerülésének minden lehetséges módját, tehát a megelőzést is (Csorna K. 1929; Új Magyar Lexikon 1960; Pedagógia Lexikon 1977; Hanák K. 1978; Gáti F. 1987; Veczkó J. 1999; Herczog M. 1994; Domszky A. 1994; Volentics A. 1996).

A fogalom kapcsán fontos elemzési, értelmezési szempont az is, hogy a gyermekvédelem rendszere, gyakorlata, eredményessége, vagy eredménytelensége az adott, a mindenkori, konkrét társadalmi, gazdasági kulturális struktúrában, viszonyrendszerben ítélni meg viszonylag objektíven.

A család és hiánya

A téma szempontjából a szülő-gyermek, ezen belül is az anya-gyermek kapcsolatnak meghatározóan fontos szerepe van a felnőtté válás, a kiegyensúlyozott személyiség kialakulása szempontjából, amely folyamat akár a családi, akár egy intézményes struktúra biztosította keretek között zajlik.

Az ember megszületik, és még nem tudja, hogy földi léte e bolygón visszavonhatatlanul átmeneti, nem gondol bele, hogy életének szerves részét egyaránt fogják képezni a napi örömök mellett veszélyek, fájdalmak, veszteségek. Veszteségek, amelyek megélése azonban szükségesek ahhoz, hogy a gyermek érett, felnőtt személyiséggé váljon. Nagyon nem mindegy azonban, hogy a veszteségek mikor, hogyan jelennek meg az egyes életkori szakaszokban, sikerül-e, és főleg hogyan azokat feldolgozni?

Már az élet első pillanatát veszteséggel is éli meg mindenki, hiszen a csecsemő kiszakad, kizáródik az anyaméhből, az addig biztonságot, megihittséget jelentő öséményből. A magatehetetlen újszülött persze ideális esetben védelmet élvez anyja által a világgal szembeni bárminemű megpróbáltatástól. A gyermeknek mindaddig szüksége van az anya tényleges fizikai jelenlétére, amíg meg nem tanulja saját fizikai és pszichikai különállását elviselni.

Az anya biztonságot adó, gondoskodó jelenléte nélkül az embergyerek meghalna. Az anya elvesztése, vagy az elvesztésétől való félelem az első rettenet, az ún. szeparációs szorongás a gyermek életében. Természetesen az anyák időnként magukra hagyják a kicsiket, hiszen nekik is megvan a saját különálló életük, és a gyerekeknek is meg kell tanulniuk, hogy nekik is meglegyen a maguké. Ennek a megéléséig azonban hosszú a tanulási út. Az anya rövid idejű, átmeneti hiányát természetesen „átvészeli” a gyermek, azonban a félelmek első élményei már rögzülnek. Ha korai gyermekkorban hosszan és kiszámíthatatlanul hiányzik, vagy nincs jelen az anya a gyermek mindennapjaiban, annak következményeként a kicsi súlyos, ugyan nem végzetes, de bizonyítottan maradandó érzelmi sérülést szenved el. Az anyát nélkülöző gyermek szeparációs reakciói még azután is fennállnak, ha az anya újra megjelenik. A szeparációs szorongás fájdalmas érzés, amely kétféle szorongást köt össze. Az egyik azokra a ve-

szélyekre vonatkozik, amelyekkel a gyermek egyedül kényszerül szembe nézni, hisz nincs jelen az anya. A másik szorongás alapja pedig annak a félelemnek az átélése, hogy újra elveszítheti az anyát, és ellene még az anyja jelenléte sem védheti meg.

Talán ellentmondásosnak tűnik, hogy a szeretett ember hiányának a megélése nem szeretőbbé, hanem inkább kétségbeesetté teszi a gyermeket.

Akinek gyermekkorából hiányzik minden stabil kapcsolat, vagy ha elhagyások, elválások sorozatát éli át a gyermek, tehát súlyos szeparáció jellemzi korai életszakaszát, az számára maradandó érzelmi sérülést eredményez. Az anya-gyermek kapcsolat tanít arra többek között, hogy szerethetőek vagyunk, és tanít arra, hogyan szeressünk. E tudás híján, e szeretetkapcsolat megtartó ereje nélkül nagyon nehéz teljes értékű emberré lenni.

Vannak természetesen ezzel szemben álló teóriák is, amelyek szerint a szeretet, a többi ember iránti szükséglet nem élvez prioritást az ösztönök világában.

A szükséglet-hierarchikus elmélet kapcsán (fizikai – biztonsági – érzelmi – önérvényesítési – önmegvalósítási) közbevetőlegesen érdemes egy villanásnyira a múltba tekinteni. A Kalahári-sivatagban rábukkantak sanyarú körülmények között élő, kezdetleges kultúrájú népekre, akiknél az anya négy-öt évig is szoptatott. Érthető kényszerűségből talán, hiszen a sivatagban nehéz a csecsemőknek megfelelő más táplálékot biztosítani. Valószínűsíthető, hogy az ősembernek is a végtelenbe nyúló szoptatás jelentette a legbiztonságosabb és a legkézenfekvőbb kapcsolati formát. Ez is egyik oka lehet számos lelki bajnak, a hol agresszív, hol lazulni nem képes anya-gyermek kapcsolatnak, a nőkhöz való ellentmondásos viszonyoknak, a neurózisnak (Popper: 2005).

A szükségletek kielégülése többféle forrásból történhet. Bizonyos idő kell azonban ahhoz, hogy a *ki*, tehát az anya épp olyan fontos legyen, mint a *mi*, azaz a testi megkönnyebbülés, a feszültségtől való megszabadulás. A kialakult anyai szeretet – Anna Freud terminológiájával élve – a *zsigeri szeretet*, szerzett tulajdonság. Ezzel ellentétes nézetek szerint az emberi kapcsolatok iránti igény meghatározó jelentőségű, azaz kezdettől fogva szeretetre van programozva az ember. A szeretet azonnal működésbe lép, de valójában akkor kezdődik, amikor képessé válik az ember arra, hogy különbséget tegyen az *én* és a *te* között.

Tehát, az ember egészséges fejlődésének életfontosságú feltétele a megbízható korai kapcsolat. Ennek megszakadása, a szeparáció – különösen,

ha túlságosan fiatalon, túl hosszú időn át éli át a gyermek, ami háttérben egyaránt meghúzódhat a különböző nevelő családokba elhelyezések gyakorisága, vagy egyszerűen gazdasági kényszerből fakadóan, amikor is a nők „idő előtt, rossz időszakban” a munkaerőpiacra kényszerülnek; a válásokból eredő bizonytalansági helyzet; kórházi tartózkodás, stb. – esetenként súlyos következményeket idéz elő a személyiség strukturálódásában.

A legtöbb esetben az ún. *normális*, természetes elválás, ami egy jól működő, állandó és szeretetteljes kapcsolat során történik, nem hagy meghatározóan mély nyomokat a gyermekben. Ha azonban az elválások veszélyeztetik a korai kötődést, akkor a bizalomra való képesség kialakulása nehezzé válik. Ennek következtében nem, vagy csak nagyon nehezen alakul ki az a „meggyőződés” a gyermekben, hogy a mindennapok során megtalálhatók azok az emberek, akik bizalmat, biztonságot sugároznak. A megbízhatatlan, sérült, tönkrement kapcsolati élmények, és az azokra adott válaszok a későbbi viszonyok, elvárások során újra felerősödnek. Az elszakadástól való félelem felidézi, és megismétli a múltat, sokszor anélkül, hogy tudatosan emlékezne a személy az adott konkrét élményekre. Természetesen nem konkrét esemény(ek) tudatos emlékezéséről van szó az esetek döntő többségében, inkább a magányosságból, a magára maradottságból fakadó, gyakorta fájdalmas érzés felszínre töréséről.

Ki lehet-e védeni és ha igen, hogyan az elszakadás fájdalmas következményeit? Az emberben kialakulnak, sőt megtanulhatók a különböző védekezési stratégiák. Ilyen például a tudatos *érzelmi távolságtartás*. Nincs szeretetvesztés, ha nem szeretünk senkit. Ha a gyermek rendszeresen átéli az anya utáni vágyat, és rendszeresen csalódik is, mert anyja nem jön, hiába várja, akkor megtanulja, hogy a szeretet túlságosan sok fájdalommal jár. Feltehetően későbbi kapcsolataiban meglehetősen keveset kér, és ő is nagyon keveset ad, vagyis szinte semmit nem fektet be, és érzelmileg távolságtartó lesz.

Egy másik lehetséges védekezés a veszteség élményének átélése ellen egyfajta kényszeres szükséglet megerősödése az emberben, hogy *örökösen gondoskodnia kell valaki másról*. Így azonosulhat azzal, akiről gondoskodik, enyhítve ezzel a korábbi, az elszakadásból táplálkozó tehetlenségi érzést.

Hasonlóan megküzdési stratégia a *korai autonómia*, függetlenség iránti igény rögzülése. Ebben az esetben a gyermek korán megtanulja, hogy védekeznie kell az ellen, hogy túlélése mások segítségétől, szeretetétől függ.

Természetesen a túl korán, éretlenül, felkészületlenül elszenvedett, és át-élt veszteséglmények sérülékennyé teszik a gyermek étellel szembeni beállítódását, várakozásait, és eltorzíthatják a későbbi életszakaszaiban fellépő szükségszerű veszteségek sikeres feldolgozását.

Ebben az összefüggésben említést érdemel, hogy az apák és a csecsemők között is kialakulhat korai, szoros, erős kötődés, és hogy az apák is gyakorlatilag mindenre képesek, amire az anyák, a szoptatást kivéve. Az apák is lehetnek elsődleges gondozójává a gyermeknek – számtalan példa igazolja is ezt a tételt – ugyanakkor az anyák és apák szerepe egymással nem felcserélhetőek.

Teljesen evidens módon mindkét szülő másképpen válaszol a csecsemők jelzéseire, mint ahogy maguk a csecsemők is másként reagálnak a két különböző szülőre. Az apák inkább fizikálisan, stimulálóbban, míg az anyák többnyire verbálisan és megnyugtatóan. Az apák érthető módon kevesebb időt fordítanak gondozási feladatokra, ám többet a játéokra, ami az újdonságot, a váratlan izgalmat, a rutintól való elszakadást ígéri. Az anyák viszont a gyermekben munkáló feszült, izgalmi állapot oldására tudnak állandó készenléti állapotban lenni. Mégis a biológiai anya-gyermek kapcsolatból adódó, abból következő intimitásra való készséget az apával való kapcsolat nagyon hosszú időn keresztül képes csak kialakítani.

Röviden szólva élete során minden, vagy a legtöbb ember megpróbál szeretni, szeretetteljes légkörben működni, mert a szeretet és a kapcsolat nélküli élet aligha érdemes az élésre.

„Az ember birtokában van az okságnak, léte tudatában van önmagának. Saját magáról, mint szeparált lényről való tudása, saját rövidre szabott élettartamáról való tudása, az a tudás, hogy akaratán kívül jött a világra és akaratán kívül fog távozni belőle, az a tudás, hogy előbb fog meghalni, mint akiket szeret, vagy azok fogják magára hagyni, saját magányáról és elkülönültségéről való tudás, a természet és a társadalom erőivel szembeni tehetetlenségének tudása, elviselhetetlen rabsággá teszik szeparált, kapcsolat nélküli életét. Beleőrülhet, ha nem szabadítja ki magát ebből a rabságból, és nem kapcsolódik a többi emberhez” (E. Fromm 1993).

Röviden szólva a család az alapja a kiegyensúlyozott felnőtté válásnak. A család hiányában szükségszerűen átveszi a vérszerinti család szerepét egy szervezett struktúra, egy intézmény vagy egy másik család. Ennek következménye pedig az, hogy a vérszerinti családjukból kikerülő gyermekek előbbutóbb tagjaivá lesznek egy tőlük meglehetősen idegen, számukra gyakran nehezen elviselhető rendszernek, a gyermekvédelmi ellátórendszernek.

Család helyett, család mellett – intézményben

A családi közösséget nélkülöző, születésétől fogva csak intézményes keretek között nevelkedő gyermek emocionális fejlődését zavaró *hospitalizációs ártalmakról* meglehetősen sokat tud a szakmai, de vélhetően a laikus közvélemény is. A gyermek születése pillanatától kezdve, ahogy fokozatosan önálló lénnyé válik, tapasztalatokat gyűjtöget az őt körülölelő világról. Az érzelmeknek meghatározóan fontos szerep jut az agy építésében, fejlődésében. Az újszülött életének első napjától kezdve érzelmileg reagál mindarra, amit érzékel (pl. a szíve hevesebben dobog édesanyja hangja hallatán). Az érzelmein keresztül képes majd az absztrakt fogalmak tartalmát is megérteni (pl. a közelség – szorosan anyjához simulhat). A szeretetet nem szótárból tanulja, hanem tapasztalatok útján. A csecsemő természetesen képtelen arra, hogy értelmezze a ráömlő információhalmazt, az általa érzékelt dolgoknak az érzelmei adják a jelentését. A tapasztalatok érzelmi értékelése az agy ún. limbikus rendszerében történik meg. Az agy ott összeveti az újdonságot az agykéregben már tárolt korábbi tapasztalatokkal, és ha az új észrevétel fontos, azt is ugyanott raktározza el. Az észleléseket azután a homloklebeny alakítja át értelmes cselekvésekké. Ez a körforgás azonban csak abban az esetben működik, ha az egyes agyterületek között létrejött a kapcsolat. A csecsemő/kisgyermek egy-egy új tapasztalata egy-egy új idegi összeköttetést eredményez az agyában. Az „érzelmi emlékezés” különösen a gyermek életének hatodik és tizenkettedik hónapja között aktív, ez idő alatt alakul ki a gyermekben az az erős érzelmi kötődés, amely családjának tagjaihoz kapcsolja őt.

A szeretet hiánya vagy megvonása az egészséges újszülött értelmi fejlődésére is hatással van. A gyermek életének első éveiben átélt érzelmi elhanyagolás mély nyomokat hagy a személyiség egészében. A folytonos szidás, verés, fenyegetés közepette növekedő gyermekben szinte állandó készültségben van a szorongás központ. A depressziós anyák gyermekei, mivel az anya ingerlékeny, türelmetlen, ezért ők nem, vagy csak „nehezen” tanulnak meg örülni. Egy dolog azonban alig vitatható, amíg a méhen belüli életet befolyásolni nem igen lehet, addig a gyermek születése utáni fejlődése első sorban a szüleitől függ. Azokban az esetekben, ha a

gondoskodó szülői jelenlét hiányát lehetetlen egy új családi közösségben pótolni, akkor az érintett gyerekeknek az intézményben történő ellátása elkerülhetetlen.

Az intézményes keretek között nevelkedő gyerekek, azon túl, hogy nélkülözik családjukat, e rendszerből fakadóan még az iskolai teljesítményük szempontjából is hátránnyal küzdenek. Az iskolás korosztályú gyerekek sokszor képességeiktől függetlenül hiányos ismeretekkel, súlyos beszéd-, olvasási, számolási, írási nehézségekkel, nemritkán többszöri bukással, gyenge koncentráció- és figyelőképességgel, rossz idegállapotban, esetenként évközi beutalással, több hónapos iskolai mulasztás után kerül(het)tek be a gyermekvédelmi ellátórendszerbe. A tanulók iskolai teljesítményeit több tényező (pl. a gyermek általános fejlődése, egészsége, értelmi fejlettségi szintje, személyiségtulajdonságai, a tanulás iránti érdeklődése, magatartása, a családi nevelés körülményei, az iskola hatótényezői, mint a pedagógus személyisége, nevelői stílusa stb.) együttesen befolyásolja. Talán legmarkánsabban a tanulók érzelmi viszonyulása az iskolai munkához határozza meg a tanulmányi teljesítményük szintjeit. A gyenge teljesítmény kialakulásában a tanulók csak elenyésző részénél játszanak meghatározó szerepet az alacsony értelmi képességek. Lényegesen nagyobb azoknak a gyerekeknek a köre, akiknél a tanulmányi kudarcok, sikertelenségek annak függvényében jönnek létre, hogy nem tudják potenciális lehetőségeikhez mértén meglévő képességeiket megfelelően aktualizálni. *A nem intellektuális tényezők meghatározhatják és meg is határozzák az iskolai teljesítményt. Viszonylag állandó sajátosságai révén a személyiség érzelmi, motivációs szektora közvetett, de állandó módon – az intelligencia hatékonyságának befolyásolása útján – kihat a teljesítményre. Ez a nem intellektuális jelenség, mely nem annyira a tanuló intelligenciáját, mint inkább az adott iskolai feladattal kapcsolatos attitűdjét jellemzi, közvetlen és aktuális hatással van az iskolai teljesítményre. Az érzelmi tevékenység, mint bármely más tevékenység, függ a személyiség szerkezetétől, dinamikájától és törekvéseitől, az emocionális stabilitástól, az érzelmi érettségtől, a viselkedés szervezettségétől és az önszabályozás milyenségétől* (Kulcsár, 1982).

Az 1980-as évek közepétől – akkori fogalomhasználat szerint – az általános iskolai nevelőotthonok gyerekeinek túlnyomó része már külső iskolába járt. Többségük a „kinti” gyerekekkel egy osztályban tanult, nagyobb nevelőotthonokból esetenként 2–3 iskolába is kijártak. A külső is-

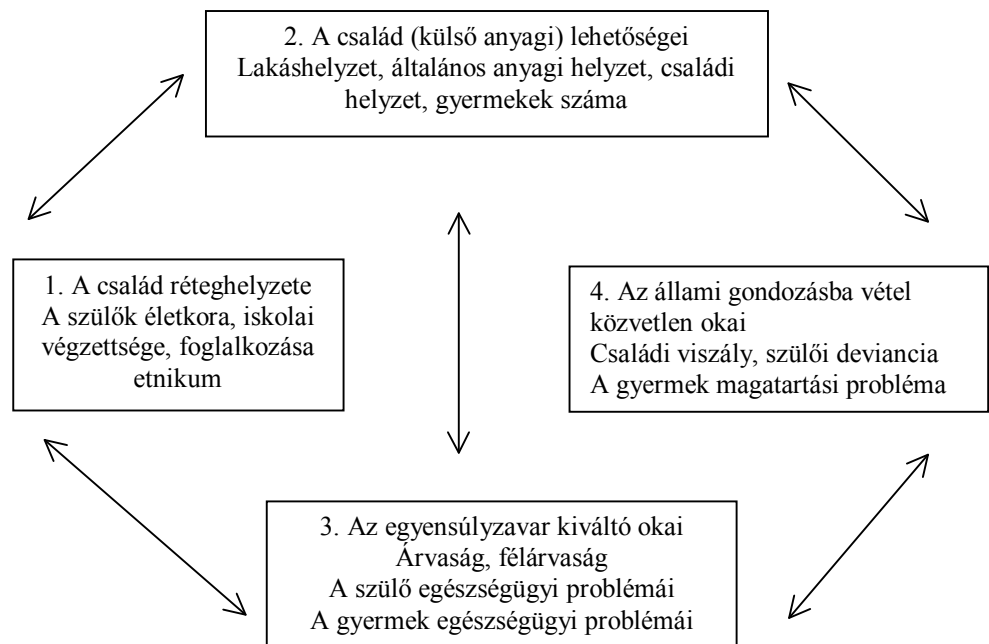
kolába járásról, annak eredményességéről a pedagógusok körében kialakult vélemények meglehetősen differenciált képet mutattak. A tanároknak csak kisebb hányada vélekedett pozitívan a külső iskolába járásról, mely szerint kölcsönösen jó hatással vannak egymásra a családban nevelkedők és az „intézetisek”. A negatív véleményüknek hangot adott pedagógusok fő érveik közt szerepelt az állami gondozottak alacsony neveltségi szintje és rendkívüli tanulmányi lemaradásuk. Az állami gondozottak körében nagymértékű volt a bukások aránya, de emellett egyéb gondok is érzékelhetők, főleg magatartásuk kapcsán. Valóban, ezek a gyerekek nehezen vagy csak kevesebb ideig tudták fegyelmezni magukat a tanórákon. A korábban már emlegetett tanulmányi lemaradásokból szinte következett, hogy nem szerettek tanulni – talán nem is tudtak tanulni –, beszűkült az érdeklődésük, az élmény-, fogalom- és érzelemviláguk. Általában passzívak, figyelmük szétszórtabb, mint a családban nevelkedőké. Ennek oka – vélhetően – a lelki magárahagyatottság, a szeretet hiányában (is) rejlett.

Természetesen más módon kellett ezeknek a gyerekeknek a fejlesztését segíteni, irányítani, sajátos feltételrendszerükhöz, felkészültségükhöz jól illeszkedő programokkal lehetett foglalkoztatni őket. A megoldás persze abban is rejlett, hogy magában az oktatási folyamatban előforduló problémákat is meg kellett volna szüntetni. Ha hiányzik a tanulók aktivizálása, ha a pedagógus az egyes tanulók tudásáról, együttthaladásáról nem tud kellően tájékozódni, ha az óravezetés azonos tempót diktál minden tanuló számára, és nincs egyéni differenciálás, akkor az iskolai ismeretsajátítás és képességfejlesztés csak szerény eredményekkel kecsegtethet. Az egyéni differenciálás hiánya mind a gyengébb mind a kiemelkedő tanulók esetében negatív következményekkel járt. A „gyengék” gyakorta csak nagy nehézségek árán tudták elsajátítani (vagy sem), nehezen értették meg az anyagot, az ismeretek rendszerezése ezért esetükben csak később következett be, lassabban tudták differenciálni a tanultakat. Az analitikus és szintetikus műveletek közötti összhang is később alakult ki, hisz mindehhez időre van, lett volna szükségük. A tanévvesztések, bukások magasabb számát az is fokozta, hogy a sok mulasztás után a tanév közepén vagy második félévben beutalt és állami gondoskodásba vett gyerekek nem tudták pótolni lemaradásukat.

A fentiekén túl el kellett (volna) fogadni, hogy az állami gondozás pedagógiai gyakorlata önmagában nem képes úrrá lenni a születési, élet-

módbeli körülmények következtében kialakult hátrányokon, amelyeket a gyermekek magukkal hoztak, vagy a család hiánya miatt a gondozás ideje alatt felhalmoztak. A hozott és szerzett hátrányok következtében az állami gondozottak iskolai végzettség szempontjából jelentős hátrányba kerültek a családban élőkkel szemben. Különösen elgondolkodtató, hogy ezeknek a hátránynak jelentős része egy olyan intézményrendszeren belül halmozódott fel, amelynek fő tevékenysége a gyermekek testi, szellemi fejlődésének az elősegítése, jellegét tekintve pedig kifejezetten oktató-nevelő jellegű (Bolla I. K.: 1989).

Az a család, amelyik olyan többletterherrel találja magát szembe, amelynek kompenzálására, kivédésére nincsenek lehetőségei, akkor nagy a valószínűsége annak, hogy a család születendő gyermeke állami gondozásba kerül. S ha ezt még tetézi a szülő(k) devianciája, a helyzet tovább súlyosbodhat. A nyolcvanas években lefolytatott kevés számú, e színteret is érintő kutatás alapján (Ferge Zs. 1973, Kolosi T. 1982) a következőképpen modellálható az állami gondozásba vétel folyamata.

1. ábra

Az intézményrendszer gátló hatásai, „ártalmi” tehát egyfelől abban jelentkeztek, hogy a csecsemőkorban állami gondozásba kerülő gyerekek – mert túlságosan korán és erőszakosan kerültek szembe a családról való leválás problémájával – iskolai, nevelési helyzetekben visszafogottak voltak, sokuk alulteljesített. Jelentős hányaduknak iskolás korban a közösségükben nagy a visszahúzó ereje, túlkorosságuk további értékzavarokat idéz elő a csoportjukban. Az életkori, biológiai, fizikai érettségük mellett jelentkező szellemi, bizonyos esetekben erkölcsi elmaradottságuk ezeket a gyermekeket a saját fejlődésükkel szinkronban lévő társaik további fejlődésének korlátozóivá, az iskolai értékekkel ellentétes értékek közvetítőivé tették.

Egy korabeli tanulmány alapján vonható le az a következtetés, hogy a gyermekvédelmi intézményrendszer pedagógiai gyakorlata nem vagy alig alapoz a zárt közösségek belső viszonyainak törvényszerűségeire, legtöbbször ezeket képtelen kezelni, így a pozitív motivációs tényezők részben elvesznek, részben negatív irányban hatnak. Így a családi háttér, a hozott értékrend és az intézményes nevelés együttes hatásának eredménye tükröződik az alacsony iskolázottsági szintben (Bolla: 1989).

A kortársakon kívül alapvetően fontos a felnőttek hatása és szerepe az állami gondozott gyermekek életében. Ahogy az érzelmi kapcsolatok kialakítását nehezíti a felnőttek állandó változása, ehhez hasonlóan a követelmények betartását hátráltathatja az egy gyerekcsoportban dolgozó szakemberek eltérő követelményrendszere, a jutalmazás és büntetés differencialatlansága.

A nevelőotthoni ártalmak tehát az énkép fejlődésére zavaró tényezőként hatottak, hathattak. A gyermekek általában nem hallottak arról, hogy milyenek voltak csecsemőnek, óvodásnak, hogyan indult „iskolai pályafutásuk”, milyen gyermekbetegségeken estek át stb. Akadtak a gyerekek között olyanok is, akiknek intézményi elhelyezésük alatt többször is megváltozott a családi neve. Sokszor múltjuk egy dosszié volt, amely ügyiratokat tartalmazott, gyakran hiányos vagy nehezen kibogozható eseményekkel. Én-identitásuk ilyen körülmények között alakult. A zártság megvédte ugyan őket a megbélyegzéstől, de azt is tudták, hogy ez a védelem csak a falakon belül létezik. Önértékelésük a sorozatos kudarcok, frusztrációk eredményeként alacsony volt. A társadalmilag elfogadható, értékes érték- és normarendszer beépülése, a belülről kontrollált viselkedés kialakulásának folyamata nem, vagy kevésbé volt biztosított. Röviden szólva a

nevelőotthoni ártalmak az egész személyiség sérülését idézték elő. A jelzett környezeti hatások eredményeként ezeknek a gyerekeknek a motivációs rendszere szegényes volt. Az a motivációs rendszer, amelyre az oktatás is alapozhat. Mesterházi Zsuzsa (1989) kutatásaira utalva vélhetően a nevelőotthoni általános iskolai gyenge tanulók jelentős része csak „pedagógiai” eszközökkel is fejleszthető lenne a jobb teljesítmény elérése szempontjából. Alulteljesítésük állandósulásának megelőzésével pedig a bukások, esetleges „kisegítő iskolába” kerülésük is kivédhető lenne. A *tanulási képességek fejlesztésével*, befolyásolásával pedig a réteghez tartozást (a skatulyákat) lehetne megváltoztatni. A fejlesztés olyan önfejlődési folyamatot indukálhat, amelynek eredményeként a gyermek „átléphetne” egy jobb teljesítménycsoportba. Ezáltal a gyerekek iskolai pályafutása, státusza, valamint életlehetőségei is kedvezőbbé válhatnának. A nevelőotthonokban nevelkedő gyerekek teljesítményük alapján történő rétegződése is kimutatható. A társadalom rétegződésének vizsgálatai is alátámasztják, hogy az iskolázottság, a műveltségi szint is döntő tényező a szociális státusz kialakulása szempontjából.

Szembetűnőek voltak a nevelőotthoni nevelés ellentmondásai, amelyek a funkcionáló gyermekvédelmi rendszer struktúrájából fakadtak, s amelyek a gyermekek emocionális és kognitív fejlődése szempontjából meghatározó szerepet játszottak. A jelzett ártalmak, problémák, azaz a rendszer hibáinak feloldása, megszüntetése nyilvánvalóan túlmutatott pusztán oktatáselméleti kérdéseken. Rendkívül összetett társadalmi feladat megoldása váratott magára. Többek között olyan szociálpolitikai rendszer kidolgozása és működtetése, amely alapvetően a családokra koncentrált, azok réteghelyzetére való tekintet nélkül. A családok szociális és mentális megerősítése szükséges ahhoz, hogy lehetőség szerint valamennyi gyermek egészséges és jól működő családi közösségekben szocializálódjon, nevelődjön. A társadalmi folyamatok reális megítélése mentén azonban kijelenthető, hogy még sokáig lehetetlen kizárni a gyermek- és ifjúságvédelem rendszeréből az intézményes nevelési formát. S amíg léteznek az intézmények, elsősorban azok belső szervezeti és tartalmi megújítása szükséges.

Az intézményben folyó kontra családban folyó nevelés eredményessége dilemmából az a következtetés vonható le, hogy a kora gyermekkori (0–3 év) időszakban mindenképpen szerencsés, indokolt, és nem helyettesíthető egyszerűen a vérszerinti, vagy nevelőcsaládi közösség jelenléte.

Tulajdonképpen az, hogy a gyermek életében mindig jelen legyen *az egy fontos személy*, aki a biztonság, a szeretet forrása. A további életszakaszokban is nagyon fontos ez az ideális állapot, amely felé inkább csak törekedni képes az ember, mint a mindennapok gyakorlatában általában megélni azt.

A későbbi életkorában állami gondoskodásba kerülő, vagy a már valamilyen deviáns múlttal rendelkező, hiányos, esetleg torzult személyiségállapotú gyermekek nevelése veti fel a következő problémát. Számukra elengedhetetlen a korrekciós nevelés, a reszocializáció, amelynek sikere azonban csak speciális intézményi keretek között valószínűsíthető.

A hazai gyermekvédelmünk napi gyakorlatát kettős arculat jellemzi. Kitapintható a modern, európai normákhoz egyre inkább illeszkedő intézményhálózat, stabilnak mondható törvényességi keretek, különböző jogszabályok, amelyek közvetlenül vagy közvetetten szabályozzák a gyermekek védelmét. Így pl. a közoktatási (köznevelési) törvény, a családjogi törvény, az egészségügyi törvény, az esélyegyenlőségi törvény, a gyermekek jogairól szóló ENSZ egyezmény (hazánkban kihirdetve 1991./LXIV törvényként). Mindezek figyelembe vétele jelentik azokat a pozitív szemléletváltozáshoz szükséges elvi alapokat, amelyek a következőkben fejeződnek ki:

- hangsúlyozódik, és előtérbe kerül a gyerek, mint önálló személy, a család mint ön maga irányításában kompetens kisközösség, és korlátozódnak szabályozottá válnak az állam és képviselőinek beavatkozási módjai, formái, lehetőségei;
- prioritásként jelennek meg a szülők jogai és kötelezettségei gyermekük nevelésében, fejlődésének biztosításában, ugyanígy az állami ellátás különböző szintjein is;
- szélesebb értelmezési keretet kapnak a prevenció, a megelőzés különböző szintjei;
- a kezelés és gondozás, valamint az ellátás különböző területein több és felkészültebb szakember, újabb intézmények állnak rendelkezésére a segítségre szoruló családoknak, akik legtöbbször maguk dönt(he)tik el, hogy a lehetséges beavatkozásnak melyik formáját kérik, és igénybe veszik-e azokat;
- nyomatékosan jelenik meg a gyermekvédelem szolgáltatás jellege, a széleskörű információk és lehetőségek biztosítása;

– minden településen kiépült a helyben elérhető alapellátási szolgáltatásrendszer, valamint jogi garanciák alapozzák a gyámhatósági munka szervezettebb és szakszerűbb lebonyolítását, működtetését.

Az egyre színvonalasabb, az elméletre valamint a gyakorlati teendőkre is alapozó, tehát a korszerűsödő graduális, posztgraduális szakképzési rendszer is biztosíték az érzékelhető progresszív változáshoz a sajátos tradíciókkal rendelkező magyar gyermekvédelmi struktúrában. Gyermekvédelmünk arculatának másik jellemzője, hogy a korszerű szabályozási hátter ellenére is még mindig erősödni kell a tényleges szükségletekre és tervezhetőségre fókuszáló szociálpolitikai alapozású szemléletmódnak a rendszer irányítási és a szolgáltatási szintjein.

E Janus-arcúság felemlegetése kapcsán kell teret engedni annak a gondolkodási módnak is, amelyben az fejeződött ki, hogy a gyerekek védelme, érdekeinek figyelembevétele évszázadokra visszanyúlóan olykor fontos, máskor talán kevésbé központi kérdésként vetődött fel anélkül, hogy a gyerekek kiszolgáltatottsága, szenvedése véglegesen megszüntethető lett volna. A fenti megállapítások alátámasztásaként fogalmazódtak meg az alábbi paradoxonok:

- a szülők szeretik a gyermekeiket, de soha a történelem során nem született ilyen kevés gyermek;
- noha a gyermeket érzelmileg nagyon sokra értékelik, a gyerekek gazdaságilag sokkal szegényebbek, mint a felnőttek;
- a társadalom visszaél a szülők gyermekek iránt érzett szeretetével, olyan mértékben terheli a megnövekedett elvárásokat és felelősséget a szülőkre, ahogyan soha korábban a történelemben;
- a gyermek érzelmi felértékelődését kihasználják a gyermek „mesterséges” előállítására alkalmas technológiák fejlesztésével, és a szülők felelősségét hangsúlyozzák a minél tökéletesebb és sikeresebb gyermekek világrahozatala és nevelése érdekében;
- a mai társadalom elvesztette a közösséghez tartozás érzését, és a gyermekek „totális magánügyé” váltak (Herczog: 2001).

Jelentős szakmai előrelépés volt a gyermekek védelméről szóló törvény (XXXI./ 1997. tv.) megalkotása, elfogadtatása, s ennek nyomán a lassú, ha nem is minden esetben, de többnyire a jó irányú változások beindulása. Azonban a gyermekvédelem talán még mindig nem képvisel akkora prioritást politikai és kormányzati szempontból, mint ami elvár-

ható lenne, miközben az aktuálisan hatalmon lévő kormányok és politikusok ennek az ellenkezőjéről nyilatkoznak.

Az 1997/XXXI. törvény hatályossá válása óta természetesen történtek elkerülhetetlen módosítások a gyermekvédelmi ellátórendszer strukturális átszervezésére. Ezek a törvénymódosítások ellentmondásokat vetettek fel az esetek többségében, hiszen példák bizonyították, hogy a kijelölt, vagy újra fogalmazott prioritások deklarálása a szükséges pénzügyi források hozzárendelése nélkül történt. Ugyanígy fontos kérdés a normatívák felhasználásának kontrollja is. A hiányzó szakmai és pénzügyi kontrollmechanizmusok pl. a prevencióban, a helyi szintű alapellátásban az ellenérdekeltséget erősíthetik. A helyi önkormányzatok ún. mulasztásos törvényesítését sem szankcionálja tulajdonképpen semmi és senki. Példaként említhető, hogy több évvel a tv. kihirdetése után még voltak olyan települések, ahol nem épült ki a gyermekvédelmi szolgáltatás, vagy konkrét megoldásra váró gyermekvédelmi feladatok megoldatlanul felejtődtek el.

Hasonlóan ellentmondásos a kérdés a szakképesítési kötelezettség esetében is, ami egyaránt jelentkezik az alap- és szakellátás, valamint a gyámügy területén. A szakmaiság megítélése, az elvitathatatlan tárgyi tudás, és persze az emberi attitűd az alapja az eredményes gyermekvédelmi tevékenységnek. Ezeknek a feltételeknek a hiányában törvényértelmezési konfliktusokat, esetlegesen személyes sorsokat lehet rossz irányba lendíteni. Ebben a kontextusban fontos megemlíteni az alapellátásban, de a speciális területen tevékenykedő szakemberek, pl. házi- és gyermekorvosok, védőnők, pedagógusok, rendőrök dilemmáit. Vajon mennyire felkészítettek, felkészültek ők a gyermekvédelmi törvény saját területükön történő megfelelő alkalmazásához, vagy éppen annak hiányában mennyire sérül a gyerekek, családok sokféle érdeke, milyen további veszélyeknek vannak, lehetnek kitéve. Gondolhatunk a napjainkban egyre többször nyilvánosság elé kerülő bántalmazási esetekre.

A törvényesség megítélése szempontjából a gyermekvédelem legismertebb területe, a szakellátás sincs sokkal kedvezőbb helyzetben. Számtalan esetben kerül még sor olyan szakellátási beutalásra, amely megelőzhető lenne, és persze törvényes, ha helyi szinten a megfelelő alapellátási struktúra optimális. Minden esetben a szakmai kontroll, a felülvizsgálatok, a helyi, megyei, országos időszakos beszámolók érvényesítését kell felvetni.

Kétségtelenül pozitív előrelépés a törvény szellemének megfelelő gyermekotthoni struktúra átalakítása. Ennek ellenére a nevelőszülőknél nevelkedő gyerekek arányán még mindig változtatni kell. Hasonlóan kardinális kérdés, hogy a tizenkét éven aluli gondozottak is valamennyien családokhoz kerülhessenek, hiszen még mindig sokan, és viszonylag hosszú ideig intézményben nevelkednek közülük.

Óriási eredménynek tekintendő a speciális gyermekotthonok kialakítása, és a jogérvényesítési gyakorlat megerősítése. A speciális szükséglet megállapítását külön szakértői bizottság kompetenciájába utalta 2003-tól a törvény. A bírósági kontroll bevezetése pl. a gyerek személyes szabadságának korlátozásával kívánja az esetleges további kriminalizációtól óvni a fiatalkorút.

Történeti visszatekintés

Ismertek az európai *ókori népek* történelméből az elhagyott és kitett gyerekek sorsa, a gyermekáldozatok, ezeknek a jelenségeknek, az akkor elfogadott természetes gyakorlatnak ok-okozati összefüggései. Az akkori társadalmak működésének elemi feltétele volt, hogy egészséges, harc-edzett munkaerővel rendelkezzenek. De az időszakos túlnépesedés, a genetikai hátrányok kezelésének is egyik kézenfekvő megoldása volt, hogy csak az egészséges, „jó csillagzat alatt születettek” nyerhették el a jogot, kaptak esélyt az élethez.

Az európai középkor feudális társadalmaiban is fontos, meghatározó, alapvető tényező az emberi munkaerő. A gyermekvédelem fejlődése, változása szempontjából a kereszténység térhódításának eredményeként módosult, némiképp megváltozott az elhagyott, árván maradt gyerekekkel való bánásmód. A gyermeket a felnőtt miniatürizált változatának, az emberi lét alapjelenségének tekintették. Így cselekedeteit is felnőtt mércével ítélték meg. Az eleve bűnősként, a rosszra való hajlammal megszületett gyermekkel szemben tanúsított szigor is magától értetődő volt, mint ahogyan a nevelés egyik meghatározó eszköze, a verés is (Pukánszky, 2000). A gyermekkitevés, gyermek elpusztítás azonban bűnnek számított. A keresztény tanítás fontos része volt az arra rászorulókat (szegények, elhagyottak, betegek, védtelenek) támogatása, a karitás, amelynek keretén belül menhelyek, árvaházak, gyermekmentő mozgalmak alakultak, működtek.

Hazai történelmünkben felidézve a gyermekek védelmének kezdeteit (nyilván nem mai értelmezés szerint) *István király törvényei* közt találunk utalásokat (Bartoniek E., 1935).

A figyelem akkor természetesen a vagyonos árvák megsegítésére fókuszálódott. Az árvák ellátására szerveződött egyházi menhelyek, árvaházak (pl. a Szent Özséb szerzetes által alapított pálos, a cisztercita, a premontrai rend) mellett hasonlóan nagy feladat terhelődött a községekre, a rokonokra is. Tulajdonképpen az állam tényleges szerepvállalása az elhagyottakról való gondoskodást illetően – hasonlóan Európa más országaihoz – alig számottevő. Nevelési szempontból, a történeti források alap-

ján a karitás mellett dominált a testi fenyítés, ami természetesen a kitevésnél, elpusztításnál humánusabb eljárás volt. Azonban ezeknek a gyerekeknek a társadalmi beilleszkedését senki és semmi nem segítette, hiányzott az intézményes foglalkoztatásuk, iskoláztatásuk is. A szegény családok árván maradt gyerekeinek védelme az általános szegényellátás keretén belül – a betegekkel, nyomorékokkal, örültekkel együtt – történt. Ez a védelem sokszor csak az éhenhalástól mentette meg a gyerekeket.

Az egyre nyomasztóbb, egyre nehezebben elviselhető tömeges szegénység megoldása, feloldása szükségszerűen a különböző eszmeáramlatok nagy gondolkodóinak is kihívást jelentett.

A reformáció korszakának tanításai közt volt felfedezhető az a törekvés, miszerint a társadalomtól nem elzárni kell ezeket a gyerekeket, mint inkább a munkás életre felkészíteni. Ezt segítheti elő az anyanyelven történő nevelés, a termelőmunkával összekapcsolódó oktatás. Elterjedt a falvakban az adományok gyűjtése árvaházak, kollégiumok működtetésére. Egyre inkább nem maradhatott tétlen az állam sem.

Figyelemre méltó Magyarországon *I. József rendelete* (1711), amely szabályozta a vagyonos árvák helyzetét, melléjük tutorokat (= gyámokat) nevezett ki. A vagyontalan árvákról is királyi rendelet döntött, amely értelmében minden község maga volt köteles gondoskodni szegényeiről. Ennek szerény pénzügyi hátteréről szolgált a vagyonos árvák vagyona után járó kamatok csekély hányada. *Mária Terézia 1749-es rendelete* szabályozta továbbá a szegényügyi igazgatást. Sorra alakultak az idő tájt tehát az árvaházak: Nemescsó (1741, protestáns), Kőszeg (1749, katolikus), továbbá Nagyszében, Pozsony, Sopron, Nagyvárad, Veszprém stb. Meg kell jegyezni azt is, hogy a protestáns árvaházak alapvetően adományokból tartották fenn magukat, míg a katolikusokat királyi támogatásban is részesítették. Ausztria szinte valamennyi tartományában működtettek lelenházakat, Bécsben 1784-től. Az árvaházi nevelés tartalmi jegyeinek felidézése sem minden tanulás nélküli akár párhuzam is vonható az 1980-as évek második felétől hazánkban megindult nevelőotthoni korszerűsítési törekvésekkel. A korabeli források alapján tulajdonképpen a mai kornak is megfelelő értékfelfogással találkozunk az olvasó, azaz a nevelés legyen családi és egyéni. A nevelés legfőbb eszközének a vallást tekintették, amelynek során cél a vallásos érzésnek, s általában az őszinte vallásosságnak fejlesztése a növendékekben. Fontos szerepet kapott a munka, s különösen a házi- és gazdasági munka, mint ahogyan az iskolai tanítás is.

Szeretettel, de szigorúan gyakorlott rendtartás, fegyelem és törvény mentén foglalkoztak a gyerekekkel. Az árvaházakban a csoportok létszámát húsz főben maximálták. Törekvés volt, hogy minden növendékről naplót vezessenek, s azt hétvégeken a nevelőkkel közösen beszéljék meg (Barth László 1877).

A korszak új gyakorlataként terjedt el a dajkaság intézménye is. A gyermek ellátását, nevelését vállalókat természetesen legfőképpen alapvetően anyagi késztetések motiválták. A dajkaságban tartott gyerekek túlnyomó része (korabeli dokumentumok 60–70%-ot jelölnek meg) meghalt, többen betegesen, megnyomorodottan éltek le életüket.

A reformkori Magyarországon jelentős törekvések fémjelzik a gyermekek felé fordulás erősödését. Megnyílt az első óvoda (1824: Brunswick Teréz), 1834-ben egyesület szerveződött további óvodák létrehozására, 1837-ben kisdédóvóképző nyílt Festetits Leó mecénáskodásával a birtokán, 1839-ben pedig gyermekkórház szerveződött Schöpf-Mérei Ágost vezetésével.

A kapitalizálódással, az ipari termelés növekedésével, az azzal járó gazdasági, társadalmi ellentmondásokkal arányosan növekedett a nyomor, a kivándorlás, a csecsemő- és gyermekhalandóság, valamint megbetegedés. Óriási mértékeket öltött a gyermekmunka, amelynek erkölcsromboló, egészségkárosító hatását szinte lehetetlen volt akkor kompenzálni. A századforduló éveiben több tízezer hét–tizennégy éves gyermek dolgozott az iparban, házi cselédként, bányák mélyén és napszámosként, de talán nem is lehetne a termelésnek olyan ágazatát említeni, ahol ne használták volna ki az olcsó munkaerő, a gyermeki kéz „erejét”. A családi közösségekből korán kiszakadva vagy árván maradván ezek a koravén emberkéek sokszor a sikátorok, nyomor negyedek lakóinak népes táborába csöppenve, gyakorta a bűnözés és züllés veszélyes útjára tévedve szinte egyik napról a másikra a társadalom által megvetett és kivetett csavargókká váltak. A nyomorúság, a kilátástalanság a szinte elképzelhetetlenül sivár szociális körülmények táptalajai voltak a bűnözésnek. Különösen ijesztő volt a fiatalok által elkövetett bűntettek száma. Az állami szintű megoldások elkerülhetetlenek voltak.

A XIX. sz. közepén nyitotta meg kapuit az első javítóintézet *Zelemérpusztán*. A Magyar Jogász Szövetség a büntetőjogi reformmozgalmak hatására napirendre tűzte a társadalomra nézve egyre veszélyesebbé váló fiatalkori bűnözés megoldási javaslatait. Tevékenységük nyomán 1884-ben

Aszódon a fiúk, 1890-ben *Rákospalotán* a lányok számára hoztak létre javítóintézetet. A tömegnyomorból, szociális bajokból táplálkozó fiatalkori bűnözés azonban a XX. sz. első évtizedeiben is egyre emelkedő tendenciát mutatott. Szakmai körökben kevesen bár, de felismerték, hogy a kriminalitás jelenségének visszaszorító ereje nem a büntetésben, a megtorlásban, hanem a megelőzésben rejlik.

A már említett reformmozgalmak hatására változott meg például a büntető törvénykönyvnek a fiatalok büntetőjogi védelmét szabályozó néhány paragrafusa is. Így pl. a korábban 12–16 évben megállapított fiatalok kiterjesztették a tizenharmadik életkorra (1908. XXXVI. Tc. Büntető novella). Ha szórványosan is, de bizonyos nevelési szempontok is érvényre jutottak a csak megtorló intézkedésekkel szemben. Míg korábban például a büntetés fokozatai a szabadságvesztés és pénzbírság voltak, a reformok után az utóbbit eltörölték. Kiszabható volt viszont 12–18 éves korig dorgálás, próbára bocsátás, javító nevelés egy-egy év próbaidővel és fogházbüntetés. Ez utóbbi esetben jó magaviselet alapján a büntetés 2/3-ának letöltése után szabadon engedték a fiatal.¹ A századforduló utáni évtizedben (1910. január 1.) alakult meg a *Fiatalkorúak Felügyelő Hatósága*. A szervezet célja a javítóintézetek felügyelete, a próbára bocsátottak ellenőrzése volt. Majd 1914-ben kezdte meg működését a fiatalok önálló bírósága.

Szintén kiemelkedő jelentőségű a balatonfüredi szeretetház, amely Pestalozzi nevelési elvei alapján működött² (1860), ahol a gyámolításra szoruló gyerekek tizenhat éves korukig maradhattak. Működött a szeretetháznak egy másik formája is hazánkban, a dolgoztató menhelyek és lelenházak. Az állami finanszírozás bizonytalanságából fakadóan azonban többször is előfordult, hogy az árvaházakat be kellett zárni. Az egyesületi kezdeményezéseket, támogatásokat csak nagyon esetlegesen egészítette ki a konkrét állami segítségnyújtás. Törvénykezési szinten természetesen jelentős és haladó szellemiségű rendeletek is születtek.

Gróf Nádasdy Lipót alapította társaival az *Országos lelenházi társulatot* (1865), amely azonban a túlzott aggályoskodás, a meg nem értés légkörében életképtelennek bizonyult. Főleg nők kezdeményezésére és tevékenységük eredményeként alakult meg az *Első Budapesti Gyermekmenhely* (1870). Ugyan csak említésre méltó az 1871. január 28-i képvi-

¹ Gyermekvédelmi Lap, 1905. VI. 5. sz.

² Néptanítók Lapja, 1870. nov. 17.

selőházi javaslat is, amelyben az fogalmazódott meg, hogy a szül- és lencházak felállítására szükséges költségeket a következő évi előirányzatba vegye fel a belügyminiszter, ami persze nem történt meg. Hasonlóan fontos, preventív intézkedésnek tekinthető az *1884. évi ipartörvény*, amely az anya- és csecsemővédelemmel is foglalkozott, a gyermekágyas munkásnőknek biztosított négy hetes szabadságot.

Közegészségügyi rendelkezések szabályozták (1876. IXV. tv.) a lencék és dajkaságba kiadott gyerekek orvosoltatását és eltartását a községek feladataként. Azonban tudvalevően a községek nagyobb hányada szegény vagy közömbös volt az ügy iránt, ami táplálkozhatott abból is, hogy nem működött a felügyeleti rendszer sem. Így a törvények gyakorlatilag végrehajthatlanok maradtak.

További fontos eredmény a fővárosban megalakult *Fehér Kereszt Országos Lelencházi Egyesület* (1885), s egy évre rá az iskola orvosi hálózat kiépítése hazánkban, amely európai viszonylatban újdonságnak tekinthető.

Ugyancsak egyedül álló példa volt az is, hogy *1891*-ben törvénybe iktatták az *óvodalátogatási kötelezettséget*, többek között iskola előkészítési céllal, valamint a gyermekhalandóság, a gyermek balesetek megelőzése céljából. Az *1892-es* törvényhozás vívmánya pl., hogy évenként 6.000 illetve 10.000 korona segélyt szavazott meg a törvényhozás a *Budapesti Gyermekmenhely* és a *Fehér Kereszt Egyesület* működtetéséhez. Állami feladattá lett lényegileg a gyermekmentés is. Erre utal a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló törvény (*1898. XXI. tc.*) Ennek értelmezése szerint (3. §) az országos betegápolási alap fedezi a talált, valamint a hatóságilag elhagyatottnak nyilvánított gyermekek után hét éves korukig felmerülő gondozási, ápolási, nevelési költségeket. Szabályrendelet (*1899*) rendelkezik arról is, hogy célszerűbb a közellátásra szoruló hét éven aluli gyerekeket állami költségen gondozni, a már működő két egyesület segítségével.

Bár a statisztikák gyakorta kétségeket ébreszthetnek olvasóinkban, mégis az alábbi összehasonlítás igazolhatja az állami gyermekvédelem inkább szándékában, mint sem tényleges gyakorlatában, és szemléletében érzékelhető pozitív változást. Az *1880-as* évek adatai szerint ezer halálzásból több mint ötszáz az öt éven aluli gyermek közül, és ezer újszülött közül évente mintegy négyszáz halva született, tovább bontva: száz vagyonos családból született újszülöttből tíz, száz középosztálybeli újszü-

löttből tizenöt, száz vagyontalan munkás, agrárproletár családból született újszülöttből hetven halt meg. Ugyanebben a vizsgált időszakban ezer 0–4 éves gyermekből közel négyszáz, a hét éven aluli gyermekekből pedig több mint negyvenezer halt meg.³ Mindenképpen indokolt volt tehát a fentebb kihangsúlyozott állami szerepvállalás a gyermekvédelemben. A törvények biztosította ápolási díjak s az ellátott gyerekek számának alakulása a következőképpen alakult:

Év	Budapesti Gyermekmenhely		Fehér Kereszt Egyesület		Bécsi Lelencház	
	Gyerek	Ápolási díj (korona)	Gyerek	Ápolási díj (korona)	Gyerek	Ápolási díj (korona)
1898	384	36.000	1517	163.744	–	31.975
1899	–	–	–	–	–	37.015
1900	1030	139.000	8255*	638.888		
1901	1300	–	8000			

* a fiókinstitúciókkal együtt

1. táblázat

*Ápolási díjak az ellátott gyerekek számához viszonyítva
(Forrás: Országos Törvénytár 1901. jún. 5. sz. 54. o.)*

Az 1901. évi költségvetésben már több mint 2 millió korona összeget kellett előirányozni az országos betegellátási alpból az elhagyottak gondozására. Az állam kötelezettsége azonban nem szűkülhetett le csak a 7 éven aluli elhagyottak gondozására. Hasonló módon segélyre, segítség-re szorultak a hét éven felüli elhagyott gyerekek is, akiknek gondozása szintén a községek feladata (1886. XXII. tc. 145. §, 1898. XXI. tc. 8. (b)). Azonban a helyi társadalmak fejletlensége, a községek szegénysége, az ellenőrzés hiánya miatt gyakorlatilag alig-alig valósultak meg ezek a tevékenységek.

Megfogalmazódtak azok az elvárások is, hogy a tervezett, s már működő állami menhelyek feladatkörébe nem kizárólagosan a talált, az úgynevezett *lelencek*, hanem a hatóság által elhagyottnak nyilvánított gyermekek számára is nyújtson ápolási, gondozási, nevelési biztonságot. Az

³ Néptanítók Lapja, 1886.

így felmerülő többlet költségek fedezését is az országos betegápolási alapból kell biztosítani (*az 1898. XXI. tc. 3. § (d) pont értelmében*). A korabeli értelmezés alapján a hatóságok által elhagyottnak tekinthető:

- „...minden olyan hét éven aluli gyerek,
- aki köz- vagy magán helyen elhagyatva találtatik (*lenc*);
- árvaházban el nem helyezhető vagyontalan árva;
- ki szüleinek betegsége, kórházban, tébolydában, fogházban vagy fegyházban léte miatt – habár ideiglenesen is – hatósági gondozásra szorul;
- minden olyan gyermek, kit tartására köteles hozzátartozói (szülei, nagyszülei) megélhetési viszonyuk veszélyeztetése nélkül eltartani képtelenek” (1899. és 1900. évi rendeletek).

Ezekben az esetekben a hatósági eljárás lényege, hogy a rászoruló gyermekek azonnal közellátásba kerüljenek. Ugyanakkor a hatóságok feladata az is, hogy a gyermek és családjának körülményeiről minél többet megtudjanak. Ezzel lehetne elérni, hogy a gyerekek lehetőleg egyáltalán ne maradjanak gondozatlanul, viszont a család, a hozzátartozók se tudjanak felelősségük alól egykönnyen kibújni.

Az állami gyermekmenhelyek felállításának költségfedezetével kapcsolatban ismeretes, hogy az akkori belügyminisztérium felügyelete alatt rendelkezésre állt az ún. *országos szül- és lenc* alap is. Ez az alap Sándor István 1815-ben Bécsben elhunyt magyar ember végrendeleti hagyományából keletkezett.⁴ Az 1793-ban íródott végrendeletében Sándor István ötezer forintot adományozott arra a célra, hogy Pesten az ország közepén Findlingshaus, illetve Geburtshaus néven hozzanak létre és működtessenek intézetet azoknak a szegény gyermekek számára, akiket a szüleik elhagytak. Nyomon követhető tehát, hogy sokasodtak a gyermekvédelmi céllal létrejövő és működő különböző elnevezésű társadalmi szerveződések. Mindezek mellett az állami gyermekvédelem megjelenése tulajdonképpen a Széll Kálmán féle törvényekkel legalizálódott.⁵ E törvény haladó szellemisége abban fejeződött ki, miszerint a gyermekmen-

⁴ Sándor István (1750–1815) író, bibliográfus. 1791–1808 között „Sokféle” címmel folyóiratot szerkesztett. Magyar könyvesház (1803) c. művével a magyar könyvészet megalapítója. Egyéb művei: Jelky Andrásnak egy született magyarnak története (1791), Toldalék a „magyar-deák szókönyvhez” (1808).

⁵ VIII. törvénycikk az állami gyermekmenhelyekről. 1901. június 05.

tés, és a különböző intézmények kiépítése alapvetően *állami feladat* (VIII. tc. 1 §), valamint, hogy az állami segítséggel történő gondozást kiterjesztette a gyerekek tizenöt éves koráig (XXI. tc.). Alapvetően azonban – mai szóhasználattal élve – a nevelőszülői hálózat működésének erősítését szorgalmazta, mivel minimális számban alapítottak nevelőotthonokat, inkább csak a fogyatékos és beteg gyermekeknek létesítettek bentlakásos intézményeket. Korabeli adatok alapján 1903-ban több mint 400 gyermekmenhelyi telep működött, közülük 80 körüli a fővárosban. A fenntartók közül a felekezeti és egyesületi dominált, minimális volt az állami, községi működtetésű.⁶

A gyermekvédelem tehát továbbra is számos társadalmi szervezet, felekezet támogatását élvezte és igényelte. Így említhető meg a *Jogászegylet*, pedagógiai vonatkozásban a *Nagy László* kezdeményezte *Magyar Gyermektanulmányozási Társaság* (1906), az Európában elsőként létrehozott *Kriminálpedagógiai Intézet* (*Erzsébetfalva* 1915.), az egészségügy és szociális körülményeket vizsgáló és javítani szándékozó *Gyermekvédő Liga* (1906), később a *Stefánia Szövetség* (1915) támogatása.

Az Országos Gyermekvédő Liga 1906. február 26-án alakult meg báró Gyulai Lipót és Karsai Sándor kezdeményezése nyomán. A Liga programjában szerepelt többek között a tüdővésztes, beteg gyermekek szanatóriumi gyógykezelésének biztosítása, külön internátus felállítása a züllött, csavargóvá vált gyerekek számára Budapesten és Pozsonyban, szünidei fürdő konviktusok megszervezése a városi lakosság gyermekeinek.⁷ Tevékenységük nyomán az országban több intézmény kezdte meg működését, pl. Ecseren, a lányok szigorított nevelőintézete, leánynevelő intézet Kőbányán. Ehhez képest több helyen foglalkoztak hasonló sorsú fiú gyermekekkel. Szigorított nevelés folyt Nagyszöllősen, ahol az erkölcsi züllés végső határán álló, szellemileg retardált, abnormális gyerekek nevelése is zajlott. Hasonló módon „novellás” – bíróság által büntetett – fiatalokat foglalkoztattak Rákoskeresztúron, Szegeden az Árpád-otthonban, Szaloncán a Szilágyi-otthonban, iparostanonc otthonok megnyitására adott lehetőséget Kolozsvár, Nagyvárad, Szeged. Említésre méltó kezdeményezés volt a Liga és a Fehérkereszt Egyesületnek a gyermekfalu terve is. Megalakult a *Országos Stefánia Szövetség* (1915) a csecsemő- és anyavé-

⁶ Gyermekvédelmi Lap 1907. III. 17. sz.

⁷ Gyermekvédelmi Lap 1906. III. 11. sz.

delemre irányítva figyelmet (jogutódja 1925-től a Zöldkereszt egyesület), 1917-ben létrejött a *Munkások Gyermekbarát Egyesülete*.

Az I. világháborút követően sok hadiárva lépett elő családfenntartóvá, akik maguk is még inkább segítségre, gyámolításra szorultak volna. (Becslések szerint az államnak közel százezer hadiárváról kellett volna gondoskodni.)

A Tanácsköztársaság gyermekvédő politikájának fő törekvése a megelőzés volt. A létrejött tanácsok keretén belül gyermekvédelmi osztályok, speciális tanfolyamok után gyermekvédelmi megbízottak, gyámok dolgoztak az iskolákban. A fővárosban Iskolai Gyermekvédelmi Központ szerveződött Kelen Jolán irányításával, de említést érdemel Kármán Elemér (kriminálpedagógiai intézet alapítása 1915), Ráth-Végh István, Révész Margit, Ranschburg Pál, Vértes O. József (ideges gyerekek klinikájának szervezése, vezetése), Nemes Lipót (az iskolai gyermekvédelem megszervezése) tevékenysége, s bizonyára még több hasonló kezdeményezés is. A Tanácskormány fontos rendelete a LXXI. számú, amely a gyermekvédelmet teljes egészében állami feladattá nyilvánította, s eltörölte a „törvénytelen” elnevezést.

Az 1920-as évektől fokozódó munkanélküliség, a terjedő nyomor, betegség, bűnözés következtében rengeteg gyermek ellátásáról kellett volna továbbra is gondoskodni. Az állami gyermekvédelem – bár a harmincas évekre közel nyolcszáz különféle szociális szolgáltató intézmény működött, amelyek között meghatározó volt a menhelyi rendszer – továbbra is a nevelőszülői gondozást részesítette előnyben.

A II. világháború idején vitathatatlanul ismét az egyházak gyermekmentő tevékenysége erősödött meg. A teljesség igénye nélkül kell megemlíteni például Sztehló Gábor evangélikus lelkész tevékenységét, aki a Nemzetközi Vöröskereszt támogatásával több otthont szervezett, és ezekben több százezer üldözött gyermeket mentett meg.

A háborút követően átstrukturálódott a magyar társadalom, és kialakult egy sztálini típusú pártállam. Ennek a változásnak kézenfekvő velejárója volt az is, hogy a spontán, ún. civil társadalmi törekvéseket visszaszorították, elfojtották, valamint egy merőben új termelési modell körvonalazódott. A hazai gyermekvédelem az állam közvetlen szerepének növekedésével tulajdonképpen a hatvanas évek derekáig jelentős eredményeket

ígérő változásokat élt át. Ezzel kapcsolatosan említést érdemel néhány fontos esemény és időpont.

1944 decemberében Debrecenben az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakította a *Népjóléti Minisztériumot*, amely 1950-ig működött, élén először Molnár Erik, majd Olt Károly, végül Ratkó Anna állt. A minisztériumon belül a gyermekvédelmi osztály élére Kun Miklós került. A korai rendelkezések egyike az Országos Szociálpolitikai Tanács életre hívása volt (6300/1945. sz. rendelet), amelynek értelmében megyei, városi és községi szinten megalakultak a szociálpolitikai bizottságok. A döntés lényege abban volt, hogy a szociálpolitikával összefüggő gondok, feladatok megoldásában az állam is jelentős részt vállal. A gyermekvédelmi tevékenység szempontjából fontos megemlíteni az MKP 1945. január 9-i felhívása alapján létrejövő *Nemzeti Segély* szervezetet is, amely az akkori négy párti irányítás (FKP, MKP, NPP, SZDP) és ellenőrzés alatt működött.

Az akkori mostoha viszonyok közepette kifejtett tevékenysége elvitathatatlan: szervezték a külföldi segélyszervezetek adományainak szétosztását, a csecsemők tejjelátását, a betegek gyógyszerhez juttatását, bölcsődéket, nyári és állandó napközi otthonokat, szülőotthonokat, gyermekotthonokat, gyermekorvosi hálózatot, TBC szanatóriumokat állítottak fel. A szervezet egyaránt épített a társadalmi erőkre, a jól képzett szakemberek (Pikler Emmi, György Júlia, Petényi Gábor) segítségével, munkájára, gyorsan és rugalmasan igyekezett a felmerülő tenger sok problémára reagálni, *Magyar Jövő* címmel lapot szerkesztett. 1946-ban állami költségvetésből és külföldi segély szervezetek támogatásával megalapították a *Hajdúhadházi Gyermekvárost*. 1949-ig további 9 állami gyermekmenhely, 5 társadalmi és egyházi árvaház, 66 társadalmi gyermekotthon, 66 bölcsőde alakult.

A fővárosban a szociálpolitikai ügyosztályon belül működött a Gyermek- és Ifjúságvédelmi Központ, amelynek döntési jogkörébe tartozott a gyermekek intézeti elhelyezése is. Konceptcionális kérdéssé lett, hogy a gyerekek inkább intézményes nevelése vagy a nevelőszülőknél történő gondozása, nevelése élvezzen elsőbbséget. A közhangulat mellett a hivatalos állásfoglalás sem kedvezett a nevelőszülői hálózat fejlesztésének.

Az egész országot behálózó segélymozgalom természetesen csak hazai erőből képtelen lett volna működni. A források között találni külföldi szervezeteket (American Joint, Nemzetközi Gyermekmentő Szövetség, Amerikai Unitárius Segélyszervezet, dán, svéd, svájci Vöröskereszt), kül-

földi magyar szervezeteket (angliai, franciaországi, algíri, kanadai, egyesült államokbeli, argentinai, braziliai, uruguayi, svájci magyarok segély bizottságai), hazai intézményeket (Magyar Általános Hitelbank, Magyar Vasutasok és Hajósok Szabad Szakszervezete stb.) és magán embereket is. Szervezeti felépítésében, mint korábban utaltunk rá, a négy demokratikus párt részvétele volt meghatározó. A politikai életet jellemző hatalmi törekvések eredményeként egyre inkább kizárólagossá vált az MKP befolyása e szervezetben is. Az 1948. májusi Országos Küldöttgyűlés – ahol döntés született a Nemzeti Segély és a Magyar Vöröskereszt egyesüléséről – csak igazolta, megerősítette ezt a folyamatot. A gyermekvédelem szervezeti felépítésében és irányításában – gyakori jogszabály módosításokkal alátámasztva – jelentős változások következtek be.

Az első *Tanács törvény (1950. évi IV. tv.)* megszüntette a Népjóléti Minisztériumot, helyette életre hívta az *Egészségügyi Minisztériumot*; a szociális feladatok a *Belügyminisztérium* hatáskörébe kerültek (1951./1955.84. sz. BM rendelet). Az 1953/10067. (X. 29.) sz. MT. határozat *Országos Szociálpolitikai Központot* hozott létre, amelyet az egészségügy miniszter felügyelt. Nem sokkal később, 1954/42/2126. MT. határozat ezt megszüntette, s feladatkörét az Egészségügyi Minisztérium Szociálpolitikai Főosztálya vette át a gyermekvédelem és a gyámügy kivételével. Megszűntek a tanács törvény értelmében az árvaszékek, így jogvitás ügyekben az igazgatási osztályok gyakorolhattak hatáskört. 1952-ben született meg a Családjogi Törvény, céljaiban megfogalmazva a házasság és a család intézményének védelmét, a nők egyenjogúságának biztosítását, a gyermekek érdekeinek védelmét, fejlődésének, nevelésének előmozdítását. E haladó szellemiség azonban az írott betűk világából nem mindig tudott maradéktalanul gyakorlattá is lenni.

Az ötvenes évek azok, amikor a társadalom szerkezetében is gyökeres változások következtek be, amelyek újabb veszélyeztetettségi forrást is gerjesztettek. Így például a falvakból a nagy városokba áramlás tömegessége, rossz, elégtelen lakásviszonyok, a nők fokozott munkába állásának következményeire nem igen készült fel például az oktatáspolitikai (lsd.: nevelési, oktatási intézmények bölcsődék, óvodák, iskolák száma, szakmai munkájuk garanciája), s a családi nevelést illetően is kedvezőtlen tendenciák erősödtek fel. Mindezek alátámasztásaképpen a számszerű tények a bölcsődékre, az óvodákra, a napközi otthonokra vonatkoztatottan:

Év	Bölcsődék száma	Bölcsődei férőhelyek száma	Egy gondozóra jutó gyerek
1951	256	7.268	23
1952	388	10.346	19
1953	527	15.479	18
1954	631	18.871	14
1955	683	23.466	12

2. táblázat

*Bölcsődei férőhelyek a gondozói létszámok tükrében
(Forrás: Statisztikai évkönyv 1949–1955.)*

Év	Óvodai férőhely	Létszám	Óvodások a 3–6 évesek %-ában
1951		121.215	26,0%
1952	99.398	130.056	26,0%
1953	120.352	131.873	25,6%
1954	122.796	118.372	22,8%
1955	229.344	145.948	28,0%

3. táblázat

*Óvodai férőhelyek az óvodáskorúak létszámának tükrében
(Forrás: Művelődésstatistikai adattár, KSH, 1968.)*

Az egy óvónőre jutó gyerekek magas száma (30–40 fő) a szakmai munka színvonalát is jellemezte. Hasonló módon nem fejleszthették megfelelő ütemben a napközi otthonokat sem.

Tanév	Napközök száma	Létszám	Napközisek az összes tanuló %-ban
1952/53	503	19.957	1,7%
1953/54	576	33.559	2,8%
1954/55	713	45.100	3,7%
1955/56	859	52.296	4,3%

4. táblázat

*Napközök száma a tanulói létszámok tükrében
(Forrás: Művelődésstatistikai adattár KSH 1968.)*

Vélhetően óriási nehézséget okozott azokban a családokban a gyerekek otthoni felügyeletét megoldani, ahol az anya is kereső volt, s a gyerek napközis ellátást sem kapott.

E feszítettségnek más aspektusból is voltak kedvezőtlen következményei. Megjelent oktatásunk gyakorlatában a *képesítés nélküli pedagógus*, emelkedett a lemorzsolódott, iskolai tanulmányait befejezni nem tudó tanulók sokasága. Az iskola saját alapfeladatainak ellátásával is küszködött, így képtelen volt még arra is, hogy a családi nevelés terén is segítséget, példát nyújtson.

Tanév	Egy tanerőre	Egy tanulócsoporthra	Egy osztályteremre
	jutó tanulók száma		
1950/51	34.3	39.7	50.5
1951/52	31.6	37.3	48.4
1952/53	30.0	35.8	47.6
1953/54	27.9	34.6	47.3
1954/55	26.3	32.8	46.4
1955/56	24.4	31.9	45.6

5. táblázat

*Iskolai tanulócsoportok száma a tanárok, illetve az osztálytermek számához viszonyítva
(Forrás: Művelődésstatistikai adattár, KSH, 1968.)*

Ezekhez a problémákhoz – további elemzések nélkül – gondoljuk még hozzá az áldatlan lakáshelyzetet, az iparfejlesztés következtében az ingázó fiatalok, családfenntartók életkörülményeit (munkásszállás, ritka találkozás a házastárssal, gyerekekkel), a fiataloknak az iskola be nem fejezéséből is fakadó elhelyezkedési gondjait, a válások számának robbanásszerű emelkedését. Mindezek az általános gyermekvédelem gyakorlatában is nyomot hagytak, és természetesen sebezhetővé lett a speciális gyermekvédelem is.

Az állami gondozásba vétel szempontjából említést érdemel két intézkedés. A *100/1953. MT.* sz. rendelet értelmében anyagi veszélyeztetés fennállása esetén a gyermek saját családján belül is állami gondozásba vehető. Ennek a gyakorlatnak az volt a lényege, hogy a gyermek jogilag állami gondozott lett, majd saját szüleihez, mint nevelőszülőkhöz került nevelésre (ti. vérszerinti kihelyezés). Ez a joggyakorlat tulajdonképpen egyenértékűnek tűnik a későbbiek során rendszeres nevelési segélyként elterjedt formával. Időbeli korlátozása pedig (a gyerek három éves koráig volt alkalmazható ez az eljárás) a gyermekgondozási segély előzményének is vélhető. A *2111/39/1954. Mt.* sz. határozat hasonló módon fontos volt abból a szempontból, hogy az állami gondozásba került gyerekeket elsősorban intézményekben kellett elhelyezni. A kérdés, vajon milyen megfontolás indokolta ezt a megszorítást, kategorizálást. Feltehetően a háború előtti rossz emlékű Árvácska-sorsok felejtetése is lehetett ebben a tendenciában, ti. a nevelőszülői hálózat leépítésében. Másrészt hatott a szovjet pedagógia közösségi nevelési eszménye, bár erre a hazai intézményhálózat sem számszerűségét tekintve, sem felszereltségében, sem szakképzett nevelőinek számát tekintve nem volt igazán felkészülve és felkészítve. Más aspektusból közelítve, úgy véljük, egy diktatórikus állami berendezkedésű neveléspolitikája egyik sajátossága, törekvése a családi hatások csökkentése, „bedarálása”. Az intézményes nevelés ugyanis könnyen és uniformizáltan irányítható. A diktatúra nehezen vagy egyáltalán nem tűri a másságot, veszélyesnek tekinti önmagára nézve, így például az olyan családi hatások érvényesülését, amelyek esetleg gyökeresen eltérőek, vagy szemben állnak a preferált intézményes nevelési hatásokkal. A konformitás, a deviancia értelmezésének kérdése fel is vetődik, amelynek elemzésére ebben a munkában most nem térünk ki. Visszakanyarodva a korabeli gyermekvédelmi intézményrendszer sajátosságára, a szakmai

felkészültségre, a jellemző tendenciákra az alábbi adatok tükrében lehet következtetni:

Év	Összes állami gondozott	Kihelyezett állami gondozott
1950	24.350	14.101 (58%)
1951	21.656	13.233 (61%)
1952	23.752	12.857 (54%)
1953	25.055	13.753 (55%)
1954	23.314	11.670 (50%)
1955	19.327	7.579 (39%)
1956	19.153	6.785 (35%)
1957	19.931	5.476 (27%)

6. táblázat

*A nem intézményekben elhelyezett állami gondozottak létszámadatai
(Forrás: Művelődésstatistikai adattár, KSH, 1968.)*

Év	Nevelőotthonok száma	Férőhelyek száma	Növendékek száma	Ebből állami gondozott
1950	70	6.293	5.111	
1951	51		4.455	
1952	49	5.079	4.446	1.110
1953	61	6.020	5.592	3.032
1954	65	7.872	7.160	4.532
1955	76	8.555	7.620	5.604
1956	81	8.791	7.469	5.768
1957	91	9.981	9.055	6.942

7. táblázat

*A nevelőotthonokban elhelyezett tanulók száma
a férőhelyek számához viszonyítva
(Forrás: Művelődésstatistikai adattár, KSH, 1968.)*

Meg kell jegyezni, hogy a nevelőotthonok számának emelkedése nem jelentette automatikusan azt is, hogy új intézményeket építettek. Sajnos

ennél rosszabb megoldások születtek, nevezetesen, elhanyagolt, leromlott állagú zárdákat, kastélyokat, kúriákat, nevelési célra alkalmatlan épületeket bocsátottak a gyermekvédelem rendelkezésére. Az épületek állapota mellett azok túlszűfolttsága és differenciálatlansága is elemi problémákat vetett fel. Gyakorta egy csoporton belül kerültek elhelyezésre, válogatás nélkül az árva, félárva gyerekek, akiknek szülei alkalmatlanok voltak a nevelésükre, vagy rossz szociális körülmények között éltek, de a már bűncselekményt is elkövetett, nehezen nevelhető, és a szervi beteg gyerekek egyaránt.

A Családjogi Törvény az állami gondozásba vétel felső korhatárát kiterjesztette ugyan tizennyolc éves korig, ami önmagában humánus lépésnek minősült, de a fent is jelzett differenciálatlanságból eredő problémákat csak tovább fokozta.

Az ötvenes évek első felének ellentmondásossága más szempontból is nyomot hagyott gyermekvédelmünkben. A pszichológia, szociológia mostoha gyermekként száműzöttetett, az elméletből és gyakorlatból eltűntek a gyermekpszichológiai rendelkezések, visszaszorult a nevelőszülői hálózat, alig fejlődött a nevelőotthoni pedagógia elmélete és gyakorlata, hiányzott a szakemberek átgondolt képzése, miközben a családokat, fiatalokat érintő problémák sokasodtak és elhallgatódtak. „... nem is mertük mi sem, de még inkább a sajtó sem kendőzetlenül feltárni a helyzetet, azzal az indoklással, vajon mit szólnak hozzá esetleg külföldön, hogy Magyarországon ennyi és ennyi az állami gondozott gyerek, hogy baj van a fiatalok erkölcsi magatartásával stb. S bár az Oktatásügyi Minisztérium rendkívül sok erőfeszítést tett a gyermekvédelmi munka magasabb színvonalra való emeléséért, e terület anyagi és erkölcsi támogatásáért, a felsőbb szervek szemléletében igen kevés változás történt, amit mutat egyébként a második 5 éves terv irányelv-tervezete, ahol csupán annyi szerepel, hogy fejleszteni kell a gyermekvédelmet is” (Kiss Gy., 1956).

Tovább halogatni, elodázni indokolt szakmai döntéseket nem lehetett. Ilyen formán 1957-ben létrejött az *Országos Gyermek- és Ifjúságvédelmi Tanács* (OGYIT) Münnich Ferenc miniszterelnök-helyettes elnöklétével (62/1957/IX. 24. Korm. sz. rendelet). A Tanács célja volt, hogy a gyermekvédelemben érintett különböző szervek munkáját összehangolja, kutatásokat és a fejlesztést szervezze, kiépítse a gyermekvédelem országos hálózatát, segítse a szakemberek képzését és továbbképzését, kiépítse és

működtesse a nemzetközi kapcsolatokat, legyen nyitott és publikus a társadalmi közvélemény felé is a problémák feltárását és segítségét illetően egyaránt. Tevékenysége mind az általános mind a speciális gyermekvédelemre kiterjedt.

Ezt követően gyermekvédelmi körzeteket hoztak létre, szervezték az iskolai gyermekvédelem, a nevelési tanácsadók, mint alapellátások hálózatát, ismét foglalkoztattak pszichológusokat, ez idő tájt került bevezetésre a pedagógusképző intézményekben a gyermekvédelem oktatása, továbbképzések, tanfolyamok indultak, a gyermekotthoni nevelők pedagógusként elfogadását szorgalmazták és el is érték. Hasonló eredmény volt a nevelőotthonok működési normatíváinak kidolgozása, költségvetésük megyei szintre emelése, kiépültek a patronálási rendszerek, s országos vizsgálatok indultak. Ekkor létesült a Főti Gyermekváros is, és szintén az OGYIT közbenjárásának eredményeképpen módosult 15 évre a tankötelezettség korhatára, valamint a 14–16 évesek számára bevezetett rövidített munkaidő.

Az *1960 októberében* megrendezett gyermekvédelmi konferencián számoltak be a szakemberek azokról a vizsgálatokról, amelyek a bölcsődék, csecsemőotthonok, óvodák napközi otthonok munkájára, az állami gondozás összetett problémakörére, a családon belüli veszélyeztetettség helyzetére, bizonyos vonatkozásokban a gyógypedagógia területére, a 14–16 évesek továbbtanulására, foglalkoztatottságára, a fiatalok al- és ágybérleti helyzetére, az ifjúsági munkásszállók helyzetére, a fiatalok lányok prostituálásával összefüggő kérdésekre, a tanácsok gyermekvédelmi munkájára, a javítóintézeti nevelésre vonatkoztak. Úttörő munkának számított a veszélyeztetett gyerekek helyzetére vonatkozó felmérés. Gyuris Tamás saját kutatásaira hivatkozva említi, hogy a csak Budapesten működő ifjúsági felügyelői hálózat 1957 szeptembere és 1958 decembere között 21.369 családot vizsgált meg (6–14 év közötti gyerekek családjai), s több mint ötezer gyermek kiemelését javasolták, ám ezek felét sem sikerült – helyhiány miatt – elhelyezni (Gyuris T. 1945–1968). Végül is közel harmincezer veszélyeztetett gyermek került országos nyilvántartásba. Ennek a munkának alapvető célja az volt, hogy helyi szinteken a szakmai szervek szembesüljenek a gyermekvédelemben megoldásra váró konkrét problémákkal, s lehetőségeikhez képest orvosolják azokat. A legvesélyeztetettebb korcsoport a 0–3 és a 6–14 éveseké volt. De az is kiderült,

hogy a vizsgált populáció 50%-ánál a családok megsegítése révén orvosolhatók lennének a gondok, a másik felénél viszont a gyerekek családjukból történő azonnali kiemelése az indokolt. Veszélyeztetettségi okként szerepelt nagyrészt az elégtelen lakáskörülmény és az anyagiak, ezt követően egészségügyi problémák, a válások, a szülők deviáns életmódja. Mindezek alapján készítette elő az OGYIT a gyermekvédelem hosszú távú fejlesztési tervét (1965–1985), amikor váratlanul, 1961-ben megszűntették a szervezetet. Feladatkörét a Művelődésügyi Minisztérium gyermekvédelmi osztálya örökölte meg, a szakemberek pedig kicserélődtek, illetve megcsappant létszámmal a tanügyigazgatás keretén belül próbálták folytatni tevékenységüket. Ezután azonban ismét nem volt jellemező a társadalmi problémák kutatása, feltárása, publikussá tétele – legalább szakmai körökben. Egy zárt körben, „belterjesen” működött ismét a gyermekvédelem, nem engedve utat sem a hazai, sem a határon túl kezdeményezett szakszerűbb megoldásoknak, megnehezítve ezáltal saját megújulási törekvéseit.

Az 1960-as évek gyermekvédelmi szemlélete természetszerűen változásokat mutatott. Az ezekben az években felvetődött, a gyermekvédelem fogalmával, értelmezésével, újradefiniálásával, szemléletének tisztázásával, elméletének és gyakorlatának reformjával kapcsolatos kérdések háttérben az állt, hogy az 1960-as évek elejétől egyre erőteljesebb fejlődésnek indult az általános, a fejlődés-, a klinikai és a pedagógiai pszichológia. Így a személyiséglélektani és szociálpszichológiai személet is meghatározó elméleti alapokat kívánt nyújtani a gyermekvédelem szakmai megújulásához. A megújulási törekvések kapcsán fontos volt a szervezeti és tartalmi vonatkozású alapelveket sorra venni. Nevezetesen, hogy a személyiségfejlődés során három, egymással szoros összefüggést mutató alapfeltételnek kell egyszerre érvényesülni ahhoz, hogy az egyén szükséges és elégséges módon kiegyensúlyozottan éljen. Ezek az alapfeltételek az öröklött diszpozíciók, a szociokulturális környezet és a nevelés triásza. A gyermekvédelem e meghatározó feltételrendszer-együttesben leginkább a nevelés folyamatában és a szociokulturális környezet alakításában hivatott meghatározó módon pozitív irányú változtatásokat elérni.

Neveléseméleti és fejlődéslélektani törvényszerűségekből következően igazolt tapasztalat, hogy a folyamatosan és tartósan veszélyeztetett körülmények között élő gyerekek különböző pszichés reakciói különböznek

az egészségesekeitől, és a három meghatározó feltétel (öröklés – környezet – nevelés) integrációjának a függvényében kialakulnak az inadaptáció, a nehezen nevelhetőség egyéni megnyilvánulási módjai. A negatív szociokulturális hatások csökkentése, megszüntetése legfeljebb a személyiségzavarok elmélyülését fékezhetik, ám a már kialakult lelki tartalmak, káros értékfelfogások, viselkedésformák, életvezetési minták a személyiség rendszerében gyökeret eresztve tovább élnek, élhetnek.

Egy új rendszerbe – nevesítetten a gyermekvédelmi rendszerbe – kerülve az új hatások (környezeti, nevelési) nyomán tudja, és kezdi az egyén, a gyermek feldolgozni magában a régi és az új tartalmakat. Ennek az erőt próbáló lelki küzdelemnek az eredményeként szinte lépésről-lépésre építi újra önmagát az egyén. Fontos volt akkor ezt a folyamatot tisztán látni és elfogadni, mert csak e szemléletmód alapján lehetett feldolgozni a szakembernek is azt a tényt, hogy a gyerekeknek a nevelőotthonokba kerülése önmagában nem változtathatja meg a viselkedésüket, nem fognak azonnal és látványosan megváltozni. Annál is inkább, mivel szintén tapasztalati tény, hogy a személyiségfejlődés két domináns feltételén belül (nevelés, környezet) meghatározóan fontos tényező még a tartós, személyes szeretet-kapcsolat. A gyermekvédelem óriási kihívása volt, hogy megteremtse azt a szervezeti formát és tartalmat, amely ezt a személyes viszonyt, kapcsolati rendszert amennyire csak lehetséges, képes legyen biztosítani. Legfőképp azért, mert az állami gondozásba kerülő gyerekek többsége alapvetően csalódott szüleikben, a felnőttekben, életükből hiányzik a szeretet, a szülők nyújtotta biztonság és védelem élménye.

A személyiségfejlődés egy másik aspektusából szintén fontos szempont és feltételrendszer, hogy a gyermek mikroszociális környezetben fontosnak, jelentősnek érezze magát. Ennek megélése, és ennek tudata az alapja a pozitív önértékelésnek, amely belső energiákat szabadít fel saját önfejlesztésére, és az őt szerető, értékelő és védő személy elvárásainak megfelelésére. E hiátus az ön-elértéktelenedéshez vezethet, tartós frusztrációt okozhat, amelynek következtében kialakulhatnak a pszichoszomatikus, és/vagy szociális beilleszkedési zavarok. Mindezek tudatában szakítani kellett a régi nevelőotthoni nevelési elvekkkel, módszerekkel, és a gyermekvédelemben dolgozók pedagógiai, pszichológiai képzését, átképzését új alapokra kellett helyezni. A megújulási törekvések egy másik jelentős iránya a prevenciós tevékenység kidolgozását vetette fel, tehát

olyan gondozói módszer kiépítést feltételezte, amely a veszélyeztetettség visszaszorítását célozta, eredményezhette volna.

A gyermekvédelem rendszerében az intézményes elhelyezés szerepe és jelentősége tulajdonképpen bármennyire is ambivalensen viszonyulunk hozzá nem megkérdőjelezhető. Sok esetben az intézményekben élő gyerekek körülményei alig hasonlíthatók össze azokkal a feltételekkel, amiket a családjuk biztosított korábban számukra. Paradox módon úgy is fogalmazhatnánk, hogy ezeknek a gyerekeknek az életében a családi szocializáció színtere áttevődött a nevelőotthonokba. Ezzel együtt azt a tényt is szem előtt kell tartani, hogy a „konszolidációs évek gyermekeinek” személyiségjellemzői is nagymértékben megváltoztak. Személyiségvonásaik kevésbé homogének, személyiségzavaraik talán mélyebbek, és sokféleképpen sérültek, károsodtak. Ezt a szempontegyüttest különösen fontos volt mérlegelni a rendszer szervezeti és tartalmi megújítása, átalakítása kapcsán.

Az egyik legnehezebben feloldható dilemma, problémahalmaz az otthonok túlszűfolttsága, tömegjellege volt. Ez a körülmény pedig a kiscsoportos illetve az egyéni, személyre szóló foglalkoztatást tette szinte lehetetlenné. Ily módon esetenként a közösségi nevelés túldimenzionálása szinte elkerülhetetlenné vált. Ezek a kérdéskörök újabb tendencia irányába mutattak. Egyrészt egy nehezen feloldható, és megoldható szakmai feladat kidolgozása, és megvalósítása irányába, nevezetesen, hogy a nevelőotthonok feladatköre bővíthetne a nevelőszülői hálózat koordinálásával, szakmai segítségnyújtásával. Másrésztől a nevelőotthoni nevelők számára felsőfokú (főiskola, egyetemi szintű) képzéseket kell kidolgozni, ahol a szakma elméleti és gyakorlati feladataira készítik elő a jelölteket. Az intézményekben elengedhetetlen feltételként kellene pszichológusokat alkalmazni, amely tény egyúttal a szakmai továbbképzésekben is segítséget jelentene. Hasonlóképpen fontos lenne a speciális intézmények hálózatának, feltételrendszerének kiépítése, s a tapasztalatok rendszeres és folyamatos elemzése.

A XX. század elejétől megfigyelhető volt, hogy a gyermekvédelem felügyeletét alapvetően a bel- és pénzügyi tárca látta el. Az 1950-es évek derekától pedig e terület irányítása, felügyelete több ágazati minisztérium között oszlott meg.

A Művelődési Minisztérium feladatkörébe tartozott többek között az állami és társadalmi gyermekvédelmi tevékenységek koordinálása, a ké-

pezhető, nevelési-oktatási intézményben nevelkedő (3–18 éves korosztály) gyermekek védelmének szervezése, irányítása. Az Egészségügyi Minisztérium hatásköre az ifjúság egészségvédelmének szervezésére, a három éven aluliak gondozására, a beteg, képezhetetlen kiskorúak gyógyintézeti ápolására terjedt ki. A Munkaügyi Minisztériumnak a fiatalkorúak és fiatalok foglalkoztatásának szervezése, irányítása is a feladata volt. A Belügyminisztérium, az Ügyészség és az Igazságügy Minisztérium abban voltak érdekelték, hogy a fiatalkorú bűnözők felelősségre vonása, az ifjúság elleni bűntettek mielőbbi felderítése, visszaszorítása biztosított legyen.

A speciális (ma inkább azt mondjuk problémakezelő) gyermekvédelem *közigazgatási intézménye* a *gyámhatóság* volt, melynek feladatkörébe tartozott dönteni a kiskorúak állami gondozásba vételéről, engedélyezni az örökbefogadásokat, a gyámsággal kapcsolatos összes teendő szervezése, bonyolítása, a kiskorúak láthatásának szabályozása.

A gyermekvédelmi rendszerünk nevelési intézményei pedig az 1960-as évektől tulajdonképpen egészen az 1990-es évek végéig az alábbiak szerint funkcionáltak.

Gyermekvédő, átmeneti otthonokba (GYIVI) az állami gondozásba vett gyerekek kerültek ide rövid időre, „átmenetileg”, amíg döntés született arról, hogy a továbbiakban milyen keretek között nevelkednek – örökbe adhatók, intézményi vagy nevelőszülői elhelyezést nyernek. A néhány hetes ott tartózkodás alatt különböző egészségügyi, később pszichológiai vizsgálaton estek át a gyerekek, s igyekeztek tanulmányaikban is segíteni őket.

Jellemzően az *óvodáskorúak* többnyire nevelőotthonokban, koedukált csoportokban nevelődtek. Az *általános iskolai nevelőotthonok* a 6–14 éves korú gyerekek elhelyezésére, nevelésére alkalmas intézmények voltak. Ezeknek a gyermekeknek az iskoláztatása, iskolába járása több variációban valósult meg. Működhetett belső iskola, esetleg „körzetis” gyerekek is bejárhattak, illetve külső iskolába is járhattak a növendékek. Ez utóbbi gyakorlat térhódítása a hetvenes–nyolvanas évek fordulójától figyelhető meg.

Szerveződtek ún. *átmeneti otthonok* is, ahová rövid időre, néhány hónapra kerültek a gyerekek, ha a családjukban hirtelen bekövetkezett nehézségek miatt szüleik általi gondozásuk átmenetileg megoldatlan volt. Az *ifjúsági otthonok* azoknak a fiatalkorúaknak biztosított elhelyezést, akik

befejezték általános iskolai tanulmányaikat, betöltötték a tizenhatodik évüket, s vagy az ipar vagy a mezőgazdaság területén tanultak tovább, illetve dolgoztak. A kerestetük egy részét így önellátásukra is tudták fordítani.

Nem öltött tömeges méreteket a *gyermekváros* intézménye. A 3–18 éves korú állami gondozott (többségében árva vagy teljesen elhagyott) gyerekek nevelése folyt ebben a szervezeti keretben. Többnyire koedukáltak voltak, s törekedtek arra is, hogy a testvérek egymásra találjanak. Megemlíthető Fót, Soponya–Nagyláng, Berettyóújfalu, Tiszadob (korábban Hajdúhadház), majd Miskolc, Szolnok, Eger gyermekvárosai. Az általános iskolás otthonokban ritkán valósulhatott meg a testvérek együttes elhelyezése.

Az antiszociális magatartási jegyeket mutató, különböző bűncselekmények miatt beutalt gyermekek és fiatalkorúak részére *hét javító-nevelő-intézet* működik az országban (Aszód, Budapest, Debrecen, Esztergom, Kalocsa, Zalaegerszeg és a fiatalkorúak börtöne Tököl). Ezeknek az intézményeknek a férőhely kihasználtsága változó, időnként csökkenő tendenciát is mutatott, 1990-es adatok szerint volt példa a 40%-os kihasználtságra is (NM Tájékoztató, 1990).

A javítónevelési intézetnek az a deklarált célja, hogy az ott nevelkedő fiatal társadalmi be/visszailleszkedését elősegítse, s így elkerülje az esetleges későbbi további kriminalizációt. Kérdés persze, hogy ez a nevelési tevékenység valóban eléri-e, elérheti-e a célját az adott körülmények között. Az intézményeknek ugyan is nincs, vagy csak esetlegesen van kapcsolatuk a gyermek/fiatal elő- és utóéletével. Így (bár mintát, alternatívát mutatnak a fiatalok addigi életvitelével szemben, segítik az iskolai tanulmányi előrehaladásukat is) a reszocializációra rendelkezésre álló idő és az alkalmazott módszerek meglehetősen behatároltak. Ezen a területen különösen megoldatlannak tűnt a prevenció és a családgondozás (Volentics 1996).

Egy másik sarkalatos probléma, hogy az előzetes letartóztatásban lévő fiatalkorúak többnyire felnőtt börtönben töltik ezt az időszakot, amely önmagában is ellent mond a hazai és nemzetközi jogi normáknak egyaránt. A bírói úton javító-nevelő intézetbe kerülő 14–18 évesekkel szemben alkalmazható szankció időtartamát tekintve határozatlan tartamú a szabadságelvonás. A javítóintézetben kötelezően egy évet kell eltöltenie a fiatalnak, s az ideiglenes elbocsátás újabb egy évig, de legfeljebb a nagy-

korúság eléréséig, vagy a tanulmányok folytatása esetén a 19. életévig tarthat. Gyökeres változás e téren 1995-ben történt, amikor törvényrendelet született arról (1995. IX. 01. XLI.), hogy a fiatalok meghatározott idejű (1, 2, vagy 3 év) javító-nevelésre ítélték, amelybe be kell számítani az előzetes letartóztatásban töltött időszakot is. Az előzetes letartóztatás időtartama 72 óra, 30, 60, 90 nap lehet, illetve eltarthat a tárgyalás időpontjáig. Ez alatt az időszak alatt elkövetett szökésekért akár másfél évig is meghosszabbodhat a büntetés időtartama. Ez az idő letölthető rendőrségi fogdában, börtönben, vagy javítóintézetben.

A javítóintézeti intézménystruktúra is átalakult, korszerűsödött a jogszabályi környezet változásának hatására. 1998-tól a debreceni leánynevelő intézet átalakult az előzetes letartóztatásban lévő fiúk javítóintézetévé. Ez az intézmény az ország keleti régiójában, míg a debrecenihez hasonlóan az átalakuló zalaegerszegi intézmény a nyugati országrészben tölti majd be feladatát.

Meg kell még említeni az egészségügyi intézeteket is (az egészségügy, népjóléti tárca irányításával), amelyek közül a *csecsemőotthonok* bizonyos értelemben differenciáltak voltak. Működtek az elhagyott csecsemőknek fenntartott otthonok, anyás csecsemőotthonok és betegségekől függően szakosított csecsemőotthonok. Külön intézményt tartottak fenn krónikus betegek számára (tüdő- és szívbetegeknek, utógondozásra szorulóknak), illetve a képezhetetlen 0–18 éves értelmi fogyatékosok számára.

Ez a sokszínű, több funkciójú intézményi struktúra némi változtatásokkal csak, gyakorlatilag a nyolcvanas évekig illetve a gyermekvédelmi törvény hatálybalépéséig megmaradt. A változások, az átalakulás törvényszerűen és változó intenzitással megkezdődtek.

Ennek az átalakulási tendenciának az egyik jól kitapintható, érzékelhető jele az 1980-as évek közepétől a nevelőotthonokban a kislétszámú, ún. családi típusú csoportok szervezése, és egy, a magyar társadalom családmodelljétől némiképpen idegennek mondható közösségi egységet modelláló SOS gyermekfalu rendszer kiépítése.

Egy sajátos dimenzió, az SOS gyermekfalu

A világon az első SOS gyermekfalu 1949-ben Ausztriában létesült, a tiroli Imst városka mellett. Abban az időben vált kézzelfoghatóvá, hogy milyen pusztító hatással volt a második világháború, különösen az ifjúságra. A szétbombázott nagyvárosokban és az otthonatlanok tömegszállásain a nevelés számára a lehető legrosszabb viszonyok uralkodtak kétségbeesés, tanácstalanság, zűrzavar. Kriminológusok, pszichológusok és gondozók igyekeztek felhívni a figyelmet a háború utáni súlyos helyzetre, statisztikai adataik riasztó számaira hivatkozva.

A különböző nemzeti, nemzetközi, egyházi, állami és magán segélyszervezetek minden lehetséges módon igyekeztek az árva, csavargó gyermekeket és fiatalokat legalább a legsúlyosabb veszélyektől és az elhagyatottságtól megmenteni. Minthogy azonban az akkor meglévő intézmények nem voltak képesek befogadni a segítségre, védelemre szoruló fiatalok óriási tömegét, új provizórikus „gyűjtőhelyeket” kellett szinte szó szerint a földből elővarázsolni. Így jöttek létre különböző gyermek- és ifjúsági falvak néven ismertté vált intézmények, amelyek figyelemreméltó eredménnyel látták el nehéz és felelősségteljes feladatukat. Némelyik közülük olyan híressé és ismertté vált, hogy a csavargó gyermekek önként, gyakran hosszú utat megtéve kerestek és találtak ott menedéket.

Az SOS gyermekfalu először nem volt abban a helyzetben, hogy nagyobb számban befogadja a rászorulókat. Az új létesítménynek sok szükséges eszköze hiányzott még a hathatós és átfogó segítséghez.

Mint ismeretes, azok a fiatalok a legesendőbbek, legnehezebben kezelhetők és leginkább veszélyeztetettek, akiknek hiányzik az egészséges, rendezett családi háttérük. Az SOS gyermekfalu eszme ezen az egyszerű megállapításon alapul. Ebből következik, hogy az elhagyott gyermekek gondozása céljára létrehozott intézmények annál jobban tudják ellátni feladatukat, minél hasonlóbba szervezetüket tekintve a családhoz, és minél inkább próbálják pótolni a gyermekek számára az elveszett családot. Már az első SOS gyermekfalu létrehozásakor követelmény volt, hogy a szülő nélkül maradt, elhagyott gyermekek nevelés, gondozása a családi neveléshez hasonlóan történjen. Így olyan létesítmény együttes született,

amely nemcsak a szükség nehéz éveiben, hanem a későbbiek során normalizálódott körülmények között is alkalmas a magukra maradt gyermekek befogadására.

Az SOS gyermekfalu eszméje kialakulását követően elterjedt szerte a világban, Európában, és a különböző földrészekben.

	Ország	Lakott	Építés alatt	Tervezés alatt	Összesen
Afrika	34	33	7	19	59
Ázsia	11	41	1	5	47
Európa	13	51	–	3	54
Karibi térség	3	6	–	–	6
Dél-Amerika	18	65	5	4	74
Közel-Kelet	5	6	–	1	7
Észak-Amerika	1	1	–	–	1
	85	203	13	32	248

8. táblázat

*SOS gyermekfalu megoszlása az egész világon
(Forrás: a Béke Nemzetközi Éve, 1986)*

A jelenleg is működő Hermann Gmeiner Alapítvány a világ legkülönbözőbb térségeiben működő SOS gyermekfalvak Intézményeinek fő finanszírozója. A több száz SOS gyermekfalu és kiegészítő SOS intézmény, mint ifjúsági falvak, tanműhelyek, klinikák, Hermann Gmeiner Iskolák, mezőgazdasági üzemek, élelemelosztó helyek, szükség-sátorfalvak, anya-gyermekvédő állomások, stb. több, mint 80%-át a németországi Hermann Gmeiner Alapítvány létesíti, illetve tartja fenn 85 országban.

A Béke Nemzetközi Évében, 1986-ban közel 120 új SOS gyermekfalu tervet valósítottak meg. Az Alapítvány vállalja ezek finanszírozásának legnagyobb részét. Ennek során többek között segítik az építési területre vonatkozó tanulmányok értékelését, az építési tervek felülbírálását, az építkezések kivitelezésével és folyamatosságának figyelemmel kísérését és a kapcsolódó pedagógiai előkészítő tevékenység, például a leendő SOS gyermekfalu-anyák és a pedagógus munkatársak felkészítésének finanszírozását.

Magyarországon 1983-ban alakult meg az SOS gyermekfalu Egyesület, majd 1986-ban kezdte meg működését a Battonyai Gyermekfalu. A Kecskeméti Gyermekfalut 1990-ben adták át rendeltetésének. A faluban óvoda is működött a megalakuláskor a gyermekfalu és a város gyermekei számára, összességében 11 gyermekfalu családban kb. 60 gyermek nevelkedik. A harmadik gyermekfalu építése Kőszegen indult meg, átadása 1990-es évek elején volt.

Az SOS gyermekfalvakban a SOS anyákkal az alábbi szakemberek gondoskodnak közösen a gyermekek neveléséről, gondozásáról:

– *a faluvezető*: a falu egészségéért felelős, szakember irányítja a falu életét, szervezi a külső kapcsolatokat, a családjával együtt az SOS gyermekfaluban lakik

– *a faluvezető-helyettes*: pedagógiai munkatárs, a faluvezető általános feladatainak megoldásában nyújt segítséget, de tevékenységi köréhez tartozik a gyermekek egyéni nevelési, tanulási problémáinak segítése, illetve a közös szabadidős programok szervezése

– *a segítőanya*: szerepe az SOS gyermekfaluban leginkább civil életbeli példát említve egy közeli nőrokonéhoz, például a nagynéniéhez hasonlít. Az SOS anya háztartási és nevelési feladatainak ellátásában működik közre, illetve távollétében őt helyettesíti

– *a falumester*: hatáskörébe tartozik az SOS gyermekfalu minden műszaki-technikai feladata, mindennapi munkájába a gyerekeket is bevonja, bevonhatja

– *más szakemberek*: pl. orvos, pszichológus, logopédus igény szerint vesz részt a gyermekek nevelésében, egészségük megóvásában.

Az a gondolat, hogy szülő nélkül maradt, elhagyott gyermekeket a családi nevelést megközelítő nevelési intézményekben gondozzák, igazán a XX. században valósulhatott meg széles körben, maga a gondolat azonban nem újkeletű.

Már a XVII. század vége felé próbálkozott Halle városában *August Hermann Francke* (1808–1881) elárvult gyermekeknek megbízható kézműves családoknál való elhelyezésével. Fáradozásai azonban sikertelenek maradtak, mert nem talált kellő számban e feladatra alkalmas családokat. Így arra kényszerült, hogy a szülő nélkül maradt gyermekek gondozását árvaházakra bízta, jóllehet tudta, hogy nem ez az igazi megoldás a gyermekek számára. Az árvaházak gondoskodtak ugyan védenekik élelméről, képzéséről és neveléséről, azonban a legfontosabb szükségletet, a család

életfontosságú funkcióit nem tudták pótolni. A családi közösségek célját H. Francke nem annyira a gyermekek szociális beilleszkedésében, sokkal inkább abban látta, ahogy a „gyermeket megmentse Isten számára”.

Johann Friedrich Pestalozzi (1746–1827) a felvilágosodás egy jelentős pedagógus alakja a saját családjába akart árvákat befogadni. Elhagyott gyermekeket nevelt a svájci Neuhofban. Később Stansban létesített egy árvaházat elhagyott, csavargó gyermekek számára. Pestalozzi azonban kevés megértést és főleg kevés támogatást kapott az államtól, illetve a lakosságtól. Nem volt olyan zseniális szervező, mint Francke, akiről Reble a következőket írja: „Személyiségében a mélységes jámborság, a lelkipásztori tartás és nagy szakmai tudás sajátos egységet alkot a tetterővel, a világfias okossággal, üzleti érzékkel és a szervezőkészséggel”¹. Pestalozzi nagysága abban a felismerésében rejlik, hogy a „szegények problémáját” egy adott időszak egész társadalmi helyzetének hátterében kell látni. Az árva és elhagyott gyermekek érdekében kifejtett tevékenységei szociálpedagógiai természetűek, abból a feltételezésből kiindulva, hogy a család az a hely, ahol a nevelés átfogó értelemben egyedül lehetséges és megvalósítható, ennek megfelelően a gondozó nevelésnek családközelinek, vagy a családéhoz hasonlóknak kell lennie. „A kísérlettemmel tulajdonképpen be akartam bizonyítani, hogy azokat az előnyöket, amelyeket a családi nevelés nyújt, az állami nevelésnek utánoznia kell, és hogy az utóbbi csak akkor értékes a társadalom számára, ha az előbbit utánozni képes”². Így Pestalozzi a gondozó nevelést mondhatni az egyéni mentőpedagógiától szociálpedagógiai irányba fejlesztette tovább. Konceptiójának középpontjában a család elve áll, az az intim életközösség, amelyben az ember érzi, hogy szeretik, és gondoskodnak róla.

Johann Heinrich Wichern (1808–1881) volt a pedagógia történetének egy másik jelentős alakja, aki csavargó fiatalokat vett fel a hamburgi „Rauhes Haus”-ba. Ennek hatására jöttek létre a „mentőházak” és „mentőfalvak”. Ezekben 12–14 különböző életkorú fiú alkotott egy csoportot, és egy „fivér” gondoskodott róluk. Minden ilyen „család” saját házában lakott, amelyet részben maguk a fiatalok építettek. H. Wichern ellene volt annak, hogy intézetekben, illetve hatalmas otthonokban gyűjtsenek össze nagy számú gyermeket. A mentőfaluban arra törekedett, hogy kifejlődjön

¹ Reble: A pedagógia története, 1962. 120. o.

² Levél egy baráthoz, Ped. szövegek, Válogatott írások, 3. kiadás, 226. o.

több összetartozó család életközössége, mert nézete szerint „a család lényege, ha a család egyáltalán reprodukálható, hogy benne – mint Isten által elrendezett elsődleges emberközösségben – a család minden tagja számára teljeskörűen megvalósulhat az egyéni, a legegységibb élet, és egyidejűleg élvezheti a neki leginkább megfelelő szeretetteljes gondoskodást, mind testi, mind lelki vonatkozásban, ha ti. a család valóban az, aminek Isten akarata szerint lennie kell”³. Ezzel szemben védettség, életöröm és szeretet nem nyújtható elegendő mértékben egy nagy intézményben.

Eva von Tiele-Winckler tovább vitte Wichern „mentőfalu” gondolatát. A gyermekotthonaiban 10–15 gyermek alkotott egy közösséget, fiúk és lányok, a csecsemőtől a kamaszig; egy nővér (diakonissza) fogta őket össze, akit ők anyácskának neveztek. Ennek a nővér-anyának az áthelyezésére csak kivételes esetben kerülhetett sor.

A pedagógia tudománya mindig tisztán felismerte a családi nevelés kiemelkedő és központi szerepét, különösen a kisgyermek vonatkozásában. Ezt a felismerést a tapasztalat szilárdan alátámasztotta, és ma tudományosan bizonyítottak is tekinti.

A „gyermekfalu” elnevezést manapság sokféle intézményre alkalmazzák, amelyek egymástól nagyon eltérő gondozó-ellátó feladatokat vállalnak magukra.

Az SOS gyermekfaluban végzett nevelés és gondozás alapja lényegében és világosan megfogalmazva a következő: strukturális és funkcionális szempontból a természetes családokhoz hasonló közösségek létrehozása és támogatása. Az SOS gyermekfalvak visszavezetik a gyermeket a természetes rendbe, a családba. Pótolják számukra a *szociális anyaölet*, amiből a család elvesztése vagy kudarca miatt kikerültek. Erre van szüksége minden embernek az egészséges, normális fejlődéséhez. Vitathatatlan, hogy a család szerkezete korunkban mélyreható változásokon megy át, a gyermekek számára nélkülözhetetlen funkcióit azonban meg kell tartania, hiszen csak a családban való nevelkedés, a családi szocializáció során alapozódik és kezd fejlődni, a különböző képességek, adottságok együttese, amelyek alkalmassá teszik a gyermeket az önálló élet vezetésére.

³ Wichern Összes művei, IV/II. kötet, 253. o.

Az SOS gyermekfalvak nevelőmunkájának programját a legegyszerűbben és legerthetőbben a négy alapelvük segítségével lehet megvilágítani. Ezek az elvek (amelyek az alapítás kezdetén lettek kidolgozva, és napjainkig érvényt kell szerezni ezeknek) juttatják kifejezésre, hogy az SOS gyermekfalvak működésének az a célja, hogy az elárvult gyermekeket emberileg és társadalmilag integrálják. Az elfogadott négy pedagógiai alapelv: az SOS anya, a testvériség, a ház, a falu.

SOS anya

Az anyával kapcsolatos elvárások az SOS gyermekfalu mozgalom kezdetén körvonalazódtak. A kiindulása tétel szerint mindenütt a világon vannak egyedülálló asszonyok. Vannak számosan, akiknek életét nem teljesíti ki a civil életében a hivatása. Gyermekek után vágyódnak, akikért élhetnek, akikről gondoskodhatnak. Ugyancsak mindenütt a világon találni szülő nélkül maradt, cserbenhagyott gyermekeket, akik anyát keresnek. Kettő cél valósul meg, ha tudatosan elősegíthető ezeknek az egyedülálló asszonyoknak és az árván maradt gyermekeknek az egymásra találása.

Az SOS gyermekfalvak így nemcsak az elhagyott gyermekeken segítenek, egyidejűleg hozzásegítik az egyedülálló asszonyokat, hogy teljes életet éljenek.

Azoknak az asszonyoknak, akik anyák akarnak lenni SOS gyermekfaluban, pedagógiai rátermettség mellett mindenekelőtt nagyon gyermekszeretőnek kell lenniük. Ugyanis az SOS gyermekfaluba kerülő gyermekek majdnem mindig pszichésen sérültek, sokan közülük elhagyott, bántalmazott, félrevezetett. Ezeknek a gyermekeknek a nevelésében elsődleges szerepet kap a segítség és a gyógyítás. Fontos elvárás még, hogy a SOS-anya életigenlő, lelkiileg egészséges, vallásos alapon álló asszony legyen, és mint önmagában bízó személyiség, az anya az SOS gyermekfaluban egyúttal példakép is gyermekei számára.

Testvériség

Az SOS gyermekfaluban általában a gyermek nem azonos korú növényedékek, hanem testvérek körében él. Az SOS gyermekfalu-családba csecsemők ugyanúgy bekerülhetnek, mint idősebb fiúk és lányok. A gyermekeket az SOS gyermekfalvakban egyébként is testvérekként kell együtt felnevelni, így közvetlenül adódik a koedukáció is. Mint irányított koedukáció, nagyon jelentős ez az SOS gyermekfalu gyermekei számára, külö-

nősen a másik nem iránti egészséges beállítódás, kapcsolat szempontjából. Sok SOS gyermekfalu-családban nem ritka, hogy akár nyolc és kilenc vér szerinti testvér is együtt van.

A ház

Az SOS gyermekfalu-családnak saját házában kell laknia. Ennek hagyományos családi háznak kell lennie. Pusztán étkező- és hálólhelyként nem tudná betölteni funkcióját, képletesen szólva a gyermek még meg nem szilárdult léte számára a fészek, páncél, védelmező burok szerepét kell betöltenie. Az SOS gyermekfalu-ház központja a lakószoba (ma úgy mondhatnánk a nappali). Itt zajlik a család élete. Ebben a helyiségben dolgoznak és ünnepelnek, nevetnek és sírnak, étkeznek és imádkoznak. Pestalozzi írásaiban is mindig rámutatott a lakószoba jelentőségére. Ebben a szobában úgyszólván első kézből kapja a gyermek a kultúra értékeit, kifejlődik az erkölcsi értékek iránti szeretete, melyek elfogadása, gyakorlása az emberség ismertetőjegye. A lakószobában alakítja ki a gyermek egész későbbi élete számára szükséges szociális kapcsolatait. Mivel az SOS gyermekfalu-család saját háztartást vezet, saját konyhája, tűzhelye van. A családi tűzhely mellett megmutatkozik az anya összetett személyisége munka közben. E tevékenységet látva a gyermek egyidejűleg eljut ahhoz a felismeréshez, hogy az elsődleges szükségletek kielégítése legtöbbször saját munkát követel. A családi tűzhely nevelési segédeszközként való értelmezése azt a régi bölcsességet igazolja, hogy gyakran a legegyszerűbb eszközökkel lehet a legjobb eredményt elérni, ez érvényes egyébként az SOS gyermekfalvakban folyó egész nevelőmunkára is. Ahogy a nevelőotthoni nagy közös étkező helyére a lakószoba lépett, és az óriási konyha helyébe a családi tűzhely, ugyanígy a hálótermet a családi ház hálósobái helyettesítik. Minden gyermeknek nyugalma van a saját behatárolt környezetében, és végül az anya számára a saját szobája biztosítja a pihenést.

A falu

Az SOS gyermekfaluban rendszerint 14–20 SOS gyermekfalu-család lakik. A falu tehát ugyanennyi családi házat, egy „közösségi” házat és óvodát foglal magába. További épületek ritkán szükségesek. Az élet a gyermek számára a saját házában és a családjában a védettség és a biztonság érzését adja. A falu irányítható, ellenőrizhető nyitást jelent kifelé. Ez

a nagyobb, együttesen nevelő és nevelkedő közösség megadja a gyermeknek a lehetőséget, hogy a fejlődését elősegítő kapcsolatokat széles alapon építse ki. Az SOS gyermekfalu a híd a környező világhoz, a szűkebb és tágabb társadalmi környezetéhez.

Építészetileg, helyzetét tekintve és minden más vonatkozásban szükséges, hogy az SOS gyermekfalu szorosan kapcsolódjék a környezetéhez. Minden kivételes helyzet lehetőség szerint elkerülendő. Végül is az elárult gyermek csak egyet akar: olyannak lenni és úgy élni, mint az összes többi gyermek a világon. Ilyen megfontolásból az SOS gyermekfalunak mint „intézménynek” nem szabad túlzásokba esnie.

Alapelv, hogy az SOS gyermekfaluban nem építenek saját iskolát és templomot. (Csak egészen különleges körülmények között, például az úgynevezett fejlődő országokban tesznek időnként kivételt.) Cél, hogy a gyermekek járjanak a különféle nyilvános iskolákba, és eközben kerüljenek kapcsolatba a többi gyermekkel, járjanak a település templomába, és tartozzanak a helyi egyházközséghez. Mint „intézménynek”, az SOS gyermekfalunak természetesen saját „közigazgatása” van. A faluvezető részéről az egyes családok gazdálkodásának szükséges ellenőrzése tulajdonképpen nem korlátozza az egyéni kezdeményezést, és az egyéni felelősséget. Azoknak a dolgoknak a legnagyobb részét, amire a családnak szüksége van, az anyák önállóan vásárolják meg az adott település üzleteiben. Havi háztartási pénzt kapnak, amellyel bizonyos irányelvek figyelembevételével szabadon gazdálkodnak. Cél az, hogy a gyermekek legyenek részesei a normális hétköznapi gondoknak is. Az SOS gyermekfalunak, mint egésznek tehát annak a követelménynek megfelelően kell dolgoznia, ha az integrációt célzó nevelési folyamatot eredményessé kívánja tenni, hogy a rábízott gyermekeknek az SOS gyermekfalu-családon kívül is szükségük van a külvilággal szoros és semmilyen irányban nem korlátozott kapcsolatokra.

A férfi helyzete, szerepe

Minden egyes gyermek nevelésében, személyiségének fejlesztésében az anya befolyása és a gyermeknek a vele való bensőséges kapcsolata a meghatározó. Gyermekkorban tehát az anya pótolhatatlan. Az apa funkciót ezzel szemben viszonylag könnyebben átvehetik olyan személyek, akik a családon kívül állnak. Az SOS gyermekfaluban az apa funkciói a különböző férfi munkatársak között oszlanak meg. Nagyrészt a faluvezető

gyakorolja ezeket. Ezen kívül a falumester, a pedagógiai munkatárs és az iskolai pedagógusok is segítenek, hogy érvényesüljön a férfi elem a nevelésben. Tehát „az apáról való lemondás” nem jelenti, hogy az SOS gyermekfalvakban az egész pedagógiai felelősség az anyára hárul, és a férfi szerepét kikapcsolták a nevelésből. Ismert, hogy a kora gyermekkori nevelésre az apa befolyása inkább csekély, azonban később – mint az anya fáradásainak természetes és kézzelfogható kiegészítése – egyre fontosabbá válik. A férfi jelentőségét a gyermek nevelésében az SOS gyermekfalvakban természetesen figyelembe vették. A korabeli pedagógiai elvekből az következik, hogy a teljes család látszatának kedvéért értelmetlen az SOS gyermekfalvakban férfikkal számolni, akik az adott különleges körülmények miatt inkább komplikációkat okoznának, növelnék a problémákat, és a falun belüli egyetértést zavarnák, mintsem hogy félig-meddig igazi apák lennének. A férfi jelentősége az SOS gyermekfalvakban folyó nevelés szempontjából kezdettől fogva vitán felül állt. A kérdés csak az volt, hogyan helyezték el intézményükben a férfit és „apát”. A férfi a gyermekfalu nevelő együttesének vezetője, az egész falu, a gyermekek és az anyák, továbbá a többi munkatárs fölé került. Ő gondoskodik a falu egységéről és vigyáz arra, hogy a falu, mint az elárvult gyermekek nevelésének helye, teljesítse feladatát. A férfi helyzetének ez a meghatározása az SOS gyermekfalvak nevelésében és életében az alapítók gondolatai alapján a következő előnyökkel jár: Egy bizonyos számú pedagógiailag nem képzett „apa” helyett egy főállású szakember lehet befolyással a gyermekek nevelésére. Az SOS anyának, aki gyakran rendkívül nehéz gyermekekkel kell, hogy foglalkozzék, egy képzett tanácsadó áll rendelkezésére, aki fölérendeltségi helyzetéből fakadóan nevelési intézkedéseket kezdeményezhet, és a szerzett tapasztalatokat tovább tudja adni. Az SOS gyermekfalu-család így a gyermeknek irányított és ellenőrzött gondozó helyévé válik.

A faluvezető összefogásával a faluban dolgozó felnőttek nevelési közösséget alkotnak. A nevelés problémáit közösen beszélnek meg, tehát az SOS anya nincs magára hagyva. A faluvezető szoros együttműködésben a pszichológussal, a falubizottsággal és a pedagógiai munkatársakkal az SOS gyermekfalu-család támasza. Az SOS gyermekfalu-családokkal folyamatos kapcsolatban, mint az apai tekintély megszemélyesítője, és mint segítő, a faluvezető gondoskodik arról, hogy a pedagógia és a pszichológia bevált eredményeit az SOS gyermekfaluban folyamatosan alkalmaz-

zák. Az apa szerepének a faluvezetőre való átruházása egyidejűleg jelentős felelősséget is ró rá. Éppúgy, ahogy az anyáknak nem szabad hivatásos gondozónőnek érezniük magukat, ugyanúgy nem szabad, hogy a faluvezető igazgatónak tekintse magát. Ő a falu férfi vezetője, szaktekintély a nevelés és személyi irányítás minden kérdésében, és egyidejűleg az anyák tanácsadója. Az anyáknak meg kell találniuk nála a szükséges támaszt. A gyermekek számára azt a férfit kell jelentenie, aki ismeri a világot, az életet, valamint a mindennapok nehézségeit. Szorosan együttműködve a gyermekorvosokkal, pszichológusokkal és tanárokkal, a faluvezetőnek el kell érnie, hogy a gondozásra szoruló gyermekek érdekében mindent megtegyenek, ami csak lehetséges. A faluvezető az SOS gyermekfalu alkalmazottja, munkaideje teljes egészében arra szolgál, hogy nevelői-apai feladatait el tudja látni. A mellé beosztott pedagógiai team segítségével minden bizonnyal jobban el tudja látni feladatát, mint például 15–20, a gyermekfaluban lakó, de a gyermekfalun kívül dolgozó férfi, akik esetleges munkahelyi gondjaikkal, társadalmi problémáikkal kívül maradnak a gyermekfalu-közösségen.

Természetesen vannak olyan házaspárok, akik alkalmasak lennének egy bizonyos számú elárvult, elhagyott gyermekkel jól működő „pótcsalád” alapítására. Azonban ebben a vonatkozásban August Hermann Francke óta nem sok változás történt. Az SOS gyermekfalu pedagógiai ideológiája szerint az alkalmas családok száma oly csekély, hogy az ő segítségükkel csak nagyon kevés elárvult gyermek kerülhetne a családihoz hasonló gondozásba. A szülő nélkül maradt gyermekek nevelésének problémája egy SOS gyermekfaluban sajátos megoldást kíván. Ebben az értelemben óvott *Richard Meister* (az Osztrák Tudományos Akadémia 1964-ben elhunyt elnöke) ún. „lombik családok” létrehozásától, amelyek a valódi család látszatát a gondozásra szoruló gyermekek rovására érik el. Richard Meister azt a nézetet képviselte, hogy a kutatás és a tudományos megismerés szempontjából nézve az SOS gyermekfalvak rendkívül szerencsés megoldást jelentenek a szülő nélkül maradt gyermekek nevelésében.

Az SOS gyermekfalu képviselőinek pedagógiai szemlélete alapján csak a legkritikább esetben jelentkezik valóban altruisztikus okból házaspár az SOS gyermekfaluba nevelőszülői feladatra. A gyermekek utáni vágy sem olyan nagy általában, hogy a házaspár kész lenne idegen, befogadott gyermekekért hűsbavágó áldozatot hozni. A jelentkezés, a szándék mö-

gött általában nagyon reális igények húzódnak meg a lakás és a kereset vonatkozásában. Nézetük szerint a nevelőszülői helyre való jelentkezések nagy százalékában egy tágas, új lakás és biztos egzisztencia iránti vágy a meghatározó. A férj és feleség elégedetlen az addigi életével, és többnyire az új helyzetbe való menekülés útján keresik a boldogulást. Már rövid idő múlva a saját problémáikkal terhelnék az SOS gyermekfalut, és olyan erőket kötnének le, amelyeket tulajdonképpen a segítségre szoruló gyermekek gondozására kellene fordítaniuk. Érvük továbbá, az SOS gyermekfalvakban kevés a lehetőség, hogy nagyobb számban alkalmazzanak férfiakat. Ezért a gondozó családokból az apáknak az SOS gyermekfalun kívül kellene munkát keresniük. Egy ilyen munkahelyre való beállítás azonban azokban a helységekből, amelyek közelében az SOS gyermekfalvak létrejöttek, megfelelő munkahely hiányában többnyire kivihetetlen. A férfiak állástalanságuk miatt gyökértelennek éreznék magukat, emiatt jelentős részük terhet jelentene az SOS gyermekfalu számára. Házaspárok beállítása esetén az SOS gyermekfalvak családi házaiban további lakótereket kellene létrehozni. Ezeknek a lakásoknak a felépítése és fenntartása már a kialakításkor is és az évek során is egész jelentős többletköltséget követelne. Az SOS gyermekfalvak számára rendelkezésre álló pénzeszközöknek megvan a maguk rendeltetése. Házaspárok beállítása azzal járna, hogy ebből a pénzből további jelentős összegeket kellene fordítani a nevelőházaspárok lakásának építésére a családi házban. További kérdésként szoktál felvetni, hogy mi történik, ha a házaspárok kudarcot vallanak? Általában különböző vidékről valók, foglalkozásukat és lakásukat feladták, amikor az SOS gyermekfaluba költöztek. Vonakodnának elhagyni lakásukat az SOS gyermekfaluban, míg – ugyancsak az SOS gyermekfalu pénzeszközeiből – megfelelő másik lakás nem állna rendelkezésükre. Eltekintve az anyagi hátránytól, az a paradox helyzet állna elő, hogy az SOS gyermekfalu-család számára épített házban egy-egy olyan házaspár lakna, amelyik nem tudta ellátni nevelési feladatát, és tulajdonképpen már nem tartozik a családhoz. Az SOS gyermekfalun kívül dolgozó férj a feleségével együtt akarja felhasználni a jövedelmét. Ezáltal a férj és feleség külön gazdasági „érdekcsoportot” képezne, amely nincs összhangban a rájuk bízott és az SOS gyermekfalu által eltartott család háztartásával. Az apának, mivel nem ő a család eltartója, így hiányzik a helyzetét, tekintélyét biztosító alap. Extrém helyzetben sem erkölcsileg, sem gondolatilag nem kapcsolódna nevelt családjához. Csak munkája végeztével, este lenne otthon.

Az anyának akkor vele kellene törődnie, és iránta való kötelezettségeit teljesítenie. Az „idegen” gyermekek, akiknek olyan nagy szükségük van az anyára, útban lennének, így a gyermekek ugyanoda jutnának, ahonnan keserves útjukra elindultak, amikor saját családjukból kikerültek. A gyermekek vonakodnának, hogy apjuknak ismerjék el azt a férfit, aki megfosztja őket az igazi védettség, biztonság érzésétől. Hosszú távon teljes krízis helyzet alakulhat ki a nevelőcsalád életében, ha saját gyermekük születne. A legjobb szándékú nevelőszülők is nehezen akadályozhatják meg, hogy nevelt gyermekeik háttérbe szorítva ne érezzék magukat. A legkisebb különbséget is felfedezik a bánásmódban, és a legkisebb konfliktust is kiélezzik. Észreveszik, hogy ők végső soron csak „idegen” gyermekek, és minden szeretetet és gondoskodást, mellyel körülvették őket, képmutatásnak tartanának, melynek újra áldozatul estek.

Nem is lehet igazán megérteni, hogy egy házaspárnak, amelynek rendezett lakás- és munkalehetőségei vannak, miért van szüksége egy jótékonyági szervezetre, hogy egy vagy több gyermek nevelőszülőjévé váljon. A legtermészetesebb az lenne, hogy ezek a házaspárok rögtön a saját otthonukba fogadnák be a nevelt gyermeket. Nem kell szétrombolni egy jó nevelési helyet azért, hogy olyan házaspárokat, akik idegen gyermekek gondozását vállalják, beállítunk egy konstruált szociológiai szerkezetbe, mert hát egy SOS gyermekfalú végül is ez. Kevés a jó nevelőhely, és annak a házaspárnak, amely idegen gyermekek gondozására vállalkozik, és erre alkalmas is, kapcsolatot kell keresnie azokkal a hivatalos szervekkel, melyek nevelésbe adják neki a gyermekeket. Az SOS gyermekfalvak abban látják feladatukat, hogy a meglévő nevelési helyek (nevelőszülők, nevelőotthonok) mellé további nevelőcsaládokat hozzanak létre.

Abból kiindulva, hogy az „apáknak” az SOS gyermekfalun kívül kellene dolgozniuk, következik, hogy a rájuk bízott gyermekek neveléséből viszonylag kevésbé tudnának részt vállalni, és pedagógiailag vagy pszichológiailag képzetlen munkatársak lennének csaknem kivétel nélkül. Ezáltal a nevelési hely megint krízishelyzetbe kerülne, ami nemritkán amiatt következne be, hogy a nevelőszülők szakmai ismeretei nem elegendők a szülő nélkül maradt, gyakran nehezen nevelhető gyermekek neveléséhez, megértéséhez. Előállhatna az a helyzet, hogy a pedagógiailag képzetlen apák akadályoznák a faluvezetőt, hogy befolyásolja a gyermekek nevelését, és nem tűrnék el a nevelőcsalád ügyeibe való beavatkozást.

Ez azonban a gyermekfaluban a szokásokhoz képest jelentős visszalépés lenne. Azt jelentené, hogy az SOS gyermekfaluban létrehozott új nevelési hely ellenőrizhetetlenné és szakmailag irányíthatatlanná válna, s ezt csak súlyosbítaná, hogy művileg létrehozott nevelési hely. Az SOS gyermekfalvak azonban olyan pedagógiai rendszert kívánnak megvalósítani, amely megoldja – különösen a nehezen nevelhető gyermekekre tekintettel – a nevelőcsalád irányíthatóságát és ellenőrizhetőségét.

Az SOS gyermekfaluk képviselői szerint ez a formáció természetesen nem kínál egyetlen megoldást. Továbbra is szükség van a beteg, sérült vagy nehezen nevelhető gyermekek csoportos nevelésére specializálódott különféle típusú nevelőotthonokra és más szervezeti formákra. Az SOS gyermekfaluk egy, az elhagyott, szülő nélkül maradt gyermekek gondozására, nevelésére szolgáló lehetőségek sorában. Határai szervezettségéből, struktúrájából adódnak, abból, hogy egyesíteni törekszik a családi és a nevelőotthoni nevelés sajátosságait. Az SOS gyermekfaluba történő beutalás elsődleges szempontja a gyermek nevelési szükségállapota. Ha a gyermek már elmúlt hat éves, az iskolakezdéssel halmozódnak a nehézségek, amiket a gyermekek gondozóiknak okoznak. Általában az SOS gyermekfalvakba azok a gyermekek kerülhetnek:

- akiknek családi viszonyai oly mértékben megromlottak, hogy a családból való kiemelés szükségességét állapítják meg;
- akik még nem haladták túl tíz éves korukat (ha mégis, akkor csak abban az esetben, ha a bekerülő testvércsoport idősebb tagjáról van szó), szellemileg és testileg alkalmasak a családban való nevelésre.

Az SOS gyermekfaluba utalástól el kell tekinteni, ha a gyermek:

- testileg és értelmileg súlyosan sérült, és speciális intézményben jobban gondozható és eredményesebben fejleszhető;
- csak átmenetileg szorul idegen gondozásra (pl. a vér szerinti anya betegsége miatt átmenetileg megszűnik a háztartás), de belátható időn belül eredeti családjára újra képessé válik nevelésére.

Az SOS gyermekfaluban nevelt gyermekek többsége a súlyos csalódásokon és nélkülözéseken estek át. Gyakran úgy tűnik, életük a feljüket irányuló barátságos megnyilvánulások függvényeként zajlik. Általában a gyermekek szülei elvesztését leírhatatlan rémülettel és szomorúsággal élik át. Az ilyenkor nevesített „személyiségtorzulás” sokszor nem egyéb, mint a félelem kifejeződése. A külső szemlélő – ha nem ismeri a megváltozott magatartás eredetét – teljességgel hamis következtetésre juthat.

Az SOS anyák számára valóban küzdelmes időszak az új gyermek felvételét követő néhány hét és hónap. Gyakran és túl könnyen mentetetik az elhagyott, szülő nélkül maradt gyermekkel kapcsolatos kudarcot a gyermek öröklött tulajdonságaival. Azok a szülők, akik nevelőként kudarcot vallottak, nem mindig hordoznak örökletes bajokat, hanem gyakran időleges körülmények következtében kerültek lelki válságba, váltak kétségbeesetté vagy gyermekükkel szemben ellenségessé. A gyermek elszenvedett sérüléseit gyakran a szülői ház szétzilált viszonyai és más nemkívánatos környezeti hatások okozzák.

A gyermek fejlődéséről vallott nézetek alapvetően megváltoztak az első gyermekvédelmi intézmények alapítása óta. Szükségessé vált a létező intézmények reformja és újak kifejlesztése. Ezen új intézménytípusok egyike lett az SOS gyermekfalu.

A régi típusú nevelőotthon szerkezete és szervezete csak kialakult sémákkal, az egyéni érdekek és sajátosságok teljes kizárásával működőképes. Az ott élő növendéktől a teljes alárendeltséget, alkalmazkodást, a gépezetbe való illeszkedést követelte meg, esetenként többet és jobban, mint amennyi egy gyermektől elvárható. A régi típusú nevelőotthon nem vagy csak ritkán alkalmazkodott a gyermekhez. Abban a szervezetben, amelynek szabályai csak a tömegre érvényesek, egy idő múlva a gyermek teljesen elveszítettnek érezheti magát. Így a nyomasztó és a maga normális fejlődését fékező valóságból egy megzavart saját kis világba vagy éppen egy különös álmvilágba menekül(het). Azaz nem érvényesülhet igazán a nevelés szociálintegratív funkciója.

Az SOS gyermekfalvak megkísérlik, hogy kizárják az egyén és az intézmény közötti ellentmondásokat. Az anya, a testvérek, a falu, a faluvezető nem a „gépezet” részei. Az SOS gyermekfaluba került gyermek hamarosan arra eszmél, hogy élete nem sokban különbözik a „normális” családban élő gyermekétől. Az SOS gyermekfalu-családban, majd a faluban, később az iskolában a gyermek megtanulja felismerni a saját és mások érdekeit elválasztó természetes határokat. Az a bánásmód, amelyben az SOS gyermekfalu gyermekei részesülnek, végső soron gyógyító hatású, hasonlatos a környezetterápiához. Ha a gyermek megtalálja belső nyugalma, visszanyeri elveszített bizalmát a környezetéhez, ez olyan jelentős lépés, amely további sikerekre vezethet. A gyermeki kedély helyreállítása, a helytelen magatartásmódok és reakciók fokozatos megszüntetése

se végül is pedagógiai munka, amely alapvetően azonos módon folyik minden jó családban.

Az SOS gyermekfalu-munkában új fejezetet nyitott a gyermekfalvak meghonosítása a fejlődő országokban. Meglepő volt az a nagy érdeklődés, amellyel ezekben az országokban a gyermekfalu-eszmét fogadták. Azokkal a próbálkozásokkal, amelyek az úgynevezett fejlődő országokban az SOS gyermekfalvak létesítésének leghasznosabb módját keresték, megindult egy éppen ezekhez a sajátos körülményekhez igazodó program kidolgozása.

Az SOS gyermekfalvak természetesen nem azért vannak, hogy a teljesen elszegényedett, háború sújtotta és a rossz szociális viszonyokkal küzdő országokban széles fronton felvegyék a harcot az éhínség és a nyomor ellen, ezt egyébként a fejlődő országok illetékes képviselői nem is várták el. Ezen országok fő érdeke azonban azonos az SOS gyermekfalu-pedagógia integrációra vonatkozó alapelveivel. Az SOS gyermekfalvakban ők is új utat láttak saját nevelési és gyermekvédelmi problémáik megoldásában.

Az SOS gyermekfalvaknak a fejlődő országokban való létesítése tehát nem egyszerűen az együttérzés reakciója az ott uralkodó nyomorúságra. A kezdeményezés általában az érintett országokból ered, és célja nem egy idegen ideának egy idegen országba való átültetése.

Az SOS gyermekfalu segítése segítségül szolgál az önségélyhez, az önneveléshez, tehát része annak a szemléletváltásnak, amely a fejlődő országokban a szociális kérdések megítélésében végbemegy. A fejlődő országok SOS gyermekfalvai nem lehetnek az idegenek intézményei, idegenek a helyi kultúrában. Az SOS gyermekfalu segítő munkatársai ezekben az országokban az ott született és felnőtt anyákkal és más munkatársakkal kezdik meg munkájukat. Az ő számukra kell a falu ügyének jól érthetővé, nyilvánvalóvá válnia. Ahogy Európában, úgy a fejlődő országokban is a hazai, ottani egyesületnek kell idővel a teljes felelősséget átvállalnia. A gazdaságilag jobb helyzetben lévő országok később az SOS Gyermekfalu fenntartását pénzügyileg támogatják, hogy a fejlődést ezzel is ösztönözzék. Elvi megfontolásból nem hozzák el hazájukból a fejlődő országok elhagyott gyermekeit, hiszen azok, akik így Európában vagy az Egyesült Államokban nevelkednének, nem, vagy csak hatalmas erőfeszítésekkel lennének képesek beilleszkedni a hazájukban adott környezetbe.

A fejlődő országok gyermekfalvaiban is a gyermekeknek a lehető legmagasabb szintű képzésben kell részesülniük, olyan nevelésben, hogy idővel képesek legyenek önmaguk, illetve népük, hazájuk érdekét eredményesen szolgálni. Éppen ezért az iskolai nevelés tekintetében szükség esetén kivételt lehet tenni a fejlődő országokban akkor, ha a térségben nincs megfelelő színvonalú iskola, az SOS gyermekfalu saját létesítményként iskolát is fenntarthat.

A mozgalom máig érvényesülő alapelvei mentén az SOS gyermekfalu gyermekei saját vallásuk és más sajátosságuk megtartásával, de mindig a türelem szellemében nevelkednek olyan felfogásban, amelyben a hit és a másság tiszteletben tartása alapvető követelmény. Legyőzve az embereket egymástól elválasztó gyűlöletet, egyúttal megkeresve és megtalálva a kölcsönös bizalom és megértés útját.

1949	Hermann Gmeiner első nyilvános felhívása a szülő nélküli és elhagyott gyermekek falujának felépítésére. Megalakul az osztrák SOS gyermekfalu Egyesület. Elhelyezik a „Béke Háza”, az imsti (Tirol) SOS gyermekfalu első házának alapkövét.
1951	Imstben öt gyermekfaluházban negyven gyermek él. Ezernyi SOS gyermekfalu-barát segítségével és adakozókészséges teszi lehetővé a gyermekek eltartását és új házak építését.
1954	Imstben időközben a falu 15 házra bővült. Készülnek egy újabb SOS gyermekfalu tervei. További SOS gyermekfalu-egyesületek létesülnek Franciaországban, Olaszországban és más európai országokban.
1955	Középiskolások, szakmunkástanulók számára megépül az első ifjúsági ház Innsbruckban. Az SOS gyermekfalvak nevelési programjában fontos helyet foglal el a fiatalokról való gondoskodás.
1957	Az olaszországi Caldonazzóban megnyílik az első nyári sátor tábor, amely állandó nyaralóhellyé válik az európai SOS gyermekfalvak számára.
1959	10 évvel az imsti falu alapítása után Ausztriában, Németországban, Franciaországban és Olaszországban összesen 20 SOS gyermekfalu működik. Mintegy egymillió támogató rendszeres hozzájárulással segíti az SOS eszme mind szélesebb körben terjedését.

1960	Strassburgban létrejön az SOS gyermekfalvak Európai Szövetsége.
1963	Az SOS eszme eljut Ázsiába és Dél-Amerikába. Számos segélyfelhívás nyomán Hermann Gmeiner SOS gyermekfalvakat tervez a harmadik világban. Az első ázsiai SOS gyermekfalu a dél-koreai Daeguban épül. Argentínában, Ecuadorban és Uruguayban további SOS gyermekfalvak létesülnek.
1964	Az SOS Kinderdorf International a két évvel korábban alakult európai szövetség helyébe lépve a nemzetközi mozgalom irányító testülete. Az SOS Kinderdorf International feladata az SOS gyermekfalu egyesületek létrehozásától az SOS gyermekfalvak támogatásáig terjed, összehangolja a világ különböző országaiban folyamatban lévő munkálatokat, mint pl. a támogató-fejlesztő egyesületek pénzügyi támogatásait, a külföldi munkatársak beállítását, az egyesületek és a gyermekfalvak adminisztrációját és együttműködését.
1965	Ausztriában és Németországban szociálpedagógiai intézmények létesülnek, így jön létre a dél-németországi Mörlbachban képző intézmény az SOS anyák számára.
1966	14 országban 28 falu működik, 11 falu épül, és további 9 falu terve készül. Az SOS gyermekfalu-barátok száma már a kétmilliót is meghaladja.
1969	Imst alapítása után 20 évvel Saigon közelében létesül a Go Vap SOS gyermekfalu. A mindezidáig legnagyobb SOS gyermekfaluban 41 ház épült. Betlehemben is átadnak egy SOS gyermekfalut. A 70 működő és tervezett SOS gyermekfaluból 39 Európában, 15 Dél-Amerikában és 14 Ázsiában található.
1970	Az első afrikai SOS gyermekfalu Elefántcsontparton létesül. Tervezik SOS gyermekfalu építését Ghanában, Kenyában, Sierra Leonében. Megnyitják az első közép-amerikai SOS gyermekfalut Hondurasban. Itt 40 ház épült. Ausztriában megkezdődik az első anyaház építése. Az anyaházban a nyugállományba vonult anyák laknak.
1971	A hálózat tovább fejlődik. Már 45 országban működnek SOS gyermekfalvak, így Tunéziában, Nepálban, Tajvanon is. Indiában SOS gyermekfalu létesül ezernél több tibeti menekült gyermek számára.

1974	Az imsti alapköletétel óta 25 év telt el. 50 országban száznál több terv van megvalósulóban. Új létesítmények működnek Etiópiában, Egyiptomban, Pakisztánban, Görögországban és Spanyolországban. Az SOS eszme egészen különleges visszhangra talál Latin-Amerika országaiban.
1979	„A gyermekek nemzetközi éve” alkalmából 30 új SOS gyermekfalu megnyitására kerül sor. Az első SOS gyermekfalu-kórház Paraguayban, Hohenauban nyílik meg. Az SOS gyermekfalu-tervek száma 143; 60 országban több mint 4 millió ember járul hozzá az SOS gyermekfalu tevékenységéhez.
1982	A világ 70 országában több mint 200 SOS gyermekfalu, ugyanannyi ifjúsági ház, szociális központ, tanműhelyek, óvoda, kórház, anya-gyermek állomás működik, amelyek az SOS gyermekfaluk szomszédságában élő lakosságnak is rendelkezésére állnak. Megnyitják Innsbruckban a Hermann Gmeiner Akadémiát, amely a világ SOS gyermekfalvaiban dolgozó munkatársak alap- és továbbképzését szolgálja.
1984	Megkezdődik Magyarországon és Jordániában is SOS gyermekfalu építése. A harmadik világ országaiban felerősödik a feltételek megteremtésére irányuló törekvés, ennek első eredményei is megmutatkoznak. Hermann Gmeiner 65. születésnapját, az SOS gyermekfalu-mozgalom 35. születésnapját ünnepli.
1985	Hermann Gmeiner elhelyezi két SOS gyermekfalu alapkövét a Kínai Népköztársaságban. Az SOS gyermekfalvak a felebaráti szeretet gyakorlásának sikeres jelképévé válnak az egész világon, mindenekelőtt Etiópiában. Az SOS Kinderdorf International közgyűlése Helmut Kutint, az ázsiai SOS gyermekfalvak felelősét az SOS Kinderdorf International új elnökévé választja.
1986	Hermann Gmeiner súlyos rákbetegségben meghal április 26-án. Hagyatéka egy, a világot átfogó mű, illetve szervezet, amely 50.000 gyermek számára jelent maradandó otthont és reményt a jobb jövőben.
1987	Június 23-át, Hermann Gmeiner születésnapját nemzetközi SOS gyermekfalunappá nyilvánítják, és ebben az évben először ünneplik meg valamennyi SOS gyermekfaluban szerte a világon.

1989	Az imsti SOS gyermekfalu jubileumát ünnepli. Az SOS gyermekfalu-eszme valamennyi nép számára elfogadható eszmének bizonyult.
1991	Hermann Gmeiner életműve tovább gyarapodik a halálát követő öt évben. A kelet-európai nyitás lehetővé teszi a Csehszlovákiában 1968 óta meglévő SOS gyermekfalu reaktiválását. A lengyelországi és a szovjetunióbeli SOS gyermekfalvak alapítását új falvak szervezése követi Bulgáriában és Romániában. Zwickaiban (Thüringia) megkezdődik a 13. német SOS gyermekfalu építése.

9. táblázat

Az SOS gyermekfalu mozgalom fejlődése

Fontos megjegyezni még, hogy az SOS gyermekfalvak magánkézben lévő szociális intézményhálózat, amely politikától és vallástól független. Az SOS gyermekfalu-tevékenység irányítói a különböző országokban működő nemzeti SOS gyermekfalu-egyesületek. Feladatuk az SOS gyermekfalvak építése, fenntartása és irányítása, valamint a mindehhez szükséges eszközök előteremtése. Minden SOS gyermekfalu-egyesületet választott vezetőség irányít, a vezetőség tagjai társadalmi munkában dolgoznak, és felügyelik az adminisztrációt, az eszközgazdálkodás és a pénzügyek munkálatait. A vezetőség különböző speciális feladatokkal bizottságokat működtet (pl. pénzügyi, építési és pedagógiai bizottságot). Évenként egyszer beszámolót terjeszt a közgyűlés elé. Vannak SOS gyermekfalu-egyesületek, amelyek célja saját országukban SOS gyermekfalvak építése és működtetése. Működnek olyan egyesületek is, amelyek az SOS gyermekfalvak barátainak nevezik magukat, s amelyek más országok SOS-gyermekfalvainak építését és fenntartását támogatják. Valamennyi SOS gyermekfalu-egyesület csatlakozik az SOS Kinderdorf Internationalhoz, amely összehangolja az egyes országokban folyó SOS gyermekfalumunkát, ösztönzi új falvak építését, eszmei és anyagi támogatással áll az SOS gyermekfalu-egyesületek mellett. Feladatköréhez tartozik még, hogy munkatársakat képez a fejlődő országok számára.

Az SOS gyermekfalvak építéséhez és fenntartásához szükséges anyagi eszközök alapvetően az egyesületi tagok tagdíjából és adományaiból, valamint a pártoló tagok felajánlásaiból származnak. Elsősorban a rendsze-

res tagdíj hozzájárulások képezik az SOS gyermekfalu gazdasági alapját. Egy-egy SOS gyermek, család vagy falu patronálására tehető adományozók, vállalatok vagy egyesületek vállalkoznak.

Jogsabályi keretek

A hazai gyermekvédelem történeti vonulatát már bemutattuk. Visszatulva a tényekre, néhány meghatározóan fontos törvénykezési elemet említünk meg újra, hogy ezeken keresztül eljussunk a ma is érvényben lévő 1997/XXXI. törvényhez.

Az **1901. évi VIII. törvénycikk**, amelyet az első hazai gyermekvédelmi törvénynek ismer a hazai közvélemény legfontosabb passzusai a következőkben összegezhetők:

- a talált, hatóságilag elhagyatottnak nyilvánított hét éven aluli gyermekek védelme érdekében menhelyek, lelencházak felállításának kötelezettsége;
- a korábban már hatályossá lett törvények: az 1868/XXXVIII. népiszkolai és az 1891/XV. kiseddóvókról szóló rendelkezések betartatása;
- a működési költségek garanciát a belügyminiszter hatásköréből következően a költségvetési, nevezetesen az országos betegápolási alap, szül- és lelencházi alap, közigazgatási fog- és toloncházi alaptól köteles biztosítani;
- a belügyminiszter felügyeleti jogkörrel rendelkezik a gyermekvédelmet érintő valamennyi kérdésben, adott esetben rendeletek módosításával élhet.

Nagy időbeli ugrással a II. világháború utáni évek említhetők a gyermekvédelmet is érintő újabb rendelkezések, törvények megszületése vonatkozásában. Néhány, meghatározóan fontos közülük:

- az Ideiglenes Kormány 1945. évi 347. M.E. sz. rendeletében szabályozza az országos Nép- és Családvédelmi Alap tevékenységi körét, amely többek között az árván maradt gyerekekről való gondoskodásra is kiterjedt;
- az 1946./XXIX. törvényben eltörli a „törvénytelen” gyerek kifejezést;
- hatályba lép az 1995/VI. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról.

Ezt követően tulajdonképpen a huszadik század utolsó évtizedében születtek a gyermekvédelmünk szempontjából kiemelkedő jelentőségű jo-

gi szabályozók. Ezek a rendeletek tartalmuk és a jogrendszer logikája szerint a következők:

Kiindulásképpen a jogrendszeri környezetben próbáljuk meg elhelyezni magát a gyermekvédelmet, a ezzel a tárgykörrel kapcsolatos eljárásokat. E logika szerint a közigazgatási jogterületen belül a gyermek- és ifjúságvédelmi munkát a humán igazgatási szakterület szabályozza. A gyermekvédelmi struktúra működését különböző, közvetlen és közvetett jogszabályok határozzák meg, illetve segítik a rendszer zökkenőmentes feladatvégrehajtását. Néhány idevonatkozó fontos szabályozó, kronológiai rendben.

- **81/1990.** (IV.27) MT a Nemzeti Gyermek- és Ifjúsági Közalapítványról;
- **1995/LXIV.** tv a Gyermek- és Ifjúsági Alapról, a Nemzeti Gyermek- és Ifjúsági Közalapítványról, valamint az ifjúsággal összefüggő egyes állami feladatok ellátásának szervezeti rendjéről;
- **30/1997.** (X.11.) NM. r. a javítóintézetek rendtartásáról;
- **1997/XXXI.** tv. a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról;
- **45/1997.** (XII.17.) NM r. az Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézetéről, valamint a Család- és Gyermekvédelmi Szakmai Kollégiumról;
- **133/1997.** (VII.29.) Korm.r. a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti alapellátások és szakellátások térítési díjáról;
- **149/1997.** (IX.10.) Korm.r. a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról;
- **150/1997.** (IX.) Korm.r. a nevelőszülői, hivatásos nevelőszülői, és a helyettes szülői jogviszony egyes kérdéseiről;
- **235/1997.** (II.17) Korm.r. a gyámhatóságok, a területi gyermekvédelmi szakszolgálatok, a gyermekjóléti szolgálatok és a személyes gondoskodást nyújtó szervek és személyek által kezelt személyes adatokról;
- **7/1998.** (III.11.) NM.r. a fiatakorúak Pártfogó Felügyeletének végrehajtási szabályairól;
- **11/1998.** (IV.30.) NM.r. a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről;
- **17/2003.** (VI.24.) IM.r a Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről, valamint ehhez kapcsolódóan egyes igazságügy miniszteri rendeletek módosításáról.

Hasonlóképpen említést érdemelnek a nemzetközi jog színterén megjelenő gyermekvédelmi vonatkozásban is meghatározó szabályozók. Két fontos egyezmény:

- Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezmény **1950.** november 4. Róma (1993/XXXI. törvény hazánkban, **57/1992** (X.15) OGY határozat);
- A Gyermekek Jogairól Szóló Egyezményt **1989.** november 20., New York (a magyar Országgyűlés az 1991/LXIV. törvényben hirdette ki).

Az egyezmény rendelkezésének gyermekvédelmi aspektusai a 20–21, 23, 25, 30. cikkelyek, amelyek a gyermekek speciális csoportjainak védelme, mint állami gondozottak, örökbefogadottak, fogyatékosok, kisebbséghez tartozók, és a 22, 38. cikkelyek, amelyek a gyermekek védelme rendkívüli helyzetben, mint menekültek, háborús, fegyveres konfliktus esetén.

Az Egyezmény elfogadása önmagában nem teremtheti meg azokat a társadalmi feltételeket, amelyek a gyermek érdekében szükségesek, de bizonyos alapot nyújtanak ahhoz, hogy a gyermek mindenek felett álló érdekeit *érvényesíteni lehessen*. A dokumentum *alapelvei* az alábbiakban összegezhetők:

A részes állam jogalkotó- és jogalkalmazó szervei, valamint a szociális védelem köz- és magánintézményei minden, a gyermeket érintő döntésükben a „*gyermek mindenek felett álló érdekét*” kötelesek figyelembe venni, vagyis a gyermekek érdekét *semmilyen más érdek nem előzheti meg*. Az Egyezmény deklarálja, hogy a benne lefektetett jogokat a gyermekek számára *minden megkülönböztetés nélkül*, nevezetesen fajra, nemre, színre, nyelvre, vallásra, származásra vagy egyéb helyzete szerinti különbségtétel nélkül biztosítani kell. Az Egyezmény kimondja, hogy amennyiben a részes állam hazai jogszabályai vagy az ott alkalmazandó nemzetközi jog *előnyösebb rendelkezéseket tartalmaz a gyermekekre nézve, mint amit az Egyezmény előír, úgy azt a jogot kell alkalmazni*. Vagyis a gyermek számára mindenben a legkedvezőbb lehetőséget kell biztosítani.

Az Egyezmény különböző rendelkezései a következőképpen csoportosíthatók:

A polgári és politikai jogok

E jogokat az Egyezmény a gyermekek speciális helyzetének, korának és érettségi fokának megfelelően biztosítja (6–10. és 12–17. cikkek).

A gazdasági, szociális és kulturális jogok

E jogokat az Egyezmény a gyermek speciális igényeinek megfelelően szabályozza (6., 18., 24., 26–29. és 31. cikkek).

A gyermek speciális védelme a családban és társadalomban

- az Egyezmény foglalkozik a családdal, mint a társadalom alapvető egységével, kimondja, hogy minden támogatást és védelmet meg kell kapnia ahhoz, hogy szerepét betölthesse (18. cikk);
- a gyermeket szüleitől azok akarata ellenére ne választhassák el (9. cikk);
- a részes államok vállalják, hogy mindent megtesznek annak érdekében, hogy megvédjék a gyermeket minden elhanyagolástól, kizsákmányolástól, durvaságtól és erőszaktól (9. cikk);
- az Egyezmény kiemelten foglalkozik a gyerekek oktatáshoz való jogáról, az oktatási célokkal (28. cikk, 29. cikk);
- foglalkozik a gyerekek véleménynyilvánítási szabadságának kérdésével (12. cikk, 13. cikk);
- rendelkezik a gyerekek pihenésének, szabadidő eltöltésének módjáról, az ezt segítő intézmények működéséről (31. cikk).

Előírásokat tartalmaz a bűncselekményt elkövetett fiatalkorúakra vonatkozóan is. Pl. a szabadságától egyetlen gyermeket sem lehet törvénytelenül, önkényesen megfosztani, nem lehet kitenni megalázó büntetésnek, kínzásnak, ügyét a lehető legrövidebb időn belül független bíróságnak kell tárgyalnia. Érvényesíteni kell az „ártatlanság vélelmet”, tehát a gyermeket ne lehessen bűnösnek tekinteni a jogerős bírói ítéletig.

A gyermekek speciális csoportjainak védelme

Ez a rész foglalkozik az *állami gondoskodásban élő, örökbefogadott, fogyatékos és a kisebbséghez tartozó gyermekek jogaival*. Az Egyezmény kimondja, hogy az a gyermek, akit ki kell emelni a családjából, *az állam különleges védelmére és segítségére jogosult*, amelynek biztosításáról az állam jogszabályok útján gondoskodik és amely történhet családnál való elhelyezés, örökbefogadás vagy gyermekintézményben történő elhelyezés

formájában. A megfelelő elhelyezési forma kiválasztásánál figyelemmel kell lenni többek között arra, hogy a gyermek nevelése folyamatosságot kíván (20. cikk).

A gyermek örökbefogadásával kapcsolatban előírja, hogy az örökbefogadás engedélyezése csak az illetékes hatóságok útján történhet, úgy elkerülhető lesz, hogy az örökbefogadás semmiképpen se járhasson jogtalan haszonszerzéssel (21. cikk).

A részes államok elismerik a gyermeknek a lehető *legjobb egészségi állapothoz való jogát*, valamint azt, hogy megfelelő egészségügyi ellátásban részesüljön. Ezért az államok erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy csökkentsék a csecsemő és gyermekhalandóságot, egészségügyi alap- és szakellátással, tápláló élelmiszerekkel, *egészséges ivóvízzel*, a szülők és gyermekek felvilágosításával küzdenek a betegség és rosszul tápláltság ellen (24. cikk).

Az Egyezmény részletesen foglalkozik a *fogyatékos* gyermekek problémájával is. Elismeri a fogyatékos gyermekek jogát a *különleges gondozáshoz*, segítségnyújtási kötelezettséget ír elő az oktatásuk, képzésük, egészségügyi ellátásuk, nevelésük, munkára felkészítésük terén (23. cikk).

Fontos rendelkezése az Egyezménynek annak előírása, hogy azon gyermeknek, akit a hatóság gondozásra, védelemre, illetve fizikai vagy elmeállapota miatt ápolásra elhelyezett, joga van arra, hogy *időszakosan felülvizsgálják az elhelyezésével kapcsolatos körülményeket és annak megfelelően döntsenek a további elhelyezés indokoltságáról* (25. cikk).

A gyermekek védelme rendkívüli helyzetekben

E cikkek a menekült gyermekek helyzetéről, valamint a gyermekek védelméről szól fegyveres konfliktusok esetén. Az Egyezmény a részes államok feladatává teszi az arról való gondoskodást, hogy a *menekült státuszú gyermekek megkapják az emberi jogok érvényesüléséhez szükséges védelmet és támogatást*. A menekült státuszú gyermeket abban a különleges védelemben kell részesíteni, mint bármely más, a családjától megfosztott gyermeket (22. cikk).

Rendelkezik a háború vagy bármely más fegyveres konfliktus esetén arról, hogy 15 éven aluli gyermekek a fegyveres konfliktusban ne vehessenek részt és nem sorozhatók be katonának (38. cikk).

A részes államok mindent megtesznek azért, hogy az embertelen bűntetést, illetve fegyveres konfliktus áldozatává vált gyermekek teljes reha-

bilitációját és a társadalomba való beilleszkedését megkönnyítsék (38. cikk).

A Gyermeki Jogok Egyezményének a szakterületükre vonatkozó cikkei megjelennek „A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról” szóló 1997. évi XXXI. (illetve a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvényben is.)

Az intézményrendszer átalakulásnak „beteljesedése” csak az 1997-ben elfogadott gyermekvédelmi és gyámügyi igazgatási törvény által szabályozottan történt meg.

Az 1997/XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról

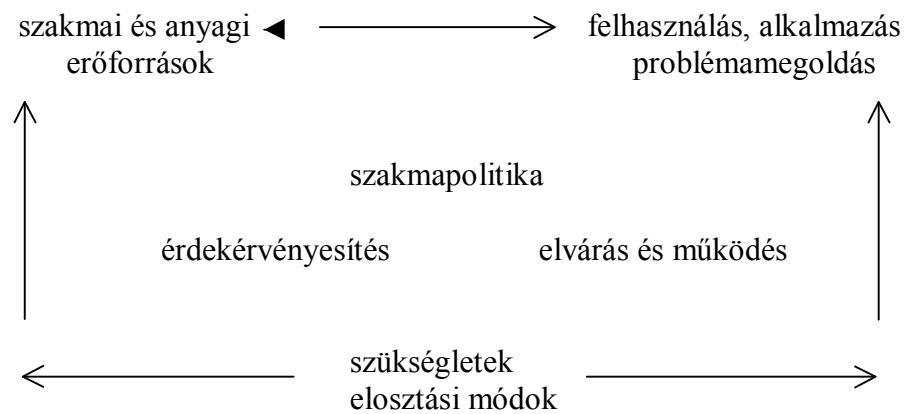
Az ezerkilencszázkilencvenes évek elején bekövetkezett társadalmi változások alapvetően a politikai és gazdasági szférát érintették. Kevesebb figyelem koncentrált a családi és társas kapcsolatok rendszerére, minőségére (vagy inkább lassabban érződnek a hatások e területen). Ez az időszak túlzásoktól mentesen az alábbiak szerint jellemezhető. A családok közel 40%-a a jövedelmeket tekintve az alsó három decilis helyen vannak. Joggal vélhetjük, hogy a rendszerváltásnak legnagyobb vesztesei a gyerekek, de azok is persze, akiknek nincs szakmájuk. A lakosság egyharmada szegény, ebből megközelítően 20% már nélkülözik ebben az időszakban. Ha egy gyermek beleszületik egy szegény családba, sorsa majdhogynem predesztinált, a kilátástalan karrier várományosává lesz.

A szociálpolitikának – mint a társadalmi gondoskodás eszközének – fő törekvése a szociális ellátások körének szélesítése. Nyomon követhető tendencia, hogy az anyagi lét pénzbeli és dologi támogatásain túl a személyes, humán ellátási és szolgáltatási rendszerek is kiépüljenek, és hatékonyan működjenek.

Tudvalevő, hogy az állami gyermekvédelem irányítása 1987-ben átkerült a művelődési tárcától az újonnan alakult szociális tárcához. Az önkormányzatok megalakulásukat követően így új feladatokkal találták magukat szemben, hiszen mint a helyi érdekű közügyeket, kapcsolódva a lakosság közszolgáltatásainak ellátásához önállóan végzik a gyermekvédelemmel kapcsolatos teendőket.

Az önkormányzatok tehát elkerülhetetlenül arra kényszerültek, hogy kidolgozzák önálló szociálpolitikai koncepciójukat, amelynek egyértelműen ki kell fejeznie a gyermekjóléti és gyermekvédelmi kérdések kezelésének logikáját és gyakorlatát. Ugyanakkor érvényesülnie kell annak is, hogy a gyermekvédelmi feladatok ellátásában az állam szerepvállalása mellett – megfelelő feltételek, törvényi garanciák, pénzügyi eszközök segítségével – aktivizálódjanak a társadalom széles rétegei, a magánszféra, a humán vállalkozók és szolgáltatók is. Ez nem jelentheti azt természetesen, hogy az állam ne teljesítené saját felelősségét e téren.

Úgy véljük, hogy bizonyos szempontból a szociálpolitikának, a gyermekvédelemnek is abban rejlik az eredményessége, ha képes segíteni a családok életében bekövetkező negatív változások indukálta működési zavarok megszüntetésében, enyhítésében. És ezt oly módon tudja szervezni és koordinálni, hogy a segítségre szoruló kliensek nem érzik magukat személyiségükben sértve, megalázva, hanem egyedi szükségleteikhez igazodva kapnak ellátást, gondozást. Új elemként üdvözölhető az a törekvés is, hogy a szociálpolitika nem csak a már krízishelyzetbe jutott, veszélyeztetett vagy hátrányos helyzetű egyéneket, családokat segít, hanem szociális ellátórendszere kiterjed az egész társadalomra, hatékony megelőzési stratégiával.

2. ábra

Nyilvánvaló tehát, hogy a szociálpolitikára alapozó gyermekjólét, gyermekvédelem többet kell jelentsen, mint a veszélyeztetett gyerekek védelme. Egy jól működő szociális piacgazdasághoz kapcsolódó védőháló működését feltételezi.

Az 1997. április 21-i parlamenti szavazás alapján elfogadott, és még abban az évben, november elsejétől hatályossá lett gyermekvédelmi és gyámügyi törvény több mint tízéves előkészületet igényelt. Az előzmények kapcsán a következő, nemzetközi megítélésünk szempontjából is fontos tényezők említhetők meg.

A Magyar Köztársaság a *Gyermekek Jogairól Szóló Egyezmény* aláírásával vállalta, hogy az Egyezmény követelményeivel harmonizáló jog-

szabályokat 1993. december 31-ig kidolgozza. Ehhez képest a gyermekvédelmi törvény több éves késéssel készült el. Maga az előkészületi munka több mint egy évtizedig tartott, a Parlament elé a törvénytervezet 13. változata került. A Népjóléti Minisztérium több, a gyermekvédelemmel foglalkozó szakmai és társadalmi szervezetet vont be az előkészületi munkába (mintegy 80 szervezet nyilvánította ki a véleményét).

A törvény megalkotásakor elengedhetetlenül figyelembe kellett venni és érvényesíteni azokat a nemzetközi ajánlásokat, egyezményeket, amelyekhez hazánk is csatlakozott, vagy elfogadta azokat. (Ilyen a korábban már említett, a gyermekek jogairól szóló ENSZ egyezmény, vagy pl a Szociális Chartához való csatlakozás. Ez utóbbiról az alábbiak tartjuk szükségesnek megjegyezni. A dokumentum maga a gazdasági és szociális jogok szabályozójaként is definiálható, 1961. október 18-án Torinóban írták alá, és 1965. február 26-án lépett hatályba öt állam ratifikálása után. Gyermekvédelmi szempontból jelentősek a 7., 9., 16., 17. cikkek, amelyek a gyerekek, fiatalok védelemhez való jogáról, a pályaválasztással összefüggő jogokról, a családok szociális és gazdasági védelemhez való jogáról, valamint az anyák és gyerekek szociális és gazdasági védelemre való jogáról rendelkeznek.) Ugyanakkor indokolt volt áttanulmányozni, mérlegelés tárgyává tenni más országok jóléti ellátórendszereit is. A törvény alkotói négy ország törvénykezésének szellemiségét és gyakorlatát ítélték figyelemre méltónak a jelen törvény kidolgozása szempontjából. Így *Ausztriáét*, amely 1989-ben módosította gyámügyi és polgárjogi törvényeit, s egy egységes keretbe foglalva dolgozta ki a *gyermekjólétről szóló jogszabályt*. A végleges, több mint 200 szakaszból álló szabályozó dokumentum elfogadását ott is közel egy évtizedes szakmai előkészítés, vita, egyeztetés előzte meg. *Németországot* (akkor NSZK) is, amely szintén rendelkezik önálló gyermekjóléti törvénnyel. Ez a gyermekjóléti szabályozás 89 szakaszból áll, főleg a szociális törvényre alapoz, amely viszont szervesen kapcsolódik a munkaügyi területhez. Az előkészületi munkák ebben az esetben is közel egy évtizedet vettek igénybe.

Továbbá az *Egyesült Királyságot* is, ahol 1989 novemberében fogadták el az új gyermektörvényt, amely átfogó kerettörvény, 108 szakaszból áll. Tartalmazza a különböző szolgálatok létesítési és fenntartási kötelezettségeket.

Végül *Kanadáét*, ahol 1984 óta van érvényben gyermek és családsegítő szolgálatokról szóló törvény. Terjedelme 206 szakasz. Részletesen

rendelkezik a jóléti és kríziskezelési szolgálatok rendjéről, tartalmazza az alapvető gyermeki jogokat és az ország területén élő indián és más bennszülött gyermekek speciális ellátásának módját.

A fentebb említett jóléti társadalmak gyermekjóléti és gyermekvédelemmel kapcsolatos jogszabályaiban fellelhetők hasonlóságok, amelyek elsősorban az alapelvekben, célokban, a gyermeki jogok érvényesítésében, a szociális kérdések komplex kezelésében fogalmazódnak, mutatkoznak meg. Az igazgatási és hatósági kérdések szempontjából azonban indokolt eltérések vannak, amelyek a történelmi, gazdasági, társadalmi berendezkedésükben meglévő több évszázados eltérésükben gyökereznek.

A Kormány a törvényt 1997. február 4-én Dr. Kökény Mihály akkori népjóléti miniszter előterjesztésében ismerhette meg, s kezdődhetett el a törvényjavaslat vitája. Az országgyűlés végszavazására a tárgyév április 22-én került sor, amelynek eredménye 224 igen, 2 nem és 32 tartózkodás volt. Így Magyarországnak 96 esztendő után ismét lett önálló törvénye a gyermekek védelmében.

A magyarországi gyermekvédelmi törvény nem szorítkozik az eddigi, gyermekvédelemre vonatkozó szétagolt jogszabályok összefoglalására, néhány új ellátás és intézkedés törvényi szintű megfogalmazására. Ennél már címében is többet foglal magában. Hatálya kiterjed a hazánk területén élő magyar és nem magyar állampolgárságú gyerekekre. De kihatással van a 18–24 éves fiatal felnőttek azon körére is, akik kiskorúként korábban gyermekvédelmi ellátásban részesültek, s önmagukról (azelső nappali diplomájuk megszerzéséig) nem képesek gondoskodni.

A törvény **célja**, hogy megállapítsa, rögzítse a gyermekek jogait, azok érvényesítésének garanciáit, a gyermekek védelmének rendszerét, az egyes ellátási formákat, azok fő szabályait és a gyámügyi igazgatás szervezetét.

A törvény **alapelve** a gyermeket/gyermeket nevelő családok többirányú támogatása. Ennek értelmében az egyik legfontosabb, miszerint **gyermeket a családból kiemelni** csak akkor lehet, ha a támogatások ellenére a veszélyeztető körülmények a családon belül nem szüntethetők meg. A hatósági intézkedéseket minden esetben meg kell, hogy előzze valamennyi, a gyermekre kiterjedő, az alapellátás keretében működő ellátás felajánlása a családnak, amelynek igénybevétele természetesen önkéntes.

A törvény egy hosszú távon fenntartható, családi típusú nevelésre irányuló rendszer kialakítását, a megelőző és a családba való visszahelyező megoldásokat ösztönzi, helyezi előtérbe. A gyermekek védelmében azonban egyértelműen kellő *hangsúlyt kap a nevelés, gondozás, a rehabilitáció és a rehabilitáció* is. A kialakítandó új ellátó- és szolgáltató struktúra illeszkedik a helyi önkormányzatok feladat- és hatásköréhez, szakmai szolgáltató és koordináló szerepüket kívánja erősíteni, markánsan szétválasztva a hatósági valamint a szolgáltatói tevékenységet.

A *gyámügyi igazgatási* terület korszerűsítése a gyermekek személyi és egyúttal vagyoni érdekvédelmét is szolgálja. Így tehát a családjából hatósági intézkedéssel kiemelt gyermeknek olyan gondozást, nevelést kell biztosítani, amely felkészíti, ezáltal alkalmassá is teszi az önálló életre. Ennek érdekében többek között fejleszteni kell az eddig kialakított *nevelőszülői hálózatot*, képzéseket, továbbképzéseket kell szervezni, és reálisan elérhetővé tenni azt a nevelőszülőknek, valamint korszerűsíteni és egyszerűsíteni az *örökbefogadás* jelenlegi szabályait.

Az alkalmazás feltételeit és a képesítési feltételeket a család-, gyermek- és ifjúságvédelmi szakterületen több törvény is szabályozza. (A Közalkalmazotti, a Közoktatási, a Szociális, az Egészségügyi, a Nevelőszülők kötelező képzéséről szóló törvény) A gyermek- és ifjúságvédelmi szakellátás olyan sokrétű tevékenységet jelent, amely feltételezi a sokszínű, speciális képzettséget. Elővételezték, hogy vélhetően problémaként fog jelentkezni az előírt képesítések hiánya, a területen dolgozó képesítés nélküliek aránya, amelyek megoldására szintén megfelelő stratégiák kidolgozását kell preferálni.

A *képzések* terén tehát halaszthatatlan, sürgős teendők körvonalazódtak több szintéren is. Egyrészt megszervezni a feladatok ellátására alkalmas képesítés nélküliek képzését középfokon. Másrészt a felsőfokú végzettséget igénylő munkakörökben a szakképesítés nélküliek képzését, vagy az e munkakörök adekvát diplomával rendelkező szakemberekkel való betöltését. És biztosítani a feltételeit is, hogy akár posztgraduális képzések keretein belül is speciális szakképesítéseket szerezhessenek az e területen dolgozók. Továbbra is meghatározó jelentőségű a nevelőszülők képzése, s viszonylag új igényként, szükségletként jelentkezik a szupervízor- és terapeuta-képzés is.

A *szakirányú továbbképzések* szempontjából is hasonló a helyzet (lásd az egyre inkább fejlődő felsőfokú szociálpedagógusi képzést; Budapest, Eger, Nyíregyháza, Debrecen).

A törvény végrehajtása kapcsán a gyermekvédelmi szakellátásban feladatok átcsoportosítására, egyes feladatok új tartalommal történő megtöltésére, s új feladatok megjelenésére kellett számítani. Ezért olyan továbbképzések megszervezése is szükségessé vált, amelyek hosszabb-rövidebb időtartamú továbbképzések keretében készítik fel az egyes szakmai csoportokat a feladatra, illetve a munkavégzés során nyújt lehetőséget az ismeretek kibővítésére, a tapasztalatok cseréjére, esetelemzésekre. Ilyen formán a továbbképzések különböző típusát szükséges biztosítani, mint pl országos, térségi illetve települési szakmai körök szervezésében eseti, vagy több alkalomra szólóan; egy másik lehetséges variációként egy-egy intenzív, tömbösített időben tervezve, meghatározott (hivatásos yámok, eseti gondnokok, családi házak vezetői, utógondozók, család gondozók, szaktanácsadók) szakfeladat ellátására. Tehát készíteni kell megyei szinten részletes képzési, továbbképzési terveket az alap- és szakellátásra kiterjedően, és az egyes személyes gondoskodást nyújtó szakellátó intézmények szintjén is.

A törvény rendelkezik arról, hogy meghatározott időn belül végre kell hajtani a bentlakásos intézményhálózat korszerűsítését.

A gyermekvédelmi feladatok hatékony, kézzelfogható, mérhető eredményeket hozó ellátása érdekében a törvény munkamegosztást érvényesít. Ennek szellemében a *települési önkormányzatok* feladata a helyi ellátórendszer (*alapellátás*) kiépítése és működtetése, a területén lakó veszélyeztetett gyermekek ellátásának megszervezése (rendszeres és rendkívüli gyermekvédelmi támogatás, gyermekjóléti szolgáltatás, gyermekek napközbeni ellátása, átmeneti gondozása, a máshol igénybe vehető ellátásokhoz történő hozzájárulás megszervezése).

A *megyei önkormányzatok* hatásköre és kötelessége biztosítani a személyes gondoskodást nyújtó szakellátások keretén belül az *otthonoszerű ellátást* és a *területi gyermekvédelmi szakszolgáltatást*.

A mindenkori fenntartó irányítási és törvényességi ellenőrzési jogköre is a törvényben pontosan rögzítésre került. A megyei önkormányzatoknak, mint az intézmények fenntartóinak el kell látniuk az irányítási jogkörükbe tartozó feladatokat. Így döntenek a gyermek-, lakás- és speciális otthonok, a területi gyermekvédő szakszolgálat alapító okiratáról, nevérol,

átszervezéséről, megszüntetéséről, gazdálkodási és tevékenységi köréről, annak módosításáról. Meghatározzák az intézmények költségvetését, az intézményi térítési díjakat, ellenőrzik az intézmények gazdálkodását és működésüknek törvényességét. Jóváhagyják az intézmények szervezeti és működési szabályzatát, szakmai programját, értékelik a szakmai munka eredményességét. A szakmai munka eredményességének érdekében elkerülhetetlen lesz a folyamatos együttműködés az intézmények között. Fontos azonban, hogy a megyei irányítás ne sértse az intézmények szakmai programjukban meghatározott önállóságukat.

A megyei önkormányzatok kötelessége a gyermeki jogok védelme is. Ezt elsősorban a gyermekvédelmi szakellátások, a szülői vagy más hozzátartozói gondoskodásból kikerülő gyermekek helyettesítő védelmének biztosításával nyújthatja. Az intézményekben pedig érdekképviselői fórumot és gyermek-önkormányzatot kell létrehozni. Az érdekképviselői fórumban a szavazati joggal rendelkező választott tagok az intézményt fenntartó megyei önkormányzat képviselői.

A létrejövő gyermekvédelmi rendszerben szükségszerűen meg kell erősödnie, vagy újjá kell alakulnia az együttműködési és kapcsolati rendszereknek is.

A megyei és települési önkormányzatok szempontjából ez azt jelenti, hogy a szakellátási és alapellátási rendszer kiépítéséhez és hatékony működtetéséhez elengedhetetlen feltétel a *megye és települési önkormányzatai szoros együttműködése*. Egy megyei önkormányzatnak a területi gyermekvédelmi szakszolgáltatás megszervezése során ki kell építenie egy szaktanácsadói szakértői centrumot. A gyermekvédelmi szakszolgáltatás szaktanácsadás keretében szakmai, módszertani segítséget nyújt az alapellátás szintjén működő személyes gondoskodást biztosító intézmények számára. A települési önkormányzatok gyermekjóléti szolgálatai és a megye területi gyermekvédelmi szakszolgálata konkrétan együtt tevékenykednek a gyermek családjába való visszailleszkedésének, önálló életvitelének elősegítéséhez.

A megyei önkormányzatok és gyámhivatalok szempontjából fontos, hogy a városi és megyei gyámhivatalok feladatainak ellátásához a megyei önkormányzat egyrészt a személyes gondoskodást nyújtó otthonok és nevelőszülők működtetését biztosítja, másrészt a területi gyermekvédelmi szakszolgálat munkatársai a gyámhivatalok mellett működve, azok irányítása mellett végzik tevékenységüket, szakértelmüket szolgáltatásként

biztosítva. A gyámhivatalok ellenőrzik a személyes gondoskodást nyújtó ellátást, véleményezik az ellátórendszer átalakítására vonatkozó javaslatokat. A megyei gyámhivatal szakmai koordinációs értekezleteket jogosult összehívni a hatósági, módszertani, továbbképzési és ellenőrzési feladatok szakszerűbb ellátásának, a szakmai tevékenység továbbfejlesztése érdekében. A gyámhivatalok szakmai felügyeleti és ellenőrző tevékenysége – különös tekintettel a megyei gyámhivatal e szerepére – olyan új elem a család, gyermek és ifjúságvédelem területén, amely garantálja a törvényességet, a szakmai normák érvényesülését a területen közreműködő valamennyi hatóság, intézmény és szolgáltató esetében. Ennek megvalósulásában a megyei önkormányzatnak, mint a szakellátást fenntartó szervezetnek hatékonyan kell közreműködnie.

A gyermekotthonok szempontjából következik, hogy a gyermekotthonok kötelessége a törvény értelmében együttműködni a családdal foglalkozó gyermekjóléti szolgálattal, a területi gyermekvédelmi szolgálattal, a gyámhivatallal.

A családjukból kikerülő gyermekek helyettesítő védelmét biztosító gyermekotthonok, a gyermekjóléti szolgálatok és a területi gyermekvédő szakszolgálat szakembereivel összefogva teremthetik meg annak a lehetőségét, hogy a gyermek családjával rendszeresen kapcsolatot tarthasson, illetve családjába visszakerülhessen. Biztosítaniuk kell az alapellátás felé az információáramlást, a szakemberek személyes konzultációját az otthonban elhelyezett gyermekek, fiatal felnőttek érdekében álló segítő tevékenység számára. A gyermekek egyéni gondozási-nevelési terve elkészítéséhez mind a gyermekjóléti szolgálat, mind a szakszolgálat érintett szakembereinek ismereteit, tudásanyagát, szakvéleményét be kell építeni. Szükség van tehát olyan kapcsolódási pontokra, olyan rendszeres szakmai megbeszélésekre, ahol valamennyi érintett szakember a komplex ismeretek birtokában tesz javaslatot a gyámhivatal felé a legjobb döntés meghozatalához.

A védelem alól kikerülő gyermekek utógondozása, otthonteremtési támogatása a gyermekotthon és a települési önkormányzat együttes feladata. A gyermekotthonok a gyámságból adódó feladataikat a területi gyermekvédő szakszolgálat szakembereinek közreműködésével és szakmai ellenőrzése mellett látják el. A különleges szakértelmet igénylő ügyekben, vagy ha a gyám a gyermekotthon vezetője a gyermeket nem képviselheti, ebben az esetben a hivatalos gyám végzi a munkát. A gyámság ellátá-

sához szükséges feltételek kialakításához, ismeretek elsajátításához szükséges az e területen dolgozó szakemberek tapasztalatcseréje, továbbképzések szervezése. A gyermekotthonok felvállalhatnak a személyes gondoskodás keretébe tartozó alapellátási feladatokat, mint szolgáltatást. Adott településen élő gyermekek napközbeni ellátásának, átmeneti gondozásának biztosítása elősegítheti a gyermekotthon elfogadását, beilleszkedését a területen. Profitálhatnak ebből az önkormányzatok is oly módon, hogy nem kell külön ellátó rendszert kiépíteniük ezekre a feladatokra.

A törvényben szabályozott új típusú gyermekotthonok, lakásotthonok kialakítása lehetőséget ad arra, hogy ezen intézmények jobban beilleszkedjenek az adott települési környezetbe. A családi házak, lakásotthonok helyét területileg úgy kell megválasztani, hogy az ott élő gyermekek beilleszkedése a település, a község, városrész mindennapjaiba sikeresen, zökkenésmentesen történhessen. Korábban ugyan a nagy létszámú nevelőotthonok is ezer szállal kapcsolódtak a működési területükön lévő intézményekhez, az ott lakó emberekhez, azonban az elkülönültségük, elszigeteltségük az épületeik, területük méretei, adottságai miatt is nyilvánvaló volt. Fontos, hogy olyan kapcsolatrendszer alakuljon ki az otthonokban, amely számol a szomszédok, barátok, önkéntes segítők, támogatók bevonásával, az előítélete leküzdésének érdekében. Ugyanakkor bevonja a település oktatási, szociális, kulturális, gazdasági, infrastrukturális környezeti erőit a gyermekek, fiatal felnőttek életesélyeinek növeléséhez, s kiaknázza az ebben rejlő lehetőségeket.

A gyermekotthonok egy részében a jövőben is fennmarad a belső iskolai oktatás. Ez ott és akkor indokolt, ha az otthonban *speciális oktatást* igénylő gyermekek élnek nagyobb számban, és a településen nincs mód a képzésük biztosítására. A kapcsolatok ezért kétirányúak maradnak. A gyermekotthon úgy is mint a gyermek gyámságát ellátó intézmény, kvázi „szülő” kapcsolata az iskolával, ahová a gyermek jár. Másrészt, mint „iskola”, ahová a településen élő gyermekek járnak. Szakmailag elsősorban az indokolt, hogy az otthonban élő gyermekek a külső, a településen működő iskolába járjanak, szerezzék meg a megfelelő képesítést. Beilleszkedésüket, önállóságukat az szolgálja leginkább, ha azonos feltételekkel vesznek igénybe az oktatást, mint a családban nevelkedő társaik. Alapelv az is, ha mód van rá, a gyermek oktatását a családból történő kiemelése esetén is eredeti tanintézményében kell biztosítani.

A gyermekeknek biztosítani kell saját kulturális hagyományaik, szokásaik megismerését, gyakorlását is. A tehetséges fiatalok számára támogatást kell nyújtani tehetségük kibontakoztatása érdekében. A szabadidő hasznos eltöltése, a civil szervezetekhez való csatlakozás, vagy saját klubok, egyesületek szervezése elősegíthetik a fiatalok integrálódását a társadalomba. A gyermekotthonok kapcsolata a településen lévő családokkal, gyermekeket segítő szociális intézményekkel, hatóságokkal lehet a legintenzívebb.

A törvény szövegének ismeretében megállapítható az is, hogy néhány új fogalommal kell a szakembereknek, de az állampolgároknak is megismerkedniük. Első olvasatkor persze riasztónak tűnik, tűnhet mindez. Valóban új kifejezéseket kell ezentúl használni, és tartalmi szempontból is logikus, elfogadható az újítás.

Alapvetően új fogalom a *gyermekjóléti ellátás* és a *gyermekvédelmi gondoskodás*. Fontos a megkülönböztetésük abból a szempontból is, hogy az ellátó funkciókat határozottan el kell választani az úgynevezett hatósági tevékenységektől. Ahogy a törvény szellemiségéből is következik, a családokat, a gyermekeket elsősorban a különböző támogatások, ellátások *önkéntes* igénybevételével kell segíteni, s hatósági kényszert, intézkedést csak éppen az önkéntesség hiánya esetén, és csak a feltétlenül szükséges és elégséges mértékben szabad alkalmazni, s ezen közben is lehetőség szerint megtenni mindent a családok együttműködéséért. Ugyanakkor ez az elv azt is magában foglalja, hogy szükségszerű együttműködést kell biztosítani, kialakítani a szolgáltató valamint a hatósági tevékenységek között is. Különösebb magyarázó értelmezést nem igényelnek az alábbi szakmai kifejezések, mindösszesen a törvény előtti időszakban használatos formával való megfeleltetést jelezzük.

régi fogalom	új fogalom
védő-óvó intézkedés	védelembe vétel
intézeti/állami nevelésbe vétel	átmeneti/tartós/ nevelésbe vétel
ideiglenes intézeti beutalás	ideiglenes hatályú elhelyezés
intézeti elhelyezés	átmeneti gondozás
intézeti gyámság	gyámság
állami gondoskodás	gyermekvédelmi gondoskodás
csecsemőotthon	megszűnik

nevelőotthon, gyermekotthon, nevelőintézet	gyermekotthon
rendszeres nevelési segély	rendszeres gyermekvédelmi támogatás
rendkívüli nevelési segély	rendkívüli gyermekvédelmi támogatás
életkezdési támogatás	otthonteremtési támogatás

10. táblázat

A gyermekvédelmi fogalmak változásai

A pénzbeli alapellátások körében olvasható néhány fogalomhoz azonban mégis indokoltnak tartunk némi kiegészítést, illetve felvetést. A korábbi rendszeres nevelési segély kifejezés magában hordozta azt a jelentést is, hogy a gyermek nevelését, neveltetését segítő szociális támogatási formáról van szó. A szociális törvény hatályba lépését követően viszont az a szemlélet erősödött, hogy az egész család erejének visszaállítását kell segíteni, a családnak kell a szociális biztonságát valamilyen formában elősegíteni, s ez által is elkerülni a gyermek kiemelését onnan. Igazán gyökeres változást azonban e téren nem fedezhettünk fel. A jelen törvényben használatos kifejezésben mintha ismételt az csendülne ki, hogy a gyermeket illeti – alanyi jogon – a támogatás, természetesen különböző formában. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy véleményünk szerint a gyermeket szociálisan támogatni, segíteni egyet jelent családjá szociális támogatásával, segítségével.)

A *rendkívüli gyermekvédelmi támogatás* viszont új tartalmi elemmel bővült. Azaz a családból kikerült gyermekkel való kapcsolattartás elősegítésére, a családjából kiemelt gyermek visszahelyezésének támogatására is adható (21§ (2)).

Az *otthonteremtési támogatás* kapcsán viszont az alábbi gondolatok vetődnek fel. Ez az ellátási forma (korábbi elnevezése: életkezdési támogatás) a megyei önkormányzatok által korábban is kötelezően biztosítandó támogatás volt. Tény azonban, hogy volt/vannak megyék, ahol a költségvetésben ennek biztosítására nem került sor. Többek között ebből következően jellemző volt olyan gyakorlat is, hogy megyénként meglehetősen eltérő, változó összegben határozták meg a nagyságrendeket. Még így sem lehetett azonban a jogosan, indokoltan felmerülő igényeket kielégíteni. A jelentkező pénzhiány az elosztással foglalkozó gyermekvédő inté-

zeteket időnként olyan megoldásokra is készítették, hogy a mégis rendelkezésre álló kevés pénzösszegeket nem feltétlenül, vagy nem csak alanyi jogon, hanem egyéb egyéni feltételeket is figyelembe véve osztották el, ami végül is akár törvénysértő eljárásként is értelmezhető lett volna.

Fentebb kiemelt, eddig nem használatos két új fogalom mellett említjük még meg a *gyermekjóléti szolgálat*, és a *gyermekvédelmi szakszolgálat* megnevezést is, amelyek eddig nem működő, új intézményt is jelentenek.

Egy konkrét modellen keresztül bemutatjuk a jóléti szolgálatok rendszerbe illeszkedését.

Az alapellátások – amelyek alapvetően a személyes gondoskodásra irányulnak – elsődleges célja, hogy lehetőség szerint ne kelljen a családi közösségek életét közigazgatási határozatokkal megbolygatni, a család kapjon ahhoz sokrétű segítséget (jogi, életvezetési, gyermekneveléssel kapcsolatos stb), hogy önerejét ne veszítse el, képes legyen gyermekeinek felnevelésére. Ebben az értelemben van óriási szerepe és felelőssége a *gyermekjóléti szolgálatoknak*, amelyek az átalakuló hazai gyermekvédelmi rendszerben új szervezeti formaként jelennek meg.

A gyámügyi eljárást szabályozó kormányrendelet szerint – mint ismeretes – minden városban működnie kell gyámhivatalnak, a törvény hatálybalépésétől. Ugyanakkor a városokban a gyermekjóléti szolgálatokat is létre kell hozni, különböző feltételek alapján és nagyságrendben, amelyeket elsősorban az határoz meg, hogy helyi vagy térségi működésűek lesznek-e. A szolgálatok kialakításakor fontos felmérni működési körzetében a lakosság létszámát, a hátrányos és veszélyeztetett helyzetű családok számát, a rendelkezésre álló helyi vagy térségi adottságokat, feltételeket (szakember ellátottság, épület, anyagi feltételek).

A jóléti szolgálatok feladatuk ellátásának elengedhetetlen feltétele (a végrehajtási utasítások alapján szabályozva) a megfelelő szakmai végzettséggel rendelkező szakemberek alkalmazása. A mindennapok gyakorlatában ez azt fogja jelenteni, hogy a segítő szakemberek mindenekelőtt képesek az ügyfeleket hivatalos ügyeinek intézésében segíteni, tájékoztatni, egészségügyi, jogi, pedagógiai tanácsadással szolgálni, egyáltalán felismerni azt, hogy milyen jellegű speciális tanácsadásra van szüksége a hozzájuk forduló klienseknek. Hasonló elvárásoknak kell megfelelniük az iskolai gyermekvédelmi feladatokat ellátóknak, a gondozási-nevelési tervek

elkészítéséhez, ahhoz a döntéshez pl, hogy szükséges-e hatósági beavatkozás igénybevétele egy-egy konkrét eset kapcsán.

A különböző alapellátási formák (gyermek napközbeni ellátásának különböző formái: családi napközi, házi gyermekfelügyelet, stb) átlátható, célorientált működése is megkívánja a naprakész információs rendszer kiépítését, hiszen ezáltal lehet zökkenőmentessé az egyes szervek, szervezetek koordinálása. A törvény elfogadásától nyitott volt a kérdés a települési önkormányzatok előtt, vajon hogyan sikerül megszervezniük a jelzett sokszínű, összetett tevékenységet.

Vélhetően más kihívás előtt álltak a városi és megint másfajta próba előtt a községi önkormányzatok. Azok a városok, ahol már működtek családsegítő központok, szolgálatok, ott nyilván könnyebb helyzetben vannak ebből a szempontból. Az ott dolgozó szakemberek tapasztalatai, helyismeretük, jól funkcionáló információs hálózatuk, kapcsolataik, mind garanciái annak, hogy a bővülő hatásköröket viszonylag kisebb zökkenőkkel integrálják korábbi tevékenységükbe. Lehetőség van természetesen nemcsak a családsegítő szolgálton belül működtetni ezt a rendszert, a lehetőségek skálája – a törvényességi kereteket tekintve – vélhetően sokszínű lesz.

Egy modell a törvény nyomán

Hajdú-Bihar megye 82 településén 1998 tavaszán már 80%-os arányban megszerveződtek és működtek a gyermekjóléti szolgálatok, ami országosan is jó aránynak volt tekinthető. Mint ismeretes a szolgálat különböző formákban szerveződhet, a már említett családsegítő központokon belül, önállóan, társulási formában, civil szervezet kezdeményezéseként.

Az említett megye székhelyén, Debrecenben városi szinten három önkormányzati – a Családsegítő Szolgálat, a Városi Ifjúsági Nevelőotthon és Kollégium, valamint az Életfa Segítőszolgálat – és nyolc civil szervezet működtette ezt az alapellátási formát. A civil szerveződések nevesítve: Kortárs Segítőszolgálat Egyesület, Forrás Tócsokerti Segítőszolgálat, Szegényeket Támogató Alapítvány, Segítsd Óvd Fogyatékos Társaidat Alapítvány, Egy Ház Alapítvány, Héra Családsegítő Szolgálat, Józsai Településfejlesztő Egyesület Családsegítő Szolgálata.

Említésre méltó volt a megyei önkormányzat országos viszonylatban úttörőnek számító kezdeményezése is a szociális jellegű munka hatékonyabbá tétele érdekében.

Mint ismeretes, 1995-től működött az Országos Közmunka Tanács, amely (többek között) különböző közmunkákra (építkezés, városrendezés stb) ír ki pályázatokat. 1996-ban pályázott a megyei önkormányzat – az országban elsőként – szociális közmunkára, amelynek eredményeként 1997 áprilisától 1998 december végéig 21 hónapos időtartamra szociális jellegű foglalkoztatási lehetőséget nyertek.

Az első sikeres pályázatot még kettő követte, ezek időkeretei: 1997 augusztustól 1998 december vége és 1998 áprilisától 1999 március vége. A Megyei Munkaügyi Központ koordinációs tevékenységével szervezte a tartós, gyakorta diplomás munkanélkülieket ebbe a közmunka programba, és közvetítette őket a Debrecenben működő Humán Fejlesztők Kollégiuma Regionális Forrásközpontjába (HFK). A civil szerveződések jelezték a HFK felé státusz igényüket (amelyről még azt érdemes tudnunk, hogy 1995 áprilisában alakult nonprofit szervezetté, s még az év szeptemberétől a Phare Szociálpolitikai Fejlesztő program regionális forrásközpont projektjében vett részt), s a továbbiakban az addigi munkanélküliek pl

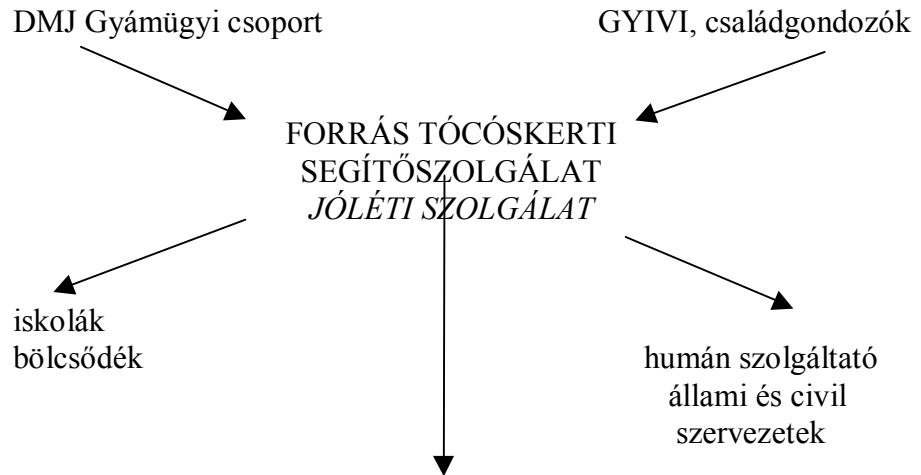
idősgondozói, hajléktalanokat segítő, vagy a jóléti szolgálatoknál család-gondozói munkakörben végeztek segítő tevékenységet.

A közmunka program lejárta után az önkormányzat az így szerveződött státuszokat megerősíthette és finanszírozhatta. Mivel e debreceni kezdeményezés egyedüli modellnek volt tekinthető (Tolna megyében tudni még hasonló próbálkozásról), így érthető módon a szakemberek feladata ezt követően a modellezés, a standardizálhatóság és a tapasztalatok leírását feltételezte.

A Debrecenben szerveződött nyolc gyermekjóléti szolgálat egyike a Forrás Tócskerti Segítőszolgálat a tócskerti lakótelepen alakult meg. A lakótelepet az 1980-as évek elején építették közel 40.000 ember számára. Az iskolákon, bölcsődéken, óvodákon, orvosi rendelőkön és az idősgondozási központon kívül más közösségi, pszichoszociális intézmény, szolgálat nem működött a lakótelepen a beköltözések utáni néhány évben. A különböző jellegű problémákkal küszködő családok nem tudtak hová fordulni segítségért, támogatásért. A lakótelepen élők ugyan fizikailag közel vannak egymáshoz, de „a lelki távolság” egyre nagyobb közöttük. Az egyesület érzékelve ezeket a nehézségeket, egy közösségi mentálhigiénés ellátási modell kialakítását kezdte el 1992-ben a holland Stichting Katholieke Noden Alapítvány támogatásával. 1995 óta önálló helyiségben működik a lakótelepen a segítő szolgálat, amelyet egyre többen keresnek fel.

Ez a nonprofit civil szervezet is a fentebb jelzett közmunkaprogram keretén belül dolgozta ki a GYJSZ működési modelljét, amely a következőképpen szemléltethető:

3. ábra

- Szülők és gyermekek részére Gyámügyi fogadóóra a Tócskerti lakótelepen.
- A gyámügyi csoport által ismert családok segítése.
- A GYIVI-vel együtt működve a lakótelepen élő és a családokból kiemelt fiatalok támogatása a családokkal együttműködve.
- Az iskolából kimaradt fiatalok klubjának létrehozása, szabadidős programok kialakítása.
- Kortárs segítő csoport kialakítása a devianciák megelőzésére.
- Speciális komplex tanácsadás az iskolából kimaradt fiatalok számára, különös tekintettel a munkakeresésre, továbbtanulási, átképzési lehetőségekre.
- Kiskorú veszélyeztetettek számára játszóház működtetése.

A Gyermejjóléti Szolgálat kialakításának lépései ebben a konkrét esetben a következők voltak, amelyek logikája vélhetően valamennyi szolgálat kiépítésekor felismerhetők. Mindenekelőtt a kapcsolatfelvétel megszervezése a problémában érdekelttekkel és érdeklődőkkel. Ezt követően a tárgyi feltételek kialakítása történt, amely az adott lakótelepen zökkenőmentesen sikerült is. Így beindulhatott a gyámügyi fogadó óra, az átmeneti gondozásba kerülő gyermekek családjainak gondozása is. Kezdetét vette a gyámügyi csoport által ismert családok segítése, a GYIVI-vel együttműködve a lakótelepen élő és a családokból kiemelt fiatalok támogatása a családokkal közösen. Végül a különböző segítő csoportok, klubok, játszóház kialakítása kezdődhetett el.

Ebben a programban a szakmai normatívák figyelembevételével az alábbi szakemberek vettek részt (néhányan közülük a szociális közmunka program keretén belül alkalmazva):

– szociális munkás, a Szolgálat vezetője, családterapeuta, szakpszichológus családterapeuta;

– gyámügyi előadó (részmunkaidőben), GYIVI családgondozó (családterapeutákkal együttműködve), GYIVI munkatárs (részmunkaidőben), önkéntesek (szabadidős programok szervezése), szociális munkás (klubvezetés).

Közöttük voltak, akik még tanultak, vagy szakirányban továbbtanulnak. Az akkor megfogalmazott várható eredmények a távlatokat tekintve az alábbiakban vizionálhatók: vélhetően ebből a térségből kevesebb gyermek kerül intézeti nevelésbe, lerövidül a hatósági ügyintézés, komplex pszichoszociális gondozásban részesülhetnek a családok, egyre több gyerek kerülhet vissza a családjába, s nem utolsó sorban tapasztalatokat szerezhhetnek a szolgálat szakemberei a hatósági és a szolgálati szerep kapcsolatáról.

Visszatérve a törvény általános logikájához, fontos elemeként említendő, hogy tartalmazza a gyermeki jogokat, mint ahogyan ez az Alkotmányban (később Alaptörvény) is benne foglaltatik – (ott a XII. fejezetben az alapvető jogok és kötelességek között, de korántsem részletezve és elkülönítve –, valamint más nemzetközi jogszabály is rögzíti. Az ENSZ Közgyűlése 1989.XI. 20-án fogadta el a gyermekek jogairól szóló egyezményt, ezt a Magyar Köztársaság 1990. III. 14-én aláírta, s 1991. LIXIV.tv-ként kihirdetett. A rendelkezés 1996. november 6-tól érvényes.)

Ezen túlmenően a gyermekek iránti tisztelet is kifejeződik, hisz rögzített a törvényben az a tétel, miszerint a gyermeknek joga van saját családi környezetében történő nevelkedéséhez (6.§(1)), illetve, hogy ehhez segítséget kapjon ő és a családja egyaránt (6§(2)). A gyermeki jogoknak akkor lehet igazán érvényt szerezni, ha ezekkel szinkronban a felnőttek jogai, kötelességei is deklaráltak. Ilyen megközelítésből indokoltnak tartjuk azt, hogy a törvényben a szülői jogok és kötelességek is rögzítettek, függetlenül attól, hogy az 1952. évi IV. törvényben (CSJT) szintén olvashatók ezek.

Fontosnak kiemelni azt is, hogy az értelmező rendelkezések között (5§(a-t)) – vélhetően más szakterületekkel összhangban – olvashatók azok a gyermekvédelemben használatos fogalmak (19 szócikk), amelyek egyértelművé teszik azoknak a gyakorlatban történő alkalmazását.

Reszocializáció a gyermekvédelemben

Az 1997-es gyermekvédelmi törvény alapján teljes egyértelműséggel kimondható, hogy a gyermekvédelmi rendszerben jelentős szerepet kap a *javítóintézeti nevelés*, illetve az *előzetes letartóztatásban lévő fiatalkorúak intézeti ellátása*, továbbá a *fiatalkorúak pártfogó felügyelete*. Ezt akár axiómaként is, és nemcsak a törvény alapján fogadhatjuk kel. Hiszen egy másik megközelítési szempont, nevezetesen a gyermekvédelem fogalomértelmezése is igazolja ezt a kijelentést. Tulajdonképpen a gyermekvédelem rendkívül összetett, komplex tartalmi jegyeket hordozó fogalom és tevékenységi kör, amelyet persze lehet szűken, tágan, általánosan vagy éppen speciálisan értelmezni. Értelmezésünk szerint egy olyan tudomány terület, állami és társadalmi gyakorlat, átfogó tevékenység ti. a gyermekvédelem, amely egyszerre jelenti a gyermekek, ifjak, családok védelmét, a megelőzést, a valamilyen beavatkozás, a segítség és utógondozás eszközeivel együtt *problémamegoldás és problémakezelés* céllal. Így magának a rendszernek az alanyai a hátrányos helyzetű, a veszélyeztetett, a beteg, fogyatékos, nehezen nevelhető, szociálisan inadaptált, *deviáns* gyermekek és fiatalok köre.

A javítóintézetek és a pártfogói felügyelet tevékenységének jogszabályi alapjai a következő törvényekben, illetve rendeletekben realizálódnak:

- a büntető törvénykönyvről szóló **1978/IV.** tv.;
- a büntetőeljárásról szóló **1998/XIX.** tv.;
- a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló **1979/11.** tv. rendelet;
- a fiatalkorúak pártfogó felügyeletének végrehajtási szabályairól szóló **7/1998.(III.11.)** NM. rendelet;
- a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló **6/1996.(VII.12.)** IM rendelet;
- utasítás a gyermek- és ifjúságvédelmi ügyészi szakfeladatok ellátásáról és ezek fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezések: **11/1987.** Legf. Ü.

A fiatalkorúak vonatkozásában a büntető anyagi, eljárási, végrehajtási jog több szempontból eltérő szabályokat fogalmaz meg a felnőtt elkövetőkhöz képest. Ez érthető és indokolt is, mivel fejlődés-lélektani szempontból a személyiség erkölcsi, kognitív fejlődésének kialakulása még folyamatban van. A polgári jog – éppen azért, mert a fiatal még kevés élettapasztalattal rendelkezik, és nem képes cselekedeteinek minden, a társadalom számára hátrányos következményeit felmérni – *korlátozottan cselekvőképes személynek* definiálja a fiatalt. A büntetőjog szerint pedig *fiatalkorú*, aki a bűncselekmény elkövetésekor tizennegyedik évét betöltötte, de a tizennyolcadikat még nem. Jogi szempontból szabályozott az is, hogy az eljárás során nem az elbíráláskori, hanem az elkövetéskori életkort veszik figyelembe. Tehát ha a terhelt a bűncselekményt tizennyolc éves kora előtt követte el, és az elbírálásra csak azután kerül sor, hogy közben nagykorúvá vált, vagyis a polgári rendtartás szerint teljes cselekvőképességű, az eljárási szabályok szerint ő továbbra is fiatalkorúnak tekintendő. Ennek az elvnek az érvényesülése a fiatal további fejlődése szempontjából azonban óriási jelentőségű.

A bűnelkövető fiatalkorúval szemben alkalmazhatóak azok az intézkedések, amelyek a felnőttekkel szemben is kiszabhatók, ugyanakkor egy olyan intézkedés lehetséges, ami a felnőttekkel szemben alkalmazhatatlan, nevezetesen a *javítóintézeti nevelés*. Továbbá velük szemben még a *próbara bocsátást és a pártfogói felügyeletet* lehet elrendelni. Kiszabható főbüntetési formák a szabadságvesztés, *közérdekű munka*, *pénzbüntetés*, mellékbüntetésként pedig a *közügyektől, foglalkozástól, járművezetéstől való eltiltás, a kitiltás, kiutasítás és pénzmellékbüntetés*. Fontos, hogy a fiatalkorúval szemben vagyonelkobzás nem alkalmazható. Mindezen intézkedések célja a fiatal helyes irányban történő további fejlődésének segítése, motiválása. A szabadság korlátozását a legvégső esetben alkalmazza a jog, amikor is korábbi, más büntetési forma nem vezetett eredményre.

A kiszabható *szabadságvesztés legrövidebb* időtartama a fiatalkorúak esetében, bármely bűncselekmény elkövetése esetén *egy hónap*. A bűncselekmény elkövetésekor *tizenhatodik életévét* betöltött fiatalkorúra kiszabható szabadságvesztés *leghosszabb tartama* életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető bűncselekmény esetén *tizenöt év*, tíz évet meghaladó szabadságvesztéssel büntethető bűncselekmények esetén *tíz év*. Az életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető bűncselekmény el-

követésekor tizenhatodik évét be nem töltött fiatalra kiszabható szabadságvesztés leghosszabb tartam *tíz év*. Büntetését a fiatal a fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézetben tölti le. A szabadságvesztés *fiatalkorúak börtönében* töltendő le, ha a fiatalkorú kétévi, vagy annál hosszabb idejű szabadságvesztést kapott, illetve az egyévi vagy annál hosszabb tartamú szabadságvesztésre elítéltek visszaeső, vagy szándékos bűncselekmény elkövetését megelőzően szándékos bűncselekmény miatt már javítóintézeti nevelésre ítélték őket.

Javítóintézet

A BTK 118. § (1) az alábbiakról rendelkezik:

- „(1) Javítóintézeti nevelést a bíróság akkor rendel el, ha fiatalkorú eredményes nevelése érdekében intézeti elhelyezése szükséges.
- (2) A javítóintézeti nevelés tartama egy évtől három évig terjedhet.
- (3) A bíróság azt, aki a javítóintézetben legalább egy évet eltöltött, ideiglenesen elbocsátja az intézetből, ha a kiszabott javítóintézeti nevelés felét már letöltötte és alaposan feltehető, hogy az intézkedés célja további javítóintézeti nevelés nélkül is elérhető. Az ideiglenes elbocsátás tartama azonos a javítóintézeti nevelés hátralevő részével, de legalább egy év.
- (4) A bíróság az ideiglenes elbocsátást megszünteti, ha a fiatalkorút az ideiglenes elbocsátás alatt elkövetett bűncselekmény miatt szabadságvesztésre ítélik vagy javítóintézeti nevelését rendeli el. Ha a fiatalkorúval szemben a bíróság más büntetést szab ki vagy intézkedést alkalmaz, illetve a fiatalkorú a pártfogó felügyelet szabályait megszegi, a bíróság az ideiglenes elbocsátást megszüntetheti.
- (5) Az ideiglenes elbocsátás megszüntetése esetén az ideiglenes elbocsátáson töltött idő a javítóintézeti nevelésbe nem számít be.
- (6) Azt, aki a tizenkilencedik évét betöltötte, a javítóintézetből el kell bocsátani.”

Ez a törvényi intézkedés tehát csak fiatalkorú vádlottakkal szemben érvényesíthető. Tudnivaló még, hogy elrendelésére a törvény nem rögzíti azt, hogy mely esetekben kerülhet sor, és azt sem konkretizálja, mikor nem alkalmazható. Ebből az következik, hogy a fiatalkorút, bármilyen bűncselekmény elkövetése esetén javítóintézeti nevelésre ítélik. A feltételes módra azért kell felhívni a figyelmet, mert a jog (BTK 118. §) szerint, ha a fiatal megfelelő családi környezetben él, ezt a büntetéstételt el

lehet kerülni. Ennek háttere a *megfelelő családi környezet* definiálása. Tehát ha biztosított akár csak az egyik szülő vagy más nagykorú hozzátartozó (nagyszülő, testvér, közeli hozzátartozó, házastárs) gondozásában a fiatalkorú ellátása, taníttatása.

A büntetésüket javítóintézetben letöltő fiatalokkal szemben természetesen kötelezettségeket fogalmazznak meg, ugyanakkor jogaik gyakorlását is biztosítani kell.

Minden fiatal jogosult a javítóintézetben:

- életkori szükségleteihez igazodó ellátásra, gondozásra, felügyeletre;
- egészségügyi, mentálhigiénés ellátásra;
- az intézet rendje szerint látogató fogadására;
- a hozzátartozóival, és az általa megjelölt az intézet által engedélyezett személyekkel való levelezésre, a levelek gyakorisága és terjedelme nem korlátozott;
- csomagküldeményre, a csomag tartalma azonban ellenőrizhető;
- iskolarendszerű vagy iskolarendszeren kívüli oktatásra, képzésre;
- munkájának a mennyiség és minőség szerinti díjazására;
- érdeklődésének megfelelő szabadidő foglalkozásokon való részvételre, az intézet művelődési, sportolási lehetőségeinek igénybevételére;
- vallási vagy lelkiismereti meggyőződésének szabad megválasztására, annak kinyilvánítására és gyakorlására;
- véleményének szabad nyilvánítására, a személyét érintő kérdésekben meghallgatásra, tájékoztatásra;
- az intézetben és az intézettől független szervhez közérdekű bejelentés, panasz, kérelem előterjesztésére (BVTVR/1).

A javítóintézetben nevelkedő fiatal ezek figyelembevételével köteles:

- az intézetben az igazgató által kijelölt csoportban nevelkedni;
- engedélyt kérni az intézet elhagyásához;
- tanköteles korán túl is folytatni az általános iskolai tanulmányait;
- az intézet munkatársaival együttműködni;
- az intézet rendjét minden esetben megtartani (BVTVR/2).

Szólni kell még a javítóintézeti nevelés sikerességét garantáló szabályokról is:

- a javítóintézeti nevelés során el kell különíteni egymástól a fiúkat és a lányokat;

- a nevelteket életkoruk, egészségügyi és nevelési szempontok alapján kell csoportokba helyezni;
- különös gondot kell fordítani a gyógypedagógiai nevelésre szoruló, a személyiségzavarban szenvedő fiatalok gyógyítására, sajátos nevelésére és oktatására;
- minden fiatalszámára biztosítani kell a megfelelő elhelyezést, felügyeletet, ételmezést, ruházatot, ellátást, a korszerű oktatás és nevelés, a közösségi élet, művelődés, sportolás feltételeit;
- az intézet igazgatója a javítóintézeti neveléséről azonnal értesíti a fiatalok törvényes képviselőjét;
- a javítóintézeti nevelés ideje alatt a törvényes képviselő gondozási és nevelési joga szünetel, ez a jog az intézet igazgatójának hatáskörébe kerül;
- az intézeti rendtartásnak kell szabályozni, hogy a fiatalok a külvilággal való kapcsolattartás érdekében milyen feltételek teljesülése mellett mehet kimenőre, eltávozásra, szabadságra;
- az intézet igazgatója engedélyezheti, hogy a fiatalok tartósan az intézeten kívül töltsék azt az időt, amely tanulmányainak folytatásához, vagy munkavégzéséhez szükséges;
- abban az esetben, ha a fiatal az intézet rendjét ismételt és súlyosan megsérti, az intézet igazgatója az intézeti tanács javaslatára zárt jellegű intézeti részlegbe helyezheti a fiatalokat (BVTVR/3).

A javítóintézeti nevelés bemutatásakor kell szót ejteni a fiatalokra vonatkozó *előzetes letartóztatás* jogi háttéréről is. A törvényben megállapított okok esetében a fiatalok előzetes letartóztatásának indokoltsága a bűncselekmény különös tárgyi súlya. Ebben az esetben a fiatalok az előzetes letartóztatás ideje alatt javítóintézetben vagy *büntetés-végrehajtási intézetben* nevelkedik. A végrehajtás konkrét helyszínének meghatározását a fiatal személyiségállapotára és a bűncselekmény jellegére való tekintettel a bíróság dönti el. Abban az esetben, ha az előzetes letartóztatás végrehajtásának kezdetétől eltelt két év, az előzetes letartóztatás általában megszüntetik, néhány speciális helyzettől eltekintve.

A gyermekek jogairól szóló New York-i egyezmény alapján kihirdetésre került 1991/LXIV törvény 37 cikk (b) pontja alapján a hatóságoknak és a bíróságnak arra kell különösen figyelni, hogy a fiatalok őrizetben tartása, letartóztatása csak végső eszközként legyen alkalmazható, és a

szükséges minimális ideig tartson. Az előzetes letartóztatás javítóintézetben történő végrehajtásáról az 1979. évi 11. törvényerejű rendelet 121/a §-a tartalmazza. A vonatkozó szabályok, rendeletek értelmében az előzetes letartóztatásban lévő fiatalkorú rendőrségi fogdában is elhelyezhető. Ebben az elhelyezési esetben a bíróság határoz. Továbbá ügyészi rendelkezés alapján a fiatalkorú huszonnégy órát meg nem haladó tartamban büntetés-végrehajtási (börtön) intézetben is elhelyezhető. Erről az ügyészség köteles tájékoztatni a rendőrséget.

A szabadságától megfosztott fiatalkorúval szemben – különös tekintettel az 1991/LXIV. törvény 37 cikk (c) pontja szerint – emberségesen, az emberi méltóságnak kijáró tisztelettel, életkorának megfelelő szükségleteinek figyelembe vételével kell bánni. El kell a fiatalat különíteni a szabadságától megfosztott felnőttektől, és – rendkívüli körülményektől eltekintve – lehetőséget biztosítani számára, hogy levelezés és látogatások útján családjával kapcsolatban maradhasson.

A pártfogói felügyelet

„BTK 119.§ A felfüggesztett szabadságvesztésre ítélt, a próbára bocsátott, a feltételes szabadságra bocsátott, a javítóintézetből ideiglenesen elbocsátott és az a fiatalkorú, akivel szemben a vádemelést elhalasztották, pártfogó felügyelet alatt áll.”

A törvény tehát a fenti négy esetben kötelezően rendeli el a fiatalkorúak pártfogó felügyeletét. Ezekben az esetekben a bíróságnak mérlegelési jogköre nincs.

A pártfogó felügyelet célja a fiatalkorú társadalmi beilleszkedésének további segítése, és az ügyészség által előírt külön magatartási szabályok betartásának az ellenőrzése. Így a pártfogolt kötelessége:

- rendszeresen kapcsolatot tartani a pártfogójával
- a megjelölt időpontokban jelentkeznie kell a pártfogójánál
- a pártfogó köteles megadni az alábbi fontos információkat pártfogoltjának: lakó-, tartózkodási, tanulmányi, munkahelyével, valamint családi körülményeinek megváltozásával kapcsolatos tények, adatok

A pártfogó felügyelet ellátása során a hivatásos pártfogó, valamint a rendőrség egymást tájékoztatja és a lehetséges módon együttműködik. Ha a pártfogolt közoktatási intézmény nappali tanulója, vagy foglalkozást elősegítő képzésben vesz részt, és az ellátása családon belül, vagy otthon nyújtó ellátás keretében biztosított, a fenti szabály nem vonatkozik rá. Pe-

dagógiai szempontból különösen fontos, hogy csak olyan szabályok meghatározása célszerű, ami a fiattól a társadalmi körülményekhez képest is elvárható, betartható, ellenőrizhető és nem sérti a személyiségi jogokat. Ennek alapján nem indokolt gyenge értelmi képességű fiattal szemben annak előírása, hogy tanulmányait meghatározott középiskolában folytassa, és sikeres érettségi vizsgát tegyen. De nehezen ellenőrizhető az olyan tilalom, amelynek értelmében a baráti körébe tartozó meghatározott személyekkel ne tartson kapcsolatot, ne dohányozzon, ne fogyasszon alkoholt. A hajviselettel, öltözködésekkel kapcsolatos tilalmak, szabályozók általában nehezen vagy nem ellenőrizhető a meghatározott szórakozóhelyek látogatására vonatkozó tilalom is.

A fiattal pártfogó felügyeletét a megyei gyámhivatal mellett működő hivatásos pártfogó látja el. Ez azokra a pártfogoltakra is vonatkozik, akik az intézkedés ideje alatt lesznek nagykorúvá. A gyámhatóságokra, a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásra vonatkozó szabályokat a *149/1997. (IX.10.) Korm. rendelet szabályozza.*

A pártfogó felügyelet és a vele kapcsolatos rendelkezések nem jegyezhetők be a fiatal hivatalos személyi dokumentumaiba (személyi igazolvány). A fiattal pártfogó felügyelet tartama alatt köteles az ügyész, a bíróság, a gyámhatóság határozatát magánál tartani, és ha a rendőrség igazoltatja, a határozatot a személyi igazolvánnyal bemutatni. További fontos szabályozó elemek még, hogy a hivatásos pártfogó a pártfogó felügyeletet:

- a hivatásos pártfogó a pártfogolt felügyeletét a vádemelés elhalasztása esetén az ügyész;
- a próbára bocsátás, felfüggesztett szabadságvesztés kiszabása esetén a bíróság;
- a feltételes szabadságra bocsátás, javítóintézetből történő ideiglenes elbocsátás, a szabadságvesztés letöltése után utáni elrendelés esetén a büntetés-végrehajtási bíró határozata alapján látja el.

A pártfogó felügyelet időtartama az alábbiak szerint szabályozott:

- vádemelés elhalasztása esetén az ügyész által megjelölt időpontig;
- próbára bocsátás esetén a bíróság határozatában megjelölt időpontig;
- felfüggesztett szabadságvesztés esetén a próbaidőig;
- feltételes szabadságra bocsátás esetén a büntetés hátralévő részéig, de legalább egy évig;
- szabadságvesztés letöltése esetén a bíróság által meghatározott ideig;

- a javítóintézetből történő ideiglenes elbocsátás esetén a javítóintézeti nevelés hátralévő részéig, de legalább egy évig, és legfeljebb a tizenkilencedik életév betöltéséig tart.

Az eddig kialakult gyakorlat szerint az minősül a pártfogói felügyelet szabályi súlyos megszegésének, ha a pártfogolt a jelentkezési, a bejelentési kötelezettségének nem tesz eleget. Súlyos szabályszegés még a pártfogó felügyelet alatt szándékos bűncselekmény, és jellegétől függően szándékos szabálysértés elkövetése, és az ilyen cselekmény miatti eljárás megindulása. Ezekben az esetekben a hivatásos pártfogó a megyei főügyészség felé javaslatot tesz:

- a vádemelésre, ha annak elhalasztása időtartama alatt a pártfogolt a kialakított magatartási szabályokat súlyosan megszegi;
- a szabadságvesztés végrehajtása elrendelésének indítványozására, ha a felfüggesztett szabadságvesztésre ítélt a magatartási szabályokat súlyosan megszegi. Az ügyészi indítvány alapján a bíróság különleges eljárást folytat le;
- javítóintézeti nevelés elrendelésének vagy büntetés kiszabásának indítványozására, ha a próbára bocsátott a magatartási szabályokat súlyosan megszegi. Az ügyészi indítvány alapján a bíróság különleges eljárást folytat le;
- az ideiglenes elbocsátás megszüntetésének indítványozására, ha a javítóintézetből elbocsátott a magatartási szabályokat megszegi.

A hivatásos pártfogó az illetékes büntetés-végrehajtási bírónak tesz közvetlenül indítványt a szabadságvesztés kitöltése után elrendelt pártfogó felügyelet meghosszabbítására, illetve megszüntetésére.

A hazai gyermekvédelmi struktúra irányítási rendszere

Országos szintű, ágazati irányítás

A hazai gyermekvédelem állami szintű irányításának alapvető kritériumai a különböző szintű és tartalmú törvények, szabályozó rendeletek. Ezek a jogi alapok biztosítják egyúttal az állam által létrehozott, az e szakterülettel összefüggő szervezeteknek a feladat-, hatás- és illetékességi körét.

Az 1997/XXXI. törvény a gyermekvédelem központi irányítását, felügyeletét, ellenőrzését a mindenkori szakminiszter hatáskörébe utalja. Az ágazati irányító feladatkörben a miniszter jogköre az alábbiak szerint definiálódik, fogalmazódik meg:

- meghatározza a gyermekek védelmét biztosító feladatok szakmai, képzési követelményeit, a feladatok törvényességi és szakmai ellenőrzési rendjét;
- létrehozza és fenntartja az országos szakmai intézeteket, kollégiumokat;
- ellátja a gyámhivatalok szakmai felügyeletével, irányításával kapcsolatos feladatokat;
- kijelöli az országos és regionális módszertani feladatokat ellátó intézményeket;
- biztosítja a gyermekek védelmét szolgáló tudományos kutatások és nemzetközi kapcsolatok fejlesztési feltételeit;
- kezdeményezi – együttműködve az érintett miniszterekkel – a külföldön ellátatlanul maradt magyar állampolgárságú gyermekekről való gondoskodás iránti intézkedése megtételét;
- összehangolja és szervezi a gyermekek védelmét biztosító rendszer irányításához és egységes működéséhez szükséges nyilvántartási és információs rendszert;
- gondoskodik az országos gyermekvédelmi szakértői bizottság működéséről;
- gondoskodik az országos örökbefogadási nyilvántartás működtetéséről.

Ugyancsak az ágazati miniszter gondoskodik a bíróság által javítónézetű nevelésre utalt, vagy oda előzetes letartóztatásba helyezett fiatalok-

rú bűnelkövetők nevelésének feltételeiről, ennek érdekében javítóintézeteket tart fenn, és az igazságügyi miniszterrel együttesen ellátja a felügyeletükkel kapcsolatos feladatokat. A minisztérium munkáját több, a gyermekvédelemmel foglalkozó tudományos, módszertani, véleményező és javaslattevő intézet segíti. A *Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (NCSSZI)* továbbképzések valamint tudományos kutatások szervezésével, irányításával foglalkozik. A *Család- és Gyermekvédelmi Tanács* a családpolitikai és a gyermekvédelemre vonatkozó jogszabálytervezeteket, szakmai koncepciókat véleményező és javaslattevő testület. A Tanács működési feltételeit a szakminiszter az NCSSZI útján biztosítja.

A törvény elfogadásának időpontjában az egészségügyi tárca irányítása alatt működött az országos védőnői hálózat is, szoros szakmai együttműködésben az ÁNTSZ-szel. Fontos szerepet töltött be a struktúrában a *szociálpolitikai helyettes államtitkárság* – amely a családi és szociális ellátások, szolgáltatások, a fogyatékos ügyek felügyeletét, koordinálást és irányítását végzi –, valamint a *Gyermek- és Ifjúságvédelmi Főosztály* – amely az országos hatáskörű szervekkel közösen irányítja, koordinálja és felügyeli a gyermekvédelmi feladatok széles körét. Itt említjük meg az ágazati minisztérium országos hatáskörű szerveit, intézményeit (amely elnevezése az egyes kormányváltások mentén változik, változhat). A kezdeti időben az alábbiak nevesíthetők:

Szervezetek:

- Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat
- Országos Egészségbiztosítási Pénztár
- Fodor József Országos Közegészségügyi Központ
- Országos Vérellátó Szolgálat
- Országos Mentőszolgálat

Szakmapolitikai intézmények:

- Egészségügyi Szakképző és Továbbképző Intézet
- Engedélyezési és Közigazgatási hivatal
- Országos Alapellátási Intézet
- Országos Addiktológiai Intézet
- Országos Egészségfejlesztési Intézet
- Országos Gyermekegészségügyi Intézet

Gyermekvédelmi intézetek:

- Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet
- Értelmi fogyatékosok Rehabilitációs Intézete
- Reménysugár Habilitációs Intézet
- Vakok Állami Intézete
- Mozgássérültek Állami Intézete
- Javítóintézetek: Budapest, Aszód, Rákospalota, Debrecen, Esztergom, Kalocsa, Zalaegerszeg
- Károlyi István Gyermekközpont, Fót

Mivel a gyermekvédelmet komplex feladatként értelmezhető, ezért több más központ, állami szintű szervezet is feladatot vállal e területen. A fiatakorúakkal kapcsolatosan büntetőjogi és büntetés-végrehajtási szakterület, a drogprevenció és a különböző ifjúsági programokkal kapcsolatos terület, a rendvédelmi szervek a bűnmegelőzés területen. A gyermekvédelem a másodlagos preventív feladatok irányításában a közoktatási intézmények gyermekvédelmi munkáját is törvényi szinten segíti, felügyeli és ellenőrzi.

Területi, megyei szint

A gyermekvédelmi tevékenység középső szintjét a szakirányítás és a szakmai feladatok végrehajtása a *megyei, fővárosi és megyei jogú városok önkormányzatai* testesítik meg. A törvény hatályba lépésekor a Megyei Közigazgatási Hivatal önálló szakigazgatási szerveként kezdett működni a *megyei gyámhivatal és a területi gyermekvédelmi szakszolgálat (TGySz)* mint szakirányítók. Ezek az intézmények önálló alapítási joggal a gyermekvédelemben résztvevő szervezetek alapítói, másfelől helyi vonatkozásban a gyermekvédelemmel kapcsolatos másodfokú eljárási szintet biztosítják. A személyes gondoskodást nyújtó szakellátás keretében az otthont nyújtó ellátás, a területi gyermekvédelmi szakszolgáltatás, a nevelő szülői ellátás, a gyermekotthonok fenntartása és az utógondozói ellátás tartozik a *megyei és fővárosi önkormányzat* illetékességi körébe. A *megyei gyámhivatal* látja el a hozzátartozó települési önkormányzat jegyzőjének és a városi gyámhivatal szakmai irányítását, felügyeletét. Ezen túlmenően másodfokú hatósági jogkört gyakorol a települési önkormányzat jegyzőjének, a városi gyámhivatalnak a gyermekvédelmi és gyámügyi hatósági ügyeiben. Feladati között szerepel még a gyermekjóléti alapel-

látást, a gyermekvédelmi szakellátást nyújtó intézmények közül a szakmai módszertani feladatokat ellátó intézmények kijelölése a NCsSZI és a Névjegyzékbe felvett szakértői vélemények alapján. Tevékenységi köre kiegészül még az önkormányzati ellátó rendszerek átalakítására vonatkozó javaslatok véleményezésével, és különböző bűnmegelőzési programok szervezésével, koordinálásával.

Helyi szint

A gyermekvédelmi munka helyi szinten történő irányításának, végrehajtásának, ellenőrzésének legfontosabb intézményei a *települési önkormányzat* és a *városi gyámhivatal*. A helyi, a fővárosban a kerületi *önkormányzatok* a hatáskörükbe tartozó ügyekben önállóan járnak el. A gyvt szerint tehát a helyi önkormányzat biztosítja a rendszeres és rendkívüli gyermekvédelmi támogatást, az alapellátások körébe tartozó jóléti szolgáltatásokat, a gyerekek napközbeni ellátásának, az átmeneti gondozásnak, és a nem helyben igénybe vehető ellátások feltételeit. A személyes gondoskodást nyújtó ellátást az önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény szerint más szervvel, személlyel kötött ellátási szerződés útján, illetve társulatban is biztosíthatja. Alapítási jogánál fogva az önkormányzat gyermekvédelmi tevékenységgel kapcsolatos intézményeket is létrehozhat, mint pl: közoktatási intézményeket, nevelési tanácsadót, gyermekjóléti szolgálatot, prevencióval, tanácsadással foglalkozó társaságokat. A *városi gyámhivatal* helyi szinten sokrétű feladatkörrel rendelkezik. Ellenőrzi a személyes gondoskodást nyújtó ellátást, a gyámügyi igazgatási feladatok ellátást, véleményezi az ellátórendszerre vonatkozó javaslatokat, közreműködik a képzési, továbbképzési feladatok koordinálásban, lebonyolításában, elsőfokú hatósági jogkört gyakorol a törvényben vagy kormányrendeletben megállapított ügyekben, felettes szervként jár el gyámügyi igazgatási hatósági ügyekben, és ellátja a törvényben vagy kormányrendeletben hatáskörébe utalt egyéb közigazgatási feladatokat.

A gyermekek védelme érdekében konkrét feladatai:

- elhelyezi a gyermeket ideiglenes hatállyal a külön élő másik szülőnél, más hozzátartozónál vagy alkalmas más személynél, nevelőszülőnél, ha ezekre nincs mód, akkor gyermekotthonban vagy más bentlakásos intézményben;
- megállapítja a szülői felügyeleti jogot;

- dönt a más szerv által alkalmazott ideiglenes hatályú elhelyezés megszüntetéséről és megváltoztatásáról;
- átmeneti nevelést indítványoz és egyidejűleg gyám kirendelését;
- tartós nevelésbe veszi a gyermeket, és hivatásos gyámot rendel ki mellé;
- dönt az átmeneti és tartós nevelésbe vett gyermek kapcsolattartásáról;
- figyelemmel kíséri az átmeneti nevelésbe vett gyermek és a szülő kapcsolatának alakulását, a szülőnek a gondviselő személlyel, intézménnyel való együttműködését;
- dönt a gyermek átmeneti vagy tartós nevelésbe vételének megszüntetéséről;
- megállapítja, illetve megszünteti a gondozási díjfizetési kötelezettséget;
- megállapítja az átmeneti vagy tartós nevelésbe vett gyermek lakóhelyét;
- dönt az átmeneti vagy tartós nevelésbe vett, speciális szükségletű gyermeknevelési felügyeletről;
- közreműködik a bírósági végrehajtási ügyekben.

Hivatali hatáskörébe az alábbi tevékenységekkel kapcsolatban jár el:

- pénzbeli támogatások;
- a gyermekek családi jogállása;
- örökbefogadás;
- per indítása, kezdeményezése;
- feljelentés tehet:
 - a szülői felügyeleti joggal, a gyermektartásdíjjal kapcsolatban
 - a gyámsággal és gondnoksággal összefüggésben
 - vagyonkezeléssel kapcsolatban.

Összegzőképpen elmondható hogy a XX. század végére átalakuló, kibontakozó új gyermekvédelmi rendszerünk – a törvény logikáját tekintve – az eddigi hangsúlyozottan centrális jellege feloldódott. A gyermekvédelmi feladatok ellátását az *alap- és szakellátási rendszerek* igénybevételel biztosítja. A két ellátási forma közti különbség – ha csak az elnevezést nézzük – természetesen és vélhetően nem a szakértelemben és annak határfokában jelentkezik. Amíg az *alapellátások a települési önkormányzatokhoz* rendelt kötelezően ellátandó feladatok, addig a *szakellátásokat a megyei, fővárosi önkormányzatok* kötelező feladataiként írja elő a rendel-

kezés. Hasonlóképpen sarkalatosan új elemként üdvözölhető a rendszerben, hogy az állami és önkormányzati felelősség mellett a nem állami, tehát társadalmi szervezetek (alapítványok, egyesületek, és az egyházak képviselőiben) szerepe is felerősödhet a gyermekvédelem napi gyakorlatában. Munkájukra alapvetően az alapellátások területén számíthat a szakma.

A gyermekvédelmi struktúra és gyakorlat hazánkban a kontrollt gyakorló törvény hatályba lépése óta vitathatatlanul átalakult, korszerűsödött. És természetesen számtalan új nehézséggel kényszerül szembe nézni azóta is, és megoldani a felvetődő problémákat, dilemmákat. Azonban a működés hatékonyságának érdekében elkerülhetetlen volt a Gyvt. módosítására, amelyet a 2002. évi IX. törvény definiál.

A törvénymódosítás néhány főbb eleme az alábbiakban fogalmazható meg. A törvény:

1. a települési önkormányzatok differenciáltabb feladatellátási kötelezettségét, valamint az államigazgatási eljárás szabályaitól való eltérését konkretizálja és egyértelműsíti a gyámügyi eljárás szabályait;

2. a szociális biztonság, az önálló életkezéshez szükséges lakásigény kielégítése érdekében módosítja a gyermektartásdíj megelőlegezésének, és az otthonteremtési támogatásnak a szabályait, feltételeit;

3. differenciáltabban szabályozza a gyermekvédelmi gondoskodás keretébe tartozó ideiglenes hatályú elhelyezés időtartamát;

4. a várandós és bántalmazott anyákra való különös tekintettel szélesebb körűvé és hatékonyabbá kívánja tenni a családok átmeneti otthonának ellátását;

5. konkrétan meghatározza a speciális gyermekotthonok személyi és tárgyi feltételrendszerét, az ott elhelyezett nevelési felügyelet alatt álló gyermekek bírói kontroll melletti védelmét;

6. pontosítja a speciális szükségletű gyermekek nevelési felügyeletének jogi garanciáit, és az utógondozói ellátás feltételrendszerét;

7. a családból kiemelt gyermeket megillető helyettesítő gondozás során az örökbefogadást és a nevelőszülői ellátási formát korszerűsíti, és ennek érdekében megyei illetve fővárosi gyermekvédelmi szakértői bizottság létrehozását írja elő.

A fentiekén túl az egységes jogalkalmazás érvényesítése érdekében nagy figyelemmel kell kísérni minden kiegészítő és a változó rendelkezéseket.

Gyermekvédelem és közoktatás

A pedagógusok munkája folyamatos változásnak van kitéve, bővülnek a jogaik és kötelezettségeik, és módosulnak részben nyíltan, részben látszólagosan a velük kapcsolatos társadalmi elvárások. A társadalom és a politika újabb és újabb kihívások elé állítja a tanárságot. A romló erkölcsök, a felbomló családok, a növekvő szegénység, az ország hanyatló egészségi állapota, szembesülés új hazugságokkal, környezetszennyeződés, átlépés a XXI. századba és Európába..., mindez új feladatokat, új normákhoz való igazodást jelent a pedagógusok számára. Sok esetben úgy, anélkül, hogy az oktatásügyért felelős állam egyértelműen megfogalmazná ezekhez a megváltozott körülményekhez igazodó elvárásokat. Ez a tény gyakorta elbizonytalanodáshoz, a nevelőtestületek közti indokolatlan különbség kialakulásához vezet/vezetett. Vannak tanári karok, ahol talán már önsanyargató módon, önmaguk, túlhajszolása árán is túltesítik a reálisan elvárható, és vannak olyanok is, ahol a „kis pénz, kis foci” elv alapján a legminimálisabbat is alig, vagy nem teljesítik. Ennek eredményeként a pedagógustársadalmon belül nagyarányú differenciálódás ment végbe. A különböző oktatási-nevelési intézményekben a tanítók és tanárok mellett szociál- és gyógypedagógusok, óvónők is tevékenykednek, különböző szakmacsoportok különülnek el, pl. gyermek- ifjúság- és tehetséggondozók, rekreációs szakemberek, pályaválasztási és tanulmányi tanácsadók.

Az ismert svéd oktatáskutató Torsten Husen az oktatásügy világtenitenciáit elemezve már az 1990-es évek elején jelezte a tanárszerepben bekövetkező változások néhány várható tendenciáját. E szerint többek között a tanár hagyományos oktató-nevelő, értékelő és fejlesztő feladatait a tanácsadó funkciók irányába rendeződnek majd át. Egy másik várható fejlődési vonal: a korábban szinte kizárólagos oktatófunkció bővülése, tehát olyan javaslatok, megoldások kidolgozása, amelyek az egyes gyerekek személyes életviteli, nevelési problémáit, iskolai pályafutásuk nehézségeit hivatott orvosolni.

Az iskolán belül bizonyos szakértői csoportoknak a családi nevelés hiányai folytán a család egyre több hagyományos funkcióját is át kell majd venniük. És ez az igény a speciális nevelési feladatokat ellátó szociálpe-

dagógusok munkája iránti egyre fokozódó keresletben, illetve a nevelés újbóli előtérbe kerülésében nyilvánul meg. Ezt a tendenciát jól érzékelteti, hogy a szociálpedagógusok és egyéb speciális nevelési feladatokat ellátó szakértők száma az 1960-as évek elején európai viszonylatban a nyugati térség országaiban százszázalékos nagyságrendekkel emelkedett. Hazánkat tekintve is érzékelhető hasonló irányú korszerűsödési gyakorlat. A szociális szakemberek képzése több fokon és több szakon zajlik: szociális asszisztens, általános szociális munkás, szociálpedagógus, okleveles szociális munkás, okleveles szociálpolitikus, szociális menedzser. A 2002–2003-as tanévre vonatkozó hazai adatok szerint több mint ezer államilag finanszírozott nappali tagozatú, felsőfokú diplomát adó alapképzésre lehetett jelentkezni. Kérdés persze, hogy végzés után mennyire számíthatnak az iskolák a fentebb említett problémakörök kezelésében ezekre a fiatal szakemberekre.

A gyerekek családon belüli pozíciója, társadalmi szempontból fontossága, értéke napjainkra érzékelhető módon megváltozott, megnőtt. A pozitív gyerek szemlélet mögött tetten érhető a különböző tudományterületeken (lélektan, antropológia, biológia), illetve a társadalmi, gazdasági folyamatokban történt gyökeres fejlődés. Ugyanakkor elbizonytalanodás is tapasztalható a gyermek helyzetével, szocializációjával, nevelésével kapcsolatban. Mindez összefüggésbe hozható magának a családnak a megítélésével, funkciójának megváltozásával, értelmezésével. Buda Béla (1994) a következőképpen fogalmaz: „a családdal ugyan már évtizedek óta foglalkoznak különböző diszciplínák, de ezek nem tudták még a család lényegét megragadni, a szemléletet fogva tartották az adott korszak relevanciái és előfelvetései, problématudati megkööttségei. A család, mint kommunikációs, emocionális és kognitív viszonyrendszer teljesen más megközelítést igényel, mint a korábbi családlélektané, vagy családszociológiáé.”

Érzékelhető egy felől tehát, hogy változatlanul fontos a család, mint a társadalom alapegysége, ugyanakkor különböző válságtünetek – *összeszalódott értékrend, nevelés kudarcai, konformitás, devianciák felerősödése* – megjelenésének is tanúi vagyunk. Hazánkban is egyre nagyobb figyelem fordul a gyerekek helyzete és jogai felé. A gyerekek felé, akiket a költő szavaival a következőképpen idézünk most fel:

„Apa, figyelj, most kérdezek valamit,
te hallottál róla, hogy az, ami itt,
ez az izé vagy, hogy úgy mondjam, micsoda,
ami innen jár le naponta oda,
vagyis úgy értem, hogy nem innen, csak itt,
és járni ugyan nem jár, ellenben közlekedik,
na szóval, hogy ez a ... tudod már mire gondolok,
ez a bizonyos nagyon is fontos dolog,
ami leginkább akkor, amikor van az a hogyhívják,
persze lehet, hogy máshol és máskor még inkább,
ha valaki példának okáért éppen egy ilyesmit keres...
most mitől vagy már megint ideges?”

(Orbán Ottó)

Szociológiai felmérések szerint az emberek hazánkban igen magasra értékelik a gyereket. Ugyanakkor számos jel utal arra, hogy a gyerekek valóságos helyzete koránt sem annyira jó, mint amilyenek egy valóban gyerekbarát társadalomban kellene lennie. 1998-as adatok szerint a gyerekverés a mai magyar családok egy markáns csoportja számára elfogadható, tolerálható. Úgy tűnik, társadalmunk „gyermekcentrikussága” sokaknál nem foglalja magában a gyermek verés nélküli nevelését. (Educatio 1999. tél). Egy másik riasztó jelenség a gyerekek szexuális zaklatása. Nem új jelenség, de minden történelmi kor másként viszonyul hozzá. Nyugat-Európában és Észak-Amerikában az utóbbi évtizedek gyermek- és nőjogi mozgalmi hívták fel a társadalom figyelmét erre a kérdésre. Ebben a témában valós tényeket meglehetősen nehéz megismerni. A közvélemény legtöbbször csak a legkirívóbb, legbrutálisabb eseményekről szerez tudomást. A szülők nagyon féltik gyerekeiket az idegenektől, akik elcsábíthatják őket, ezzel szemben nehezen fogadják el, hogy a molesztálást, a szexuális zaklatást leggyakrabban ismerősök, családtagok követik el. Sokan úgy vélik, mintha az ő környezetükben az nem fordulhatna elő. Sokszor az is előfordul, hogy a gyerekek szexuális zaklatását, bántalmazását leszűkítve értelmezik, közelítik meg, az „enyhébb” esetek fölött szemet hunynak. A család tehát nem csak szerető, védelmet adó közösség, hanem a legbrutálisabb fizikai erőszak színtere is szokott lenni. A kialakuló családi erőszak vesztese mindig a legsérülékenyebb családtag, legtöbbször a gyermek. Így sok esetben a gyermek természetesnek veszi a

családban kialakuló konfliktusok erőszakos megoldását, hiszen neveltetése, nevelkedése során erre szocializálódnak. Ezen túl gyakran a külső, közösségi kontroll is hiányzik. Így aztán eszébe sem jut, hogy védekezzen, vagy fellépjen ellene. Másfelől a hétköznapiakban is az érdekérvényesítés egyre durvább és erőszakosabb eszközei válnak elfogadottá, a mássággal szembeni intolerancia riasztó, az életfeltételek egyre nehezebbé válnak és az emberek konfliktustűrő képessége csökken.

Különösen fontos minden szakmaterület képviselőjének megértenie a felnőttek gyermekekhez fűződő kapcsolatát, amihez segítséget nyújthat az egyes történeti korok gyermekfelfogásának változása, fejlődése. Az amerikai pszichohistória meghatározó egyénisége Lloyd deMause (1974) a következő átalakulási fejlődési folyamatot vázolja fel e tekintetben (Pukánszky 2001).

Kezdetek, gyermekgyilkosságok

Az antikvitástól kb. a 4. századig terjedő időszak jellemezője. A szülők gyakran úgy szabadulnak meg a gyerekeikkel szembeni gondozási kötelezettségüktől, hogy a tudattalanukból származó szorongásaikat és félelmeiket vetítették ki rájuk. Gyakoriak voltak a gyermekgyilkosságok, a kisdetek szakrális áldozatként való meggyilkolása (pl. Karthágóban Kr. előtt 21-ben: a város falai alatt álló ellenséges hadaktól való megmenekülés reményében, az istenek engesztelésére 200 nemesi származású kisgyermeket áldoztak fel), vagy a kisgyerekekkel szembeni szexuális visszaélések is.

Kitevés (4–13. század)

Miután a szülők felfedezték, hogy egyszerűen gyermekeik saját lélekkel megáldott teremtmények, csak úgy szabadulhattak meg önkínzó projekcióiktól, hogy megszabadultak gyermekeiktől: szoptatós dajkához adták, kolostorba küldték, nevelőszülők gondjaira bízta, szolgának adták, szélsőséges esetben – főleg a leányanyák – elhagyták őket (kitevés) A gyerek gyakran, mint a gonosz megtestesülése jelent meg a szülők tudatában, és mindennapos volt a gyerekek verése.

Ambivalencia kora (14–17. század)

Még él a hiedelem, hogy a gyerek lelke a szülők kivetített bűnös tudattartalmainak „lerakódóhelye”, a szülők egyre nagyobb gondot kezdtek

fordítani gyerekeik nevelésére, testük és lelkük alakítására. Úgy tekintetek a gyerek lelkére, mint alakítható és alakítandó viasztömbre. Egyre gyakrabban jelennek meg a gyermekek neveléséhez, „vezetéséhez” tanácsokkal szolgáló útmutató könyvek. Ezzel párhuzamosan a moralista szerzők és egyes vallási irányzatok hatására – a 17. századra megszületett az „ártatlan gyermek” mítosza is. E két tendencia ütközőpontjában a szülő-gyermek kapcsolatra a távolságtartás és a kötődés ambivalenciája lesz jellemző.

Intrúzió harc (behatolás, birtokba vétel – 18. század)

Erre az időszakra már vége a szülői félelmek projicálásának/kivetítésének, s ettől fogva arra törekszenek, hogy minél közelebb kerüljenek gyermekeikhez, s birtokba vegyék lelkük legmélyebb rétegeit is. A szülői kontroll egyre átláthatóbb lesz, a gyerekeket korán engedelmességre szoktatják, de már nem verik őket öncélú rendszerességgel. Erre a korszakra a gyermekgyógyászat fejlődései is jellemző, ami a 18. századra a gyermekhalandóság csökkenését is eredményezte.

Szocializáció (19–20. század)

Már nem a gyerek akaratának minden áron való megtörése a cél, hanem, hogy önként alávesse magát az együttélés normáinak, zökkenőmentesen beilleszkedjen a társadalomba. A XX. században már az apák sem „alkalmi vendégek” a gyermeknevelés terén, egyre többször kapcsolódnak be fiaik, lányaik nevelésében.

Támogatás, empátia (1950–)

A támogató szülő attitűd azon a felismerésen alapszik, hogy a gyerekek mindig jobban tudják a szüleiknél, mire van szükségük fejlődésük egy-egy szakaszában. Ez a gyerekközpontú nevelés korszakának a kezdete. A szülők behelyezkednek a gyerekek lelki állapotába, hogy megérthessék őket, és kielégíthessék szükségleteiket. Sok időre, nagy energia befektetésre és toleranciára van szükség ahhoz, hogy a szülők segítsenek gyermekeiknek abban, hogy azok elérhessék saját céljaikat. A támogatói szülői attitűd elterjedésében a XX. századi reformpedagógiai és alternatív pedagógiai törekvések mellett igen nagy szerepet játszottak az új szellemben írt nevelési tanácsadó könyvek.

Fontos megjegyezni, hogy ez az elméleti megközelítés a szülő-gyermek kapcsolat egyes alapformáit nem kizárólagosan rendeli hozzá az egyes történelmi periódusokhoz, azaz nem egymást felváltó attitűdformákról beszél. Éppen ellenkezőleg: a pszichogenikus fejlődés során a szülő-gyermek kapcsolat alapvető formái egyre differenciáltabbakká válnak, a régiek fennmaradnak, s újak kapcsolódnak hozzájuk. Így a mai szülő-gyermek kapcsolatban mind a hatféle alapforma fellelhető. A *gyermekgyilkosság, a verés és a gyerekekkel szembeni elkövetett szexuális visszaélés, napjaink kísérőjelensége, mivel az egyes családok pszichogenikus fejlődése eltérő ütemben történik, és még ma is sok szülő „megrekedt” a korábbi történelmi formák valamelyik szintjén. Ugyanakkor nagyfokú eltérések figyelhetők meg az egyes társadalmi osztályok között, sőt a különböző területeken élő családok esetében is. Erre különösen jó példa az új kor, amikortól már a felsőbb réteghez tartozó szülők pl. nem adják dajkaságba a gyermeküket, hanem ők közösen gondozzák nevelik őket.*

Sok támadás érte ezt az elméletet különösen a pszichoanalitikus szemléletmódja miatt, mert az emberi ösztönéletet helyezi az anya-gyermek kapcsolat középpontjába. Mégis az emberi psziché önálló fejlődéstörténete összefüggésbe hozható a gyermekről kialakított kép történelmi fejlődésével.

L. deMause elméletét egyik követője Ottó Harsmann (1955) két újabb szakasszal egészíti ki a szülő-gyermek kapcsolatra jellemző fejlődési folyamatot. Az egyik *a változó gyermekkor* (1960). A fogyasztói társadalom gyerekeink kora – a gyerek ekkortól már a konzum-, szabadidő- és szórakoztató ipar céltáblája. Gyökeres változások zajlanak le az életmódban, időbeosztásban, lakóterekben, étkezési szokásokban stb. Az alábbi abszurd vers jól jellemzi a konzum világ hatalmát:

Eszem, mert elment az eszem,
 Etetek s csak úgy szeretek
 Szeretlek, hát etetek
 Senki se szeret, senki se etet
 Magamat táplálom, így várom halálom.

A másik az *elveszett gyerekkor* (1980–). Tulajdonképpen a gyerekkor krízise ez az időszak a gyerekkor eltűnik, a család összeomlik, a tömegkommunikációs eszközök radikálisan átformálják a hagyományos értelemben vett gyerekkort.

A szülők/felnőttek félelmei közt szerepel a „tizenéves farkasember” mítosza, egyre jobban tartanak a gyermekek kamaszkori fékezhetetlen indulataitól. Az 1970-es években lezajló mentálisbeli változások következtében szerte a világon a gyerekek túl hamar szembesülnek a felnőttek világának lelket torzító hatásaival, sokszor átmenet nélkül felnőtté válnak.

A társadalmi változások, a fejlődési irányok és tendenciák napjainkig éreztetik hatásukat a családi közösségek működési mechanizmusait tekintve.

Ezek az olykor kiszámíthatatlan hatásmechanizmusok a közoktatás irányítóit és „közkatonaikat” egyaránt folyamatos és felelősségteljes döntéshelyzetek elé állítják. Naprakész ismeretekkel, technikákkal, módszerekkel és kompetenciákkal kell rendelkezniük, hogy a klasszikus oktatási-tanári feladatkörön túl a nevelői/nevelési feladatoknak is eleget tudjanak tenni. A szakmai ismereteken túl a törvényességi háttérfeltételeket és lehetőségeket is át kell látniuk, alkalmazni, aktualizálni kell.

A gyermekek védelméről szóló 1997-es törvény külön és határozottan nem rendelkezik, és nem szabályozza a közoktatási intézmények preventív gyermekvédelmi tevékenységét. A mindennapi óvodai, iskolai gyakorlatot és az általános, megelőző, az alapellátásokra fókuszáló gyermekvédelmi munkát szinkronizálni, a különböző érintett intézmények közötti együttműködés zökkenőmentes rendjét kidolgozni, majd érvényesíteni a pedagógusok mellett a jól képzett, a jelzett területeken dolgozó szakemberek feladat és hatásköre lesz és az jelenleg is, mint ahogy a múltban is volt.

A kedvezőtlen szociális, gazdasági, családi és iskolai hatások, az érték- és normaválság, az egyre több családban érzékelhető életvezetési problémák következtében növekszik az emberek feszültség szintje, csökken a feszültségtűrő képessége, ami otthon is érezteti hatását és leggyakrabban a gyerekeken vezetődik le. A fentiek káros hatása megjelenik az óvodákban, iskolákban a gyerekek *teljesítmény-, viselkedés- és kapcsolatzavarainak* formájában.

Az óvodai-iskolai gyermekvédelem az első legfontosabb jelzőrendszer (lehet, kellene hogy legyen), hiszen a gyerekek minden problémája itt érzékelhető először. Az óvoda, iskola fontos társadalmi intézmény, lényegéből fakadóan a gyerekek a nap jelentős részét ott töltik, így nem kell őket külön „felderíteni”, elérhetők, befolyásolhatók, segíthetők. Ebből is következően az óvodában, iskolában szinte minden gyermekről, családi

körülményeiről *többoldalú információhoz lehet jutni*. A hátrányos és veszélyeztetett helyzetű gyerekek *kiszűrhetőek* már sok jellemző tünet alapján (tudásbeli hiányok, nem megfelelő viselkedés, elhanyagoltság, ruházat és higiénia, stb.). A hátrányos helyzetű, különböző problémákkal küzdő gyerekek számára az iskolában a pedagógus vagy gyermekvédelmi felelős *közvetlen, napi kapcsolatot* jelent, így a gyerek „hogyléte” erősítés nélkül, folyamatosan nyomon követhető.

Az *iskola* a családok számára *elfogadott, a normális élet része*, így a kapcsolattartás természetes szülő és pedagógus között. A gyermek fejlesztése, tanítása, nevelése során előforduló konfliktus-, krízishelyzetekben tehát a család és az iskola egymás segítésére, erősítésére lehet.

Az óvodai nevelés országos alapprogramja megfogalmazta az óvoda funkciói között azt, hogy *óvó-védő* funkciót kell betöltenie, az iskoláknak is a gyerekek *érdekvédelmi centrumává kellene válniuk!* Ahhoz, hogy a fenti cél folyamatosan megvalósulhasson, kiemelten kell kezelni az óvodákban, iskolákban a gyermekvédelmi munkát professzionalizálni a gyermekvédelmi felelősök munkáját. Ugyan a Köznevelési törvényből kimaradt az óvodai gyermekvédelmi felelősi rendszer működésének biztosítása, de pótlékként vagy tiszteletdíjért – mint azt több helyen tapasztalható – megoldható, míg a konkrét törvényi szabályozása meg nem születik.

A gyermekvédelmi munka professzionálissá tétele érdekében az intézményekben szükség van arra – a köznevelési törvény pedig korábban legitímálta azt –, hogy félállású iskolai gyermekvédelmi felelősöket alkalmazzanak (szociálpedagógus, mentálhigiénikus, fejlesztőpedagógus, tehetségfejlesztő szakirányú végzettséggel leginkább), szakmai képzésük megszervezése pedagógus továbbképzések, szakvizsgás továbbképzések formájában egyaránt indokolt és elvárás is. A gyermekvédelmi tevékenységgel kapcsolatos továbbképzéseken cél a *szemléletformálás*, a szakterületen dolgozók *segítő szerepének* fejlesztése, erősítése, alakítása, új eljárások, technikák, módszerek megismertetése, amelyek segítséget nyújtanak a gyermekvédelmi esetek kezeléséhez. A hangsúlyt a *gyakorlatokra, csoportmunkára, tréningekre, gyermekvédelmi esetmegbeszélésre érdemes helyezni*.

Jó törekvésnek bizonyul az iskolákban meghatározott időben az iskolától független szociális munkás alkalmazása (pl. Gyermekjóléti Szolgálat státuszában) az iskolai gyermekvédelmi problémák megoldása érdekében.

A szociális munkás és a belső – az iskolát, pedagógust, gyermeket, szülőt jól ismerő – félállású iskolai *gyermekvédelmi felelős* együttműködése, a két szakember egymás kompetenciáját kiegészítve *konkrét eredményeket* érhetnek el az iskola és a gyerekek életének, a pedagógusok munkájának mindennapjaiban. Azokban az iskolákban, ahol szociális munkás is segíti a gyermekvédelmi feladatok ellátását, ott szükséges rögzíteni az iskola Szervezeti és Működési Szabályzatában munkamegosztásukat, pontosan definiálni hatáskörüket és a viszonyrendszerüket a gyermekekkel, nevelőtestülettel, iskolavezetéssel, szülőkkel. Ebben az esetben a cél nem konkrét *szociális munka* végzése az iskolában (családsegítés vagy egyedi eset-vitel), hanem elsősorban az, hogy *beengedjék a szociális szakértelmet és képesek legyenek az együttműködésre a különböző tudású szakemberek*.

A fentiek alapján az oktatási-nevelési intézmények feladata, hogy *felismerje* a problémát, esetleg keresse azok okait, lehetőségei alapján nyújtson segítséget, és mindenképpen *jelezzon* az illetékes szakembereknek, a *Gyermekjóléti Szolgálat iskolai gyermekvédelmi koordinátorának*.

Az óvodai-iskolai gyermekvédelem célja tehát a *prevenció*, a gyerekek *hátrányos helyzetének csökkentése* és a veszélyeztetettség kialakulásának megelőzése, ill. a veszélyeztetettség megszüntetésében segítségnyújtás, együttműködés a különböző szakemberekkel.

A gyermekvédelmi törvény szellemében a közoktatási intézmények ifjúságvédelmi tevékenységét a településeken megszervezett és működtetett Gyermekjóléti Szolgálatok, mint komplex szakmai szolgáltatást nyújtó szervezetek segítik.

Az 1990-es évektől nyomon követhető komplex társadalmi átalakulás számos egyéni, családi és társadalmi diszfunkciós eredményezett. Ennek a változásnak a kedvezőtlen hatásai természetesen az iskolákban is megjelentek, ugrásszerűen nőtt a különféle okokból veszélyeztetett gyerekek száma. Fontossá lett az iskolai, óvodai gyermekvédelem korszerűsítése, professzionalizálódása, a prevenció előtérbe helyezése. Ezt a célt szolgálták az 1990-es években hozott, illetve módosított törvények, rendeletek (1993. évi LXXXIX. tv. és a 1996. évi LXII. tv. a közoktatásról; 11/1994 (IV.8.) MKM rendelet és módosítása, a 16/1998. (IV.8.) MKM rendelet; 1997. évi XXXI. tv. a gyermekvédelemről).

Ezek a jogszabályok előírják az iskolai gyermekvédelmi felelős alkalmazásának kötelezettségét a közoktatási intézményekben, szabályozzák az alkalmazás feltételeit, az egyéb gyermekvédelmi intézményekkel való

együttműködés formáit, a jelzőrendszer működését. Mindezek ellenére jól kitapintható az iskolai gyermekvédelem területén ellátandó tevékenységek megvalósulásának ellentmondásosságai.

Az iskolai gyermekvédelem működéséből átfogó, országos vizsgálat csak 2002-ben készült. Az értékes helyi kutatások azonban számos problémára irányították a figyelmet (1999: Zala megyei Pedagógiai Intézet; 2000: Tolna megyei módszertani Gyermekjóléti Szolgálat; 2000: az iskoláztatási támogatásról szóló hatásvizsgálatok; Győr–Moson–Sopron; Békés, Somogy, Szabolcs–Szatmár–Bereg megye; 2001: Szabolcs–Szatmár–Bereg megye közoktatási intézményeinek gyermekvédelmi munkájának mérése; 2000: V. Gönczi Ibolya kutatása Debrecen közoktatási intézményeiben folyó gyermekvédelmi munkáról). A CXC/2011. törvény a nemzeti köznevelésről már nem írja elő az iskolák fenntartói számára sem kötelezően sem megengedő módon a gyermekvédelmi feladatokat ellátó szakemberek alkalmazását.

Debreceni sajátosságok

Említést érdemelnek azok a szervezetek is, amelyek a város együttműködési megállapodás keretén belül támogat, s amelyek közül a *-gal jellettek a kapott forrásokat részben vagy teljesen gyermekjóléti, gyermekvédelmi feladatok, szolgáltatások teljesítésére fordították.

Ezek a következők: Egy Ház Alapítvány, Életfa Segítő Egyesület, Magyar Máltai Szeretet Szolgálat*, Nagytemplomi Református Egyházközség Immanuel Otthona,* Szent Anna Plébánia Caritas Szervezete, Soft Alapítvány,* , ÉFOSZ*, SOS Egyesület, Menhely Alapítvány, Héra*, Forrás*, Tékozló Fiút Segítő Alapítvány, Debreceni Szülők Egyesülete*, Józsa Fejlődésért Alapítvány*.

A civil szervezetek által végzett maximálisan eleget tesznek, esetenként többlétszolgáltatások biztosítását is vállalják. Általában mindegyik szervezet rendelkezik valamilyen sajátossággal: A SOFT Alapítvány csak sérült gyerekek és családjaik gondozását végzi, a FORRÁS a szenvedélybeteg gyerekeinek igyekszik segíteni, a HÉRA – az ellátási területből következően – nagylétszámú etnikai kisebbséghez tartozó gyermekek gondozását is vállalja.

Debrecen településszociológiai sajátosságait tekintve jelentős nagyságrendet képvisel a városkörnyéki tanyák és az ott élők száma is. Az elmúlt években megfigyelhető változás az elszegényedő családok kivándorlása a

városból, kiköltözése a belvárosból. Azok, akik korábban a lakótelepi összkomfortos lakásokban éltek a közterhek tartozásainak aránytalan felgyülemzése miatt gyakran kényszerültek a külterületi, kertszéki komfort nélküli ingatlanokba. Ezeknek családoknak a segítése, egyáltalán a területek megközelítése – télen különösen – fokozott gondot és erőfeszítést jelent a jóléti szolgáltatásoknak. Ebből a tényből is következik, hogy a városban működő gyermekvédelmi szervezetek, intézmények ügyfélforgalma, leterheltsége változó, annak megfelelően, hogy milyen az ellátandó terület szociológiai tagolódása, és az ebből fakadó szociális helyzet.

Az alapellátások keretén belül kell említést tenni a menekült státusszal rendelkező családok és gyermekeik ellátásáról. A Belügyminisztérium Bevándorlási és Állampolgári Hivatal Menekülteket Befogadó Állomása tesz eleget ennek a feladatnak is.

Az ellátások tekintetében valamennyi menekültet megilletik azok a jogok, amelyek minden más magyar polgárt is.

Menekült státusszal (szüleik jogán) 2000-ben Debrecenben 13 gyermek rendelkezett (11 afgán, 1 iraki, 1 román állampolgár). Közülük hatan tanköteles korúak voltak – a menekült táborhoz közeli általános iskolában tanultak –, három gyermek óvodába járt. Az iskolások számára nyelvi felzárkóztató program segítette tanulmányaikat. Minden gyermek családban nevelkedett, gyámügyi intézkedésre egyetlen esetben sem volt szükség. Ezen túlmenően 2000 fő nem menekült státuszú 18 év alatti fiatal érkezett 2000-ben a városba. Ezeknek a fiataloknak közel a fele 14 év alatti gyermekkorú. Az ő számukra is szervezetek iskolai foglalkozásokat. A menekültek közül a vállalkozó és kiválasztott felnőttek tanulócsoportokban foglalkoztak velük (az elmúlt évben afgán, iraki és szláv nyelvű csoportok működtek). A befogadott státuszú 14 év alattiak is tankötelezettek, ők is jelzett iskola tanulói (2000-ben 3 örmény, 15 jugoszláv, 16 afgán gyerek járt iskolába). A gyerekek egészségügyi ellátása is maximálisan megoldott, szakorvos és védőnő végzi el a rendszeres és egyedi eseti feladatokat.

Napközbeni ellátási formák

Debrecenben a 0–3 éves gyermekek napközbeni ellátására az Egyesített Bölcsődei Intézmény 14 bölcsődéjében van lehetőség (a férőhelyek számai: 834, az ellátottak száma: 603 fő 2000-ben). Az óvodás korúak számára 40 önkormányzati óvoda biztosítja a napközbeni gondozást. A

tankötelesek ellátására 36 általános iskolában, 20 középfokú oktatási intézményben, 5 önállóan, és több középiskola szervezeti egységeként működő kollégiumában van lehetőség. Szülői kérésre – amelyeket szakértő javaslattal kell alátámasztani – az 1999/2000. évben közel 200 tanuló számára engedélyezték a magántanulói jogviszonyt. Ezt a lehetőséget a szakképzési évfolyamokon tanulók esetében nem adhatják meg az intézményvezetők a szakmai gyakorlat teljesítés miatt.

Személyi feltételek

A város valamennyi oktatási intézményében a vizsgált időszakban van fő- vagy részfoglalkoztatású gyermekvédelmi felelős, a státuszok tehát biztosítottak. Az óvodákban a jelenlegi jogszabályok ugyanezt még nem tették lehetővé, ennek ellenére státusz híján is maximálisan ellátják ezt a feladatot. A gyógypedagógiai ellátás vagy a speciális fejlesztést igénylő gyermekek nevelése érdekében működtet a város speciális feladatokat ellátó oktatási intézményeket. Enyhe és középsúlyos értelmi fogyatékos gyerekek számára általános iskolák, siket és nagyothalló, valamint gyengén látó gyerekek számára általános iskola és diákotthon működik. Több általános iskolában kis létszámú osztályokban, csoportbontással, differenciált tanulásszervezéssel történik az egyéni fejlesztés, a felzárkóztatás annak érdekében, hogy a nevelési tanácsadó javaslata alapján a szülők a leginkább megfelelő intézményt, képzési programot tudják kiválasztani gyermeküknek.

Valamennyi nevelési és oktatási intézményen van iskolaorvosi ellátás, azok rendelési ideje, gyakorisága meglehetősen eltérő. Hetente, kéthetente, havonta egy-két alkalommal néhány órással a rendelések. Megállapítható az is, hogy az önkormányzati intézményekben gyermekvédelmi feladatok elmulasztása miatt fenntartói beavatkozást igénylő események nem történtek.

A közoktatási intézményekben a gyermek- és ifjúságvédő felelősök döntő hányada nő. Ez nem meglepő, a tantestületeken belüli nemi arányból szinte következik is, s tegyük még hozzá az óvodák 100%-os női reprezentáltságát. Életkorukat tekintve középkorúak, ami azt jelenti, hogy a pályán átlagosan 15 évet töltöttek már el. Döntően megbízásuként kapták ezt a feladatot, az önként vállalók aránya csekély (70–30%). Ezzel együtt a megkérdezettek szívesen végzik ezt a munkát (5 fokú skálán 72% és 5/4, 26% a 2/1-es skálát jelölte). Jellemzően órakedvezményben és pót-

lékban részesülnek, csak néhányan vannak akik kötelező órában, illetve teljes állásban látják el ezt a munkájukat. Örvedetes – főleg az óvodákban –, hogy gyógypedagógusok, (logopédusok) is segítik a „gyermekvédelmisek” tevékenységét, és előfordulnak pedagógiai asszisztensek is. Kevés azonban a pszichológusok és az újabb segítőszakmák képviselőinek (szociálpedagógus, szociális munkás, mentálhigiénikus) a száma még. Ezen a téren fontos tehát a személyi fejlesztés. Tulajdonképpen a gyermekvédelmi felelős félstátusz is elgondolkodtató. Hogy igazából milyen indokok húzódnak meg e mögött a félstátusz mögött, csak feltételezhető a pénzügyi szempont is. Gondoljunk az önkormányzatok költségvetésére. Ez a „félmegoldás” – véleményünk szerint – magában rejti azt a veszélyt is, hogy esetenként nem a legfelkészültebb szakember vállalkozik erre a feladatra, illetve látja el. Az persze magától értetődik, hogy a jól képzett szociális szakemberek főállásban történő foglalkoztatása oldhatná azt a feszültséget, amit a pedagógus számára a meg nem fizetett, nem tanult, nem ismert, de elvégzendő feladat jelent. Hiszen a pedagógusképzésben még mindig nem jelenik meg markánsan az az ismerethalmaz, amely nélkül a „csak” szaktanárként oktatók nehezen, vagy egyáltalán nem tudnak megbirkózni az egyre összetettebb speciális nevelési feladatokkal. De ha még jelen is lenne/van a tanárképzésben a gyermek- és ifjúságvédelem legtöbb kérdése, a terepen való kipróbálásáig nem, vagy elvétve jutnak el a leendő tanárok. Ezt a problémakört azért tartjuk olyan fontosnak körüljárni, kiemelni, mert jellemzően Hajdú–Bihar megye népességén belül pl. a 0–9 éves korosztály aránya valamelyest csökkenő tendenciát mutat, ugyanakkor veszélyeztetettségük növekedése ezzel fordítottan arányos. Továbbá az is tudott, hogy a veszélyeztetettek egy jelentős része nem kerül be minden esetben a hivatalos nyilvántartásba!

Természetesen a jelzett probléma – jól képzett gyermekvédelmi felelősök alkalmazásának megoldatlansága – egy másik megközelítésben orvosolható. A pedagógus-továbbképzések programjai között szerepelnek e tárgykörű képzési irányok. Igaz, „népszerűségük”, választottsági arányuk még csekély. A szakvizsgával záródó valamennyi képzési programban viszont kötelező tanegységként jelenik meg a gyermekvédelmi ismeretek, előírt 10 órás órakeretben.

Az intézmények informálódása, együttműködése

A gyerekek/családok szociális hátterét, a hátrányos helyzetet, a veszélyeztetettséget az intézmények 90%-ában rendszeresen felmérik. A szociális helyzetre vonatkozóan a pedagógusok a gyerekekkel és szüleikkel folytatott beszélgetés során tájékozódnak, gyűjtenek információkat. Ezeknek a beszélgetéseknek a helyszíne gyakran a családi környezet, tehát a családlátogatás adta lehetőségeket is kiaknázzák. A hátrányos helyzet vizsgálatakor nagyobb szerepet kap a gyerekek megfigyelése, felmérések elvégzése. A veszélyeztetés okainak felderítésére a beszélgetések, családlátogatások mellett megjelenik a civil szervezetekkel történő kapcsolatfelvétel, kapcsolattartás. A módszerek megválasztását tekintve dominál a személyes jelleg, tehát felértékelődik a pedagógus személyes kapcsolatainak, kapcsolat teremtő képességének a jelentősége. Megállapítható az is, hogy a válaszolók többsége megfelelőnek ítéli együttműködését a szülőkkel, hasonlóan a tanár-diák kapcsolatot, tantestületének a légkörét, hangulatát, intézménye közösségi szellemét is. Ugyanakkor az egyes „problémás” tanulókkal való személyes foglalkozásra jutó időt nem tartják elegendőnek. Ez a vélemény összecseng a gyermekvédelmi státusz problémakörrel. A kapcsolattartás szempontjából az egyik leginkább hasznosnak, eredményesnek tartott megoldás a családokat is érintő közös rendezvények szervezése: alapítványi estek, kirándulások, farsangok, szülők fóruma, kibővített iskolai szülő értekezlet.

Nehéz megítélni azt azonban, hogy meglepő-e az a visszajelzés, miszerint fogadó órák hatékonyságát, hasznát, eredményességét illetően szkeptikusak a tanárok. A vélemények tükrében éppen az a fórum szorul háttérbe, ahol a gyermek érdekében szülő és pedagógus közvetlenül és őszintén tudna információt cserélni, együttműködni nemcsak oktatási, hanem nevelési kérdések összhangjának kialakításának tekintetében is. Indokolt lenne tehát a fogadó órák szervezésének, lebonyolításának metódusát és tartalmát is újragondolnia az iskoláknak.

Az említett eljárások mellett alkalmazzák a pedagógusok az írásos dokumentumok elemzését, a statisztikai adatgyűjtés alkalmazását is, mint a hatékony prevenciók munkája egyik feltételét. Ilyen esetekben természetesen messzemenően figyelembe kell venni, tiszteletben kell tartani a személyiség védelmével, az adatkezeléssel kapcsolatos törvényeket, rendelkezéseket is. Ez gyakran nehézségeket okoz a tanárok egy részének, hiszen felelősséggel kell mérlegelniük, melyik az az adat, ami még doku-

mentálható, illetve a biztos jogi ismereteik hiányában felelősségteljes döntéshozataluk konkrét esetekben sem könnyű.

Az iskolák és óvodák együttműködése szinte egyöntetűen folyamatos a város segítő szakintézményeivel, így a nevelési tanácsadóval, gyermekjóléti szolgálatokkal, az önkormányzat szociális irodájával. Esetenkénti együttműködés jellemző a gyámhatósággal, a rendőrséggel, a drogambulanciával.

A gyermekvédelmi felelősök tapasztalatai alapján az alábbi tendencia rajzolódik ki. Egy év viszonylatában is a nehéz helyzetben lévő családok száma növekvő nagyságrendet mutat, egyre nehezebb, problémásabb ügyekkel, szituációkkal találkozunk. A mért és látható helyzet nem megnyugtató, hasonlaltal élve a jéghegy csúcsa érzékelhető, látható. Főleg a lakótelepeken élő családokban figyelhet meg a veszélyeztető tényezők, háttérokok differenciálódása és halmozódása sokasodása. Ezek a tényezők az alábbiakban összegezhetőek:

- egyedül nevelő szülő
- anyagi nehézségek – munkanélküliség, válási krízis
- elhúzódó válás, rendezetlen családi jogállás
- haláleset a családban
- súlyos szervi, vagy pszichés betegségek,
- a családtagok alkoholizmusa vagy szenvedélybetegsége
- rossz lakásviszonyok vagy egyáltalán nincs hol lakni, az albérletet nem tudják fizetni
- deviáns cselekedetek a családban, börtönviselt vagy börtönben lévő családtag
- agresszív családi légkör
- anyák, gyerekek bántalmazása,
- a gyerekek súlyos érzelmi elhanyagolása illetve magára hagyása,
- tanulási nehézségek
- csavargás, igazolatlan hiányzások.

Mára a felnőtt társadalom feszültebb, fáradtabb lett, kevés idő jut, juttatnak a gyerekekkel való beszélgetésre, a közös családi programokra. Mintha a felnőttek – többnyire a harminc–negyven éves korosztály – nem vennének tudomást a minden gyermeket veszélyeztető hatásokról. Ők, ezek a szülők, a hajdan volt „kulcsos gyerekek”, s gyermekik ugyanúgy – nyakukban kulccsal talán – szabadon, egyedül, megfelelő kontroll nélkül rendelkeznek szabadidejükkel. Az is tény, hogy napjainkban az anyagi

különbségek nagyon megosztják a gyerekeket. Vannak olyanok, aki 13 évesen mobiltelefont kapnak, és vannak olyan társaik, akik naponta éheznek.

Arra vonatkozóan is vannak egyrészt tanári megfigyelések, másrészt orvosi felmérések is, hogy a veszélyeztetett gyerek fizikai és idegrendszeri terhelhetősége gyenge, türelmük, kitartásuk alacsony szintű, fokozottan ingerlékenyek, stressztűrő képességük egyenetlen. Az iskolai és a szülői elvárások is olykor szinte teljesíthetetlen feladatot jelentenek a számukra. A pedagógusok szembesülve a jelzett konkrét helyzetekkel feladatukat definiálják és aktualizálják. Tehát kiszűrjük, regisztráljuk és figyelemmel kísérik a hátrányos és veszélyeztetett helyzetű gyerekeket, működtetik a jelzőrendszert, kiépítik kapcsolataikat a szülőkkel, a tantestületen belül a kollégáikkal, a gyermekvédelmi intézményekkel és szervekkel, szervezik a prevencióos tevékenységeket, és konkrét segítségnyújtást adnak, ismeretterjesztést, szabadidős programokat biztosítanak. Ennek a komplex pedagógiai tevékenységnek az eredményes végzéséhez időre és egyéniségekre, azaz jó pedagógiai-pszichológiai érzéssel és ismeretekkel rendelkező tanárookra van szükség. Ennek egyik markáns feltétele a jó szakmai felkészítés és továbbképzés. Kevesen vitatják közülük *a mentálhigiénés, problémamegoldásra felkészítő, egészségügyi és jogi tárgyú személyiségfejlesztő programok, esetmegbeszélés, szupervízió* szervezésének fontosságát, indokoltságát. Mindez összecseng a képzéssel, továbbképzéssel korábban mondottakkal. A tartalmi kérdéséken túl hasonlóan szükségesnek és indokoltnak ítélik meg a korszerű infrastrukturális, tárgyi feltételeknek a megteremtését intézményükben. Ezek körébe az önálló, többfunkciós helyiség éppen úgy beletartozik, tartozna, mint a technikai eszközök (számítógép a nyilvántartáshoz, adminisztrációhoz), oktató programok, ismeretterjesztő, módszertani filmek biztosítása, és a vonzó, esztétikus intézményi környezet. Hogy mennyire sok ezen a téren a tennivaló, azt mindenki jól ismeri, aki valamelyest is tájékozott a közoktatási intézmények gazdálkodását tekintve.

A pedagógusi vélemények teljesen összecsengenek a prevencióos tevékenység prioritásának tekintetében. Önismereti, feszültségoldó, relaxációos csoportfoglalkozások alkalmazása mellett a „szervezetlen” azaz a kötetlen együttléteknél a fontosságát is kiemelik. Amikor is a nyomasztó problémák kibeszélésére lenne lehetősége a gyerekeknek pl. szabad játék, festék, vágás hajtogatás keretén belül. *Találkoztunk olyan pedagógus véle-*

ményekkel is, akik a gyermekvédelmi munkájuk hatékonyságának és eredményességének garanciáját abban látják, hogy a családok életébe ne, vagy ne csak külső segítők, hivatalok avatkozzanak be, hanem elsősorban az iskolán belül, tanárok közreműködésével kellene, lehetne pedagógiai eszközökkel is támogatni a rászorulókat.

A pedagógusok egybehangzó véleményét tükrözi az, hogy a prevenciós munkának nagyon fontos, meghatározó eleme a városban a Nevelési Tanácsadó tevékenysége. Az elmúlt tanév adatai alapján az intézmény szolgáltatásait igényvevő gyerekek $\approx 55\%$ át az oktatási-nevelési intézmények irányították hozzájuk, míg $\approx 45\%$ -a önként kereste meg az ott dolgozó szakembereket. Az intézményben kezelt gyerekek megoszlása a tünetek és a háttér intézmények szerint az alábbi képet rajzolja ki:

Tünetek		A gyerekek intézménye	
Szervi tünet	0,01%	nem vett részt int. nev.-ben	1%
Képességek	6%	középiskolás	3%
Magatartási zavar	10,9%	óvodás	33%
Komplex	13%	ált. iskolás	63%
Tanulási nehézség	17%		
Iskola érettség v.	20%		
Egyéb szakvélemény	33%		
<i>Összesen</i>	100%	<i>Összesen</i>	100%

11. táblázat

*A debreceni Nevelési Tanácsadó adatai
(Forrás: Debrecen, Nevelési Tanácsadó 2000.)*

A nevelési tanácsadók a 3–18 éves korosztály különböző problémáinak megoldásához tud segítséget nyújtani a gyerekeknek, szülőknek, pedagógusoknak egyaránt azokban az esetekben, amikor a felmerülő problémát az eredményesnek tartott pedagógiai eszközökkel már nem lehet kezelni, de még nincs ok az orvosi beavatkozásra sem. Elsősorban tanulási, magatartási, beilleszkedési problémával, az érzelmi élet zavaraival küzdő gyerekek, fiatalok vizsgálta, foglalkozása történik.

Pedagógusok visszajelzései alapján azt lehet megállapítani, hogy a nevelési problémák között figyelemfelkeltő módon megjelenik a tanárokkal való nyílt szembeszegülés is. Ezeknek a konfliktusoknak a kezelése ese-

tenként csak nehézségek árán sikeres. Szinte rendszeres probléma a naponta előforduló készületlenség, és a vélhetően ebből is fakadó az óra rendjének súlyos megzavarása. A gyerekek agresszív viselkedése tendenciózan megjelenik az iskolákban, de az óvodákból is van jelzés erre vonatkozóan, bár valamelyest kisebb esetszámban. A válaszoló pedagógusok többsége vallja, hogy komoly erőfeszítések árán tud úrrá lenni ezeken a helyzeteken.

Ugyancsak nehezen kezelhető problémának tekintik a tanárok a hiányzások visszaszorítását. Többségük vállalja azt a véleményt is, hogy vannak esetek, mikor szinte tehetetlennek érzi magát a jelzett konfliktusok hatékony kezelésében. A háttér okokat keresve megállapítható, hogy a családok működésében is megjelenik, felismerhető az agresszió a gyerekek nevelésében, De ami még ennél is komolyabb figyelmeztető jel, hogy mind gyakrabban tapasztalható a gyerekek érzelmi elhanyagolása a szülők részéről, a lélektani agresszió velük szemben, és annak következményes viselkedése. Ezekről a megfigyeléseikről első sorban az óvónőknek és a tanítóknak van kontrollálható információjuk. Hiszen ez az a korosztály, az 5–10 évesek, akikkel a személyes, közvetlenebb kapcsolat még könnyen kiépül és működik, a gyerekek nyitottabbak, őszintébbek és elfogadóbbak, különösen a megértő, segítő, feljük szeretettel forduló felnőttekkel szemben.

Természetesen speciális feladatokkal is találkoznak a nevelési tanácsadó szakemberei, pl. szakvélemény kislétszámú iskolába elhelyezéshez, iskolaérettségi vizsgálatok, gyámhatósági szakvélemények elkészítése (láthatási ügyek). A gyerekek többsége heti rendszerességgel és hosszabb időintervallumban áll gondozásban. Jellemző módon a gondozások száma közel négyszerese a diagnosztikai és tanácsadói esteknek.

Az intézmények a gyermekvédelmi rendszerhez kapcsolódó további feladatai között nehéz prioritásokat megfogalmazni. Rendkívül fontos azonban pl. a veszélyeztetettség fennállása esetén a jelzőrendszer működtetése. Hiszen a családi körülmények feltérképezésekor azonnal kiderül, hogy szükséges-e a gyermekjóléti szolgálat, vagy a hatóság bevonása is. Egy másik aspektusból a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek (családgondozó, szociális munkás, pedagógusok) mentális egészségének ápolása, szupervíziójának vezetése, csoportos esetmegbeszélések, módszertani képzésük segítése is az intézmény komplex tevékenységkörét

igazolja, amely nagyon szorosan összefügg a széleskörűen értelmezett gyermekvédelmi tevékenységgel. Ennek az utóbb említett feladatkörben a háttérfeltételeit természetesen nagyon korrekt módon, alaposan végig kell gondolni, ki kell dolgozni. Mint ahogyan az együttműködés szempontjából elengedhetetlen a feladatok megosztásának egyértelmű tisztázása is.

Gyermekvédelmi rendszerünk szemléletének alapja, üzenete, a különböző szolgáltatások egyik fontos küldetése, hogy megelőzze az anyagi okok miatti veszélyeztetés kialakulását. Ennek érdekében az állam és a helyi önkormányzatok pénzbeli és természetbeni ellátásokkal segíti a gyermekeket nevelő családokat.

Debrecenben a gyermekvédelmi törvény végrehajtásának helyi szabályairól alkotott 14/2000. (V. 19.) Kr. Rendelet az irányadó a különböző szociális támogatások feltételeinek kidolgozásához. Ezt megelőzően a szociális igazgatásról és szociális ellátásról szóló 1993. évi III. törvény alapján a 9/1993. (IV.5.) Kr. Helyi rendelet határozta meg a gyermekneveléshez nyújtható egyes támogatási formákat.

2000-ben Debrecenben több mint 7000 családnak 14.000 gyermek részesült rendszeres gyermekvédelmi támogatásban (3.320 Ft gyermekenként). A támogatásra fordított összeg 25%-a terhelte az önkormányzat költségvetését.

A helyi rendelet – a 149/197. (IX.10.) Kormányrendelet szerint – lehetőséget biztosít arra, hogy vagyonyilatkozat benyújtását kérhesse a segélyeket kérelmezőtől abban az esetben, ha az elkészített környezettanulmány megállapításai és a kérelemben feltüntetett családi jövedelem nyilatkozat adatai alapján ellentmondás mutatható ki. Az eddigi tapasztalatok alapján az állapítható meg, hogy a fent megnevezett támogatási formában részesülők száma nem csökkent jelentősen a városban. Az idézett helyi rendelt azt is lehetővé teszi, hogy a rendszeres gyermekvédelmi támogatás természetbeni formában is nyújtható (étkeztetés, tankönyvtámogatás, intézményi térítési díj). Természetbeni támogatásnak minősül a városban a Magyar Máltai Szeretetszolgálatnak nyújtott pénzügyi támogatással megvalósuló a rászoruló gyerekek hétvégi ingyenes étkeztetése.

A város gyermekvédelmi tevékenységével összefüggő tapasztalatok, amelyek jelentős és megkérdőjelezhetetlen eredményeket is mutatnak, sugallják is egyúttal a további fejlesztési, korszerűsítési munkálatokat elsősorban a gyakorlatra fókuszálva.

A város önkormányzata az alábbiakban summázta a további fejlesztési feladatok körét:

- az óvodák számára is fontos biztosítani gyermekvédelmi felelős státuszt, olyan megoldásban is, hogy 2–3 óvodát egy szakember látna el;
- a gyermekvédelem területén hasznosítható állami, iskolai rendszerű továbbképzésben résztvevő pedagógusok előnyben részesülhetnek a továbbképzésekre fordítandó központi támogatásból;
- a közoktatási és gyermekvédelmi intézmények szakemberei számára indokolt, szükséges lenne meghatározott időintervallumokban, társszervekkel, a képző intézmények bevonásával is szakmai fórumokat tartani;
- a jelzőrendszer optimális működést segítő fontos az egészségüggyel, a gyermekorvosi ellátórendszerrel történő összehangolt tájékoztatás;
- a tanulóikat befejező fogyatékos fiatalok számára védett munkahelyek, elhelyezkedési lehetőségek, továbbképzési romrák biztosítása elengedhetetlen;
- elvárható és fontos a hátrányos helyzetben élő gyermekek számára olyan nyári táborok, foglalkoztatási lehetőségek szervezése a városban ahol a szabadidejüket hasznosan tölthetnék el ezek a gyerekek;
- hasonló módon valamennyi közoktatási intézményben biztosítani szükséges a felzárkóztatást és tehetséggondozást segítő szakemberek foglalkoztatását.

Inkább tényszerű, mint pesszimista megállapításunk, hogy az ezredforduló éveiben sem csökkent látványosan a legkülönbözőbb problémával küzdő gyerekek és családok száma sem országosan, sem Debrecen város viszonylatában. Annak azonban óriási a jelentősége, hogy a gyermekvédelmi törvény hatálybalépését követően a prevenciós tevékenységek megerősödtek, kiépült és egyre biztonságosabban és megbízhatóbban működik az elsődleges jelzőrendszer, érzékelhető a nevelési, oktatási, egészségügyi intézmények munkájának koordinálása. Elvitathatatlan annak a jelentősége, hogy a veszélytetés korai felismerése és kiszűrése a problémák későbbi, jövőbeli súlyosbodását, esetleg kezelhetetlenségét megállítja, megállíthatja, a jelenre vonatkoztatva azonban „csak” objektív diagnosztizálásról van szó.

A családok elszegényedése, marginalizálódása, esetenként a deviáncsá válása azonban összetett társadalmi, gazdasági folyamatoknak a következménye. Így ezeknek a problémáknak a kezelése is sokkal komplexebb

megoldásokat feltételeznek, messze túlmutatva a gyermekvédelmünk kompetenciáján.

A fentebb említett helyi (megyei) és a részleteiben is bemutatott saját kutatási eredményeink alapján az alábbi megállapítások fogalmazhatók meg:

Az **alapfokú** oktatási intézmények között legnagyobb arányban az általános iskola- és diákotthonokban dolgoznak gyermekvédelmi felelősök. Ennek oka egyfelől, hogy az enyhe fokú értelmi fogyatékos tanulmányban akadályozott gyerekek oktatását és diákotthoni/kollégiumi elhelyezését is vállalják ezek az intézmények. Aligha vitatható, hogy a fogyatékos-ság ténye eleve hátrányos helyzetet is jelent.

A **középfokú** tanintézményeken belül főleg a *szakközépiskolákban* működnek ifjúságvédelmi felelősök. Feladatuk tulajdonképpen azért is hangsúlyozottan fontos, mert a „problémás” tanulókkal való kapcsolattartás – a gyerekek fiatalok lakhely szerint illetékes gyermekjóléti szolgáltatókkal való kapcsolattartásának megoldhatatlansága vagy hiánya miatt – is vállalniuk kell.

A *szakképző iskolákban* és az általános iskola és gimnáziumokban, többségükben két gyermekvédelmi felelőst alkalmaznak. Ennek indokolt-sága is egyértelmű, hiszen mindkét iskolatípusban két iskolatípus összevonásától egyesített intézményi formában oktatnak-nevelnek. Így összetett problémákból, többféle populációból több feladta is hárul a pedagógusokra.

Talán az is indokolt lenne, ha az alkalmazott gyermekvédelmi felelősök számát az iskola tanulói létszámához viszonyítva állapítanánk meg, akár törvényi szabályozással. Ez esetben a félstátusz is indokolatlanná válna.

Egy következő tendencia, hogy a gyermekvédelmi feladatokkal megbízott pedagógusok alapvetően nem szakirányú végzettséggel rendelkeznek. A gyakorlatban szerep- és feladatösszevonások is előfordulnak.

Találni példát arra is, hogy a gyermekjóléti szolgálatnál alkalmazásban lévő védőnő látja el a közoktatási intézmény gyermekvédelmi feladatait – többnyire kistélepüléseken van erre példa. Ez a kettős szerepelvárás, -megfelelés elkerülhetetlenül „valamelyik munka” hatékonyságára kedvezőtlenül fog hatni egy bizonyos idő után.

Vélhetően kedvező hatással lesz a közeli jövőben a fiatal, pályakezdő szociálpedagógusok, szociális munkások foglalkoztatása közoktatásban.

Ugyanis ezek a szakemberek a veszélyeztetettség megszüntetésén túl a preventív iskolai és településszintű gyermekvédelmi munkában is részt tudnak vállalni.

Meglehetősen neuralgikus pont a továbbképzések kérdése is. Egyáltalán nem jellemző még, hogy az iskolák hozzájárulnának pl. munkaidő kedvezményel, esetleg helyettesítéssel a gyermekvédelmi felelősök továbbképzéseken való részvételéhez. A megyei pedagógiai intézeteknek képzéseit kistérségi szintre is kellene szervezni és biztosítani, hogy minden érintet és érdeklődő szakember számára elérhetővé váljon. Az iskoláktól viszont az lehetne elvárás, hogy költségvetésükből, ~ előirányzatukból biztosítsák a gyermekvédelmi továbbképzések anyagi fedezetét.

Új kihívások

Felerősödő devianciák

Az elmúlt több mint másfél évtized alatt bekövetkezett, oly sokat emlegetett társadalmi változások kísérőjelenségeként olyan új devianciák is megjelentek hazánkban, amelyek esetében – ismételten, mint legtöbbször mindig – az ifjú korosztály vált igazán érintetté, veszélyeztetetté. Természetesen a gyermekvédelemben korábban is használatos, a veszélyeztetést meghatározó tartalmi elemek alapján körülhatárolható részterületei a veszélyeztetésnek nem tűntek el. Mindössze azt mondhatjuk az okok újabbakkal egészültek ki, vagy hangsúlyok elmozdulását érzékelhetjük. Továbbra is beszélhetünk a gyermek/ fiatal *fizikai, egészségi állapotát, társadalmi integrációját, és morális fejlődését érintő veszélyeztetettség-ről*. Az elméleti elemzés során az így elhatárolt részterületek természetesen a mindennapok gyakorlata során nehezen elválasztható módon kapcsolódnak egymáshoz. Egy másik fontos elméleti alapvetést, vagy inkább szempontot is hangsúlyozni kell e fogalom használata, értelmezése során. A konkrét élethelyzetek segítése, megoldása során nem szerencsés okokat és az okozatokat összeecsúsztatni azzal együtt, hogy vitathatatlanul összefüggenek egymással. A jelenlegi társadalmi-gazdasági körülményeket tekintve a fiatalok „itt és most” helyzete, valamint a jövőbeli kilátásaik időnként borúlátásra adnak okot. Ez az általános megállítás persze tovább árnyalható, hiszen a korosztályon belül természetesen vannak, akiknek a perspektívái az átlagos szinthez képest még lehangelőbbek. A fentiek alátámasztásául elég a kilencvenes évek eleji gyámhatósági országos statisztikákat felütni, amelyekből kiderül, hogy a nyilvántartott veszélyeztetett fiatalok aránya ugrásszerűen növekedett (1989-ben: 129 997 fő, majd 1994-ben: 319 259 fő, ezt követően némi csökkenés). Az okok érthetőek és egyúttal nyugtalanítóak. A legtöbb családban érzékelhetőek az ellehetetlenülő életkörülmények, nélkülözések. Ugyanakkor diagnosztizálható az is, hogy ezeknek a családoknak a tagjai általában nem rendelkeznek a problémás helyzetek elviseléséhez, (sikeres) feldolgozásához szükséges mentális képességekkel, önsegítő technikákkal.

Most nem elsősorban a fiatalok szociális veszélyeztettségére, vagy kriminalitásának fokozódására, a cselekedeteikben megnyilvánuló gyakori gátlástalanságokra, arroganciára gondolunk, hanem viktimális veszélyeztettségük kiszélesedésére. Hiszen elvitathatatlan tény, hogy a több ismerettel, gazdag élettapasztalattal, jobb fizikai adottságokkal rendelkező felnőttekkel szemben a gyerekek, fiatalok lényegesen könnyebben válhatnak bűnös cselekmények áldozataivá. Tulajdonképpen a veszélyeztettségnek nem is a fogalmának, mint inkább újabb területével, forrásának bővülésével szembesülhetünk, ami a gyermekvédelem tevékenységi körének szempontjából is meghatározó, figyelemre méltó szempont.

Az alábbiakban két olyan területre fókuszálunk, amelynek háttérében, vagy akár következményként is értelmezhető deviancia húzódik meg, alakul ki. Sok esetben az egyes devianciák kialakulásában különböző ideológiai, szemléleti, értékrendbeli társadalmi szinten is érzékelhető, megjelenő ellentétek, anomáliák találhatók, fedezhetők fel.

Napjainkban még mindig erőteljes a misztikum keresése iránti igény, a transzcendens, az okkult tudományok iránti vonzódás. A hit szerepe is egyre elfogadottabbá vált, közéleti embereke, könyvek, rádió és televízió műsorok sokasága szól a hit legyőzhetetlen szerepéről. Mindezek, a varázslatok, a mágiák, a kontroll nélküli fantáziálgatások a hit iránti elkötelezettség erősödését elővételezik. A kilencvenes évek elején a történelmi egyházak mellett hirtelen és feltűnő számban kezdtek megjelenni különböző azideig kevésbé ismert vallási közösségek. A századforduló éveiben sajnos egyre jobban magára maradtak a fiatalok közül meglehetősen sokan. Ők épp a család segítő, támogató, biztonságot nyújtó légkörét veszítették el. És mivel nincs nem problémás család, nincs nem problémás fiatal sem. Az életkori változások sokféle, váratlan helyzetet tudnak teremteni, és persze különböző jegyeket erősítenek vagy gyengítenek a személyiségben. A családokban kialakuló, ismétlődő viták, ellenvélemények, a szigor, vagy az ellenőrizetlenség, esetleg majomszeretet, nos ezek mindmind az adott szituációban jelentenek problémát, teremthetnek vészhelyzetet egy szűk közösségben (család) és készíthetik a fiatalt az ebből a helyzetből való elmenekülésre. Ezek közül a fiatalok közül mind többen azt gondolták, hogy a hitazonosság kapcsán ezekben a számukra teljesen új közösségekben könnyebben találnak társaikra.

Milyen közösségekről van szó tulajdonképpen? Leegyszerűsítve a szektajelenség kifejezést használhatnánk.

A latin *secta* kifejezés a különböző iskolákra, pártokra, tanokra vonatkozott, a keresztény értelmezésben hittudományos tartalma van. A mai nyelvhasználatban a szekta fogalom átértékelődött, vallási tartalmaktól függetlenül és megkülönböztetés nélkül alkalmazzák általában mindazokra a csoportokra, amelyek fellépését etikátlannak tartják. A szektákkal szembeni fellépés sem lehet sikeres pusztán elméleti úton. Hiszen azokban a helyzetekben, amikor a gyerek, a fiatal egyedül érzi magát nehezen igazodik el pluralista világunkban. Könnyen és többnyire kontroll nélkül fordult a gyors, felszabadító érzést biztosító „segítség, megoldás” felé. Ezekben az esetekben a csak ismeretanyagként tárolt tudás, információ hamar feledésbe merül. Így a prevenció – ami az önbizalom, a magabiztosság, az énerő megszilárdítását is hivatott elősegíteni – ebből a szempontból óriási jelentőségű lehet(ne).

De térjünk vissza magához a szektaközösségekhez néhány gondolat erejéig. E közösségek tagjai – tizenöt–huszonöt év közötti fiúkról és lányokról van szó – magukat Isten gyermekének tartják, és úgy kívánnak élni, úgy keresik a boldogságot, ahogyan azt az ő olvasatukban Isten megjelölte. Általában bérelt lakásokban, vagy megvásárolt házakban zárt közösséget alakítanak, kommunaszerű rendszert képeznek, ezzel is nyomtatékosítva zártságukat. Magatartásuk, életvitelük alapján a társadalomtól bizonyos mértékben izolálni kívánják magukat. A gyülekezet tagjainak életéből kizárják a külvilág információit. Ezzel szemben a közösségüket érintő információkat, róluk megjelenő publikációkat igyekeznek figyelemmel kísérni. A szekták működéséről feltételezhető, hogy elsődleges szempontként tagjaik viselkedésének gyors megváltoztatását célozzák. Az új tag folyamatos, állandó felügyelet alatt van, amit vélhetően gondoskodó szeretetként él meg, és ami hamarosan feltétlen kötődéssé alakul át. Ez érthető is az ő szempontjából, hiszen éppen a fentebb említett veszteségének – családi kötődések! – pótlásaként választotta magának a közösséget. A tagok életrendjében jelentős változás megy végbe, a legtöbb esetben pszichés és anyagi függőségük alakul ki, deformálódott személyiségük szinte lehetetlenné, kilátástalanná teszi számukra a szektákból való kilépést. A személyiségben bekövetkező, bekövetkezett változásokat kifejezetten tudományos kutatásokkal nehezen tudnánk alátámasztani. Viszont a kilencvenes évek első éveiben az ország szinte minden részéről egyre

több bejelentés érkezett a rendőri szervekhez „szekta-ügyekben”, és főleg szülők részéről. A bejelentők gyermekeik életvitelében jelentős negatív irányú változást tapasztaltak, nevezetesen iskolai tanulmányaikat félbeszakították, vagy lényegesen rontottak tanulmányi eredményeiken, ha már dolgozott a fiatal, foglalkozásukkal felhagytak, fizikai állóképességük gyengült, egészségi állapotuk megromlott, családjuknak, közvetlen környezetüknek szinte háttal fordítottak. Ezeknek a bejelentéseknek az alapján bűncselekmény alapos gyanújára nem lehetett ugyan következtetni, mégis olyan új jelenségre világítottak rá, amely mindenképpen konkrét megoldást sürgetett. Különböző tudományterületek szakemberei – bíró, ügyész, pszichológus, pszichiáter, pedagógus, katolikus, református lelkész – a szülőkkel együtt keresték a megoldást a felvetett konfliktusok veszteségmentes megoldására. (Neves pszichiáter szakember pl. az érdeklődő szülők számára családterápiás foglalkozásokat is szervezett, vezetett). A szekta jelenséggel egyre többen (elektronikus sajtó, parlamenti képviselők) és szélesebb körben foglalkoztak a jelzett időszakban. Gyors és hathatós eredmény azonban nem volt várható, hiába deklarálja a jog a kiskorúak érdekeit, és definiálja család intézményének fontosságát. A jogi keretek fölé kell emelkednie a sokéves tapasztalattal rendelkező pedagógusi, egészségügyi és gyámügyi szakterületen tevékenykedők gyakorlatának, ami az emberi értékek életben tartásáról, az egymásrataltságtól, az együttműködés fontosságáról és a megelőzés primátusáról szól.

Az abúzus, a bántalmazás fenyegetettségétől is védtelenek a gyerekek. Az e tárgyban folytatott széleskörű hazai vizsgálatokról, meglehetősen kevés adat, szakirodalom áll rendelkezésre. A szakemberek – s talán már egyre több szülő is – azonban tisztában vannak azzal, hogy a kisgyermekkor elhanyagolásnak – különösen érzelmi síkon –, bántalmazásnak az egész életre kihatóan lesznek gyakorta csak nehezen kompenzálható negatív következményei. Napjainkban egyre több kutatás, tanulmányok sora egészségügyi, pedagógiai és jogi szempontú megközelítésben hívja fel a figyelmet a bántalmazás megelőzésének fontosságára, gyakran nem titkoltan emóciókat kiváltó módon is.

Ezzel szoros összefüggésben említhető a XX. sz. végén tapasztalható mondhatni világjelenséggé vált prostitúció, amely minőségében változott meg.

E mögött a jelenség mögött az Európa szerte tapasztalható keletről nyugat felé irányuló népvándorlás, lány- és gyermekkereskedelem, szex-turizmus, a szervezett bűnözés, valamint a kábítószerkereskedelem profi üzletlánccá változása húzódik meg.

A XX. században alapvetően megváltozott a gyermekek helye és szerepe a családban, az iskolában, a különböző közösségi szintereken. Jelenünkben – térben és időben itt és most Magyarországon – elsősorban a család, a szülők joga és kötelezettsége, hogy gyermekeiket megfelelően gondozzák, neveljék és támogassák, a képességeik fejlődését elősegítsék. Ehhez természetesen az szükséges, hogy a családok, a szülők e feladat teljesítésére maguk is képesek legyenek, rendelkezzenek megfelelő ismeretekkel és készségekkel. Ezek a tényezők – készségek, képességek, tudáselemek – nem az emberrel automatikusan veleszületettek, hanem tanulni és fejleszteni kell azokat. Az optimális feltételek között szocializálódó gyermekek könnyebben elsajátítják és folyamatosan bővítik ezeket a tudáselemeket, míg másoknak különösen szükségük van arra, hogy a származási családi kereteken túl is jól megtanulják „magukat”, a saját életvezetésüket, és a majdani szülői feladatokat. Ahhoz, hogy a leendő szülők, de a már „praktizálók” is „elég jó szülőként” éljék meg ezt a társadalmi szerepüket, szükséges és elengedhetetlen a személyre szabott, az érintett családok, gyerekek saját erőforrásait is mobilizáló, a megfelelő és elégséges mértékű szakmai támogatás, ami többek között a családgondozás különböző formái mentén biztosítható és várható el. Ezzel szoros összefüggésben a megfelelő biztonságot és biztosítékot nyújtó szabályozási rendszerek.

Egy társadalom önreprodukciójának, a generációkról történő gondoskodásnak, a családok megfelelő életfeltételeinek, életkörülményeinek megteremtése saját jogrendszerével biztosítható, amely optimális esetben harmonizál a nemzetközi szabályozókkal is.

Ebből a megközelítésből következik, hogy több törvény is rendelkezik hazánkban a gyermekek és családok jogainak érvényesítéséről, mint pl. Magyarország Alaptörvénye, a Családjogi Törvény, a Polgári Törvénykönyv, a Büntető Törvénykönyv, a Magzati élet védelméről szóló törvény, a Szociális Törvény, az Önkormányzati Törvény, a Nemzeti Köznevelési Törvény, a Gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvény.

A hátrányos helyzetű tanulókkal történő pedagógiai foglalkozás, szociális törődés a fogalom értelmezésének szempontjából vet fel jó néhány kérdést. Végigkövetve a törvényi szabályozás változásait az alábbi módosításokat fontos szem előtt tartani.

2013. augusztus 31-ig a közoktatást szabályozó 1993. évi LXXIX törvény 121.§-a tartalmazta a hátrányos, halmozottan hátrányos helyzet fogalmát. Egészen 2005-ig az alábbiak szerint összegezhető a fogalomértelmezés:

Hátrányos helyzetű gyermek, tanuló az, akit családi körülményei, szociális helyzete miatt

- a) a jegyző védelembe vett, illetve
- b) aki után rendszeres gyermekvédelmi támogatást folyósítanak;

ezen belül halmozottan hátrányos helyzetű gyermek, tanuló,

- a) akinek a törvényes felügyeletét ellátó szülője legfeljebb az iskola nyolcadik évfolyamán folytatott tanulmányait fejezte be sikeresen, feltéve, hogy a szülő a gyermek, tanuló után rendszeres gyermekvédelmi támogatásra jogosult, továbbá
- b) az a gyermek, az a tanuló, akit tartós nevelésbe vettek.

2008-ban már változott az értelmezés, a következők szerint:

Hátrányos helyzetű gyermek, tanuló az, akit családi körülményei, szociális helyzete miatt

- a) a jegyző védelembe vett, illetve
- b) akinek rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultságát a jegyző megállapította;

ezen belül halmozottan hátrányos helyzetű gyermek, tanuló

- a) akinek a törvényes felügyeletét ellátó szülője – a gyvt-ben szabályozott eljárásban tett önkéntes nyilatkozata szerint – óvodás gyermek esetében a gyermek három éves korában, tanuló esetében a tankötelezettség beállításának időpontjában legfeljebb az iskola nyolcadik évfolyamán folytatott tanulmányait fejezte be sikeresen, és
- b) az a gyermek, tanuló is, akit tartós nevelésbe vettek.

A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. Törvény (Nkt) már nem szerepelteti a hátrányos helyzetet, ez átkerült az 1997/XXXI. évi törvénybe, amely a gyermekek védelmét és a gyámügyi igazgatást szabályozza (Gyvt). Ennek következtében 2013. szeptemberi hatállyal a hátrá-

nyos, halmozottan hátrányos helyzetű gyermek (fiatal felnőtt) fogalma és ennek megállapítása a gyermekvédelmi gondoskodás körébe tartozó hatósági intézkedés lett. A szabályozások célja a gyermekek hátrányainak kompenzálása, esélyeik növelése, a minél sikeresebb társadalmi integrációjuk segítése.

Azonban a törvény szövegéből az következtethető, hogy a hátrányos helyzetet meghatározó gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultság alapvetően a családok anyagi helyzetét mutatja, és nem jelenti, nem fejezi ki egyértelműen a gyermek életminőségét, az iskolai sikerességét kedvezőtlenül befolyásoló egyéb hátrányokat (lakáskörülmények, szülők munkanélkülisége), ami a pedagógiai munka szempontjából különösen nem elhanyagolható szempont. 2013-tól megítélésünk szerint tovább szigorította a jogszabályi megfogalmazás a hátrányos helyzet értelmezését az alábbiak alapján:

Hátrányos helyzetű az a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult gyermek és nagykorúvá vált fiatal felnőtt, aki esetében az alábbi körülmények közül egy fenn áll:

a) a szülő vagy a családba fogadó gyám *alacsony iskolai végzettsége*, ha a gyermeket egyedül nevelő mindkét, vagy az egyedül nevelőről önkéntes nyilatkozat alapján – megállapítható, hogy a rendszeresen gyermekvédelmi kedvezmény igénylésekor legfeljebb alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezik;

b) a szülő vagy a családba fogadó gyám *alacsony foglalkoztatottsága*, ha megállapítható, hogy a rendszeresen gyermekvédelmi kedvezmény igénylésekor aktív korúak ellátására jogosult (1993.évi III.Szociális törvény 33§), vagy a gyermekvédelmi kedvezmény igénylésének időpontját megelőző 13 hónapon belül legalább 12 hónapig álláskeresőként nyilvántartott személy;

c) a gyermek elégtelen lakókörnyezete, lakáskörülményei, ha megállapítható, hogy a gyermek a településre vonatkozó integrált városfejlesztési stratégiában *szegregátumnak nyilvánított lakókörnyezetben* vagy félkomfortos, komfort nélküli vagy szükséglakásban, illetve olyan lakáskörülmények között él, ahol korlátozottan biztosítottak az egészséges fejlődéséhez szükséges feltételek.

Halmazottan hátrányos helyzetű az a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult gyermek és nagykorúvá vált fiatal felnőtt, aki esetében

- a) a fenti pontokban meghatározottak közül legalább kettő fenn áll,
- b) a nevelésbe vett gyermek,
- c) valamint az utógondozói ellátásban részesülő és tanulói vagy hallgatói jogviszonyban álló fiatal felnőtt.

A hátrányos helyzetű tanulók számára a köznevelési törvény a különböző kedvezményekről is rendelkezik: Így az Nkt16§ (3) alapján az állami fenntartású és az állami feladat ellátásban közreműködő alapfokú művészeti iskolákban heti hat tanóra foglalkozás biztosított térítési díj ellenében a főtárgy elméletének és gyakorlatának elsajátításához, továbbá tanévenként egy meghallgatás és egy művészi előadás, és e szolgáltatások körében az iskola létesítményeinek, felszereléseinek használata. Minden esetben ingyenes a hátrányos, a halmazottan hátrányos helyzetű, a testi, érzékszervi, enyhe és közép súlyos értelmi fogyatékos, az autista tanuló részére az első alapfokú művészetoktatásban való részvétel. A törvény 50§ szerint, ha a településen több általános iskola működik, az egyes általános iskolai körzetet úgy kell meghatározni, hogy kialakíthatóvá váljon a halmazottan hátrányos helyzetű gyermekek egyenletes aránya a nevelési-oktatási intézményekben. Ha az általános iskola a felvételi kötelezettsége teljesítése után további felvételi, átvételi kérelmeket is teljesíteni tud, előnyben kell részesíteni a halmazottan hátrányos helyzetű gyermekek, tanulók felvételi kérelmét (Nkt 51§(1)).

A halmazottan hátrányos helyzetű gyermekek szülőjét megilleti az a jog, hogy gyermeke óvodába járatásához a Gyvt szerint anyagi támogatást kapjon.

A Gyvt. 12.§ értelmében a szülők jogosultak arra, hogy a gyermekük fejlődését segítő ellátásokról tájékoztatást, neveléséhez segítséget kapjanak. Ezzel tökéletesen szinkronban az állam támogatásának szükségességét, tehát az állami és a szülői felelősségvállalás közti egyensúly fontosságát deklarálja az ENSZ Gyermek Jogairól szóló Egyezmény 18. cikkelye, amely szerint az állam kötelessége, hogy tájékoztassa a szülőket a gyermekeik iránti felelősségük tartalmáról, és felkészítse őket ennek gyakorlására. Az Egyezményt a Magyar Köztársaság 1990. március 14-én írta alá, és 1991-ben törvénybe iktatta (1991.évi LXIV.törvény).

A jogalkotói alapelvek mentén a család prioritásának hangsúlyozása szembeötlő. A gyermek gondozására és nevelésére elsősorban a vérszerinti családja jogosult, és köteles is, amelyhez segítséget nyújt az állam, az önkormányzat. Az ENSZ Gyermekjogi Egyezményével szinkronban az Gyvt is egyértelműen kifejezésre juttatja minden gyermek esélyegyenlőségét és társadalmi befogadását célzó és szolgáló univerzális ellátórendszer kialakítását, valamint működtetését, amelyek értelmében biztosítani kell:

- a gyermek mindenekfelett álló érdekét;
- a gyermek saját családjában való nevelkedésének jogát;
- a család minden módon való segítségét a gyermek minél jobb gondozása, nevelése érdekében;
- a gyermek különös védelmét a bántalmazás és elhanyagolás ellen;
- a fogyatékos gyermek fokozott védelmét;
- a gyermeket megillető helyettesítő védelmet;
- a gyermek elhelyezésének időszakos felülvizsgálatát.

Gyermekvédelmi szolgáltatás és közoktatás

A fentiekkel összefüggő állami feladat megvalósításának egyik színtere a közoktatás/köznevelés valamennyi intézménye, kiemelten az óvodák és az iskolák. A tartalmak közvetítői pedig a gyermekvédelmi feladatokat is ellátó pedagógusok, valamint, ha az intézményekben alkalmaznak segítő szakembereket, pl. szociálismunkásokat, szociálpedagógusokat, mentálhigiénikusokat, pszichológusokat, gyógypedagógusokat. Ezeknek a segítő szakembereknek a jelenlétét, alkalmazását legimitálta, tehát az intézmények fenntartói számára kötelezően előírta már az 1997-ben hatályossá lett gyermekvédelmi törvényünk előtt az 1996-ban módosított közoktatási törvény. A közoktatási törvény további módosításainak eredményeként sajnálatosan a 2000-es évek elejére a fenntartó szervek ilyen irányú kötelezettsége a „kötelező” kategóriából a „lehetségesbe” lágylt. A jelenleg hatályos Nkt. fenntartói hatáskörbe utalta annak eldöntését, hogy biztosít-e az adott köznevelési intézményben gyermekvédelmi felelősi státuszt, vagy sem. A nemzeti köznevelési törvény megjelenését követően azóta már módosult e tekintetben, kikerült a törvényből a fenntartói döntés lehetősége a gyermekvédelmi felelős státusz biztosítására. A törvény szövege alapján nem vitatható, hogy változatlanul kiemelt területként kezeli az intézményekben folyó gyermek- és ifjúságvédelmi feladatok ellátását.

Az intézményvezetők felelősségi/hatás körébe sorolja e feladatok megszervezését és ellátását, abból kiindulva, hogy ennek a tevékenységnek az ellátása alapvetően a nevelési-oktatási intézmények helyi adottságaitól, helyzetétől függ. Tehát az intézményvezető szükség szerint bízhat meg egy pedagógust a feladat ellátásával, tekintettel a helyi adottságokra [Nkt. 69.§ (1) bekezdés f) pont]. A jogalkotó kötelezővé teszi még az intézmény számára, hogy az alapdokumentumaiban – SZMSZ, pedagógiai program – részletesen határozza meg a nevelési-oktatási intézményben a külső kapcsolatok rendszerét, formáját, módját, nevezetesen a gyermekjóléti szolgálattal való kapcsolattartást, a gyermekvédelemmel összefüggő pedagógiai munkát, a gyermek- és ifjúságvédelemmel összefüggő tevékenységet.

Ez a szabályozási mechanizmus mégis neuralgikus pontja az óvodai, iskolai nevelés gyakorlatának. Miért is?

Az 1990-es évektől nyomon követhető társadalmi dezintegrációs folyamatok napjainkig éreztetik hatásukat, és a tendencia lehangoló. Az elmúlt években lezajlott országos és helyi szintű szociológiai és gyermekvédelmi kutatások eredményei is folyamatosan jelzik, hogy a gyerekek egyre jelentősebb hányada diszharmonikusan működő, hátrányos helyzetű családokból (munkanélküliség, devianciák, válás), illetve a tartós nevelésbe vett státusból érkeznek az óvodákba, iskolákba, Ezekre a gyerekekre különösen jellemző az agresszív viselkedés különböző módozata (Homoki A. 2005., Varga A. 2009., Rácz A. – Csurgó B. 2015., Varga A. 2012). Ezeknek a diákoknak a szociális érzékenysége, a munka- és tanulási motivációja, a beállítódása a tanuláshoz sokszor rendkívül alacsony szintű. Egyre többükönél halmozottan jelentkeznek a legkülönbözőbb problémák. A veszélyeztető szociális környezeti ártalmak a fejlődő, alakuló személyiségstruktúra egészére gyakorol negatív hatást. Így ennek a tanulói népességnek a kognitív képességei, a tehetsége gyakran éppen a szociális háttértényezők miatt maradnak rejtve, és csak abban az esetben mutatkoznak meg, amikor sikerül valamelyest a szociális jellegű hátrányaikat kompenzálni, elhárítani. De megemlíthetők ezeknek a gyerekeknek, fiataloknak a társas kapcsolataikban megmutatkozó egyre durvább viselkedési módozatai, és az autoagresszivitás jelenségének terjedése is.

A szociokulturális okokból következtethető hátrányok kompenzálása, a veszélyeztetettség lokalizálása, jó esetben a megszüntetése pedagógiai, pszichológiai, szociális/szociálpolitikai alapozottságú feladat is. Termé-

szetesen az egyes konkrét esetek ismeretében akár hatósági, jogi beavatkozások is indokoltak lehetnek. Az óvodák, iskolák környezetében, a gyerekek világában mégsem vitatható el a pedagógiai megoldások prioritása, szemben a hatósági intézkedésekkel. Ebből kiindulva a nevelési intézményekben megjelenő problémás, konfliktusos esetek kezelése, a beavatkozások elsősorban segítő folyamatként értelmezendők, amelyekben kiemelkedő szerepet kap a kreatív, jól felkészült pedagógus team, és mellette a különböző speciális ismeretekkel, szociális jellegű tudással, és/vagy végzettséggel is rendelkező ifjúságvédelmi feladatokat ellátó pedagógus, vagy a segítő szakember. Az oktatásügy, a család-, gyermek- és ifjúságvédelem intézményei a funkcióik teljesítése szempontjából tehát értelmezhetők a segítségnyújtás, az elsődleges és másodlagos prevenció terepének.

Végiggondolva a pedagógia fejlődési irányait, kirajzolódik az a tendencia, hogy egyre hangsúlyozottabbá válik, kellene, hogy váljon a gyerekek segítése és fejlesztése során maga a nevelői hatás. A kifejezetten iskolai folyamatokra koncentrálnó pedagógia kezd az iskolán kívüli területekre is figyelni, és kiterjeszteni tevékenységi körét. A pedagógia, a nevelés, a fejlesztés szerepének, jelentőségének hatása nyomon követhető a különböző szakterületeken is, pl. az igazságszolgáltatásban, joggyakorlatban, az egészségügyben, a szociálpolitikában. Megerősödött az a szemlélet, miszerint a család és az iskola mellett a különböző társadalmi alrendszereknek is vállalniuk kell bizonyos pedagógiai-nevelési feladatokat. A hagyományos, „hivatásos pedagógus tevékenység” mellett megjelent egy új, „nem oktató-pedagógus” modell, feladatkör, elnevezésében a szociálpedagógus. Ő az a szakember, aki a feladatait, teendőit tekintve már nem a megszokott értelemben tanár (ismeretközvetítő a tanítási órákon), de még nem is az a szakember, aki az ifjúságvédelmi törvények alapján szerveződő újabb intézményekben mint ifjúsági gondozó, vagy szociális ügyintéző tevékenykedik. A szociálpedagógusok nyújtják, nyújthatnák az egyes életkori szakaszokban azokat a szolgáltatásokat, ellátásokat, amelyek nagyban hozzájárulnak, támogatják a családok, az oktatási intézmények szocializációs törekvéseinek megvalósulását.

Ezért is gondoljuk azt, hogy nem a megfelelő, nem a megnyugtató változások felé vezet jelenleg az oktatáspolitikának ebben a kérdéskörben vállalt azon véleménye, és immár a gyakorlatban bevezetett döntése, amikor is a nevelési intézményekben a felmerülő problémás helyzetek, olykor

a devianciák kezeléséhez a hatósági, rendészeti szereplőket is konkrétan megjelenti a mindennapi munkafolyamatban. Amennyiben az oktatási intézményekben felmerülő konkrét probléma, konfliktus megoldásában a pedagógiai eszközök és eljárások eredménytelenek, akkor a konkrét helyzet alapján következhetnek természetesen és megkérdőjelezhetetlenül a jogi, hatósági keretek adta feltételek és lehetőségek bevonása. Azonban ekkor már nem szükségszerűen a nevelési intézményben zajlanak a további megoldási módok.

Pedagógiai vs hatósági tevékenység

Nézőpontot váltva egy másik érv is kétségesé teszi a hatóság, a rendőrség megjelenését az oktatás-nevelés intézményeiben.

A rendőri, mint hatósági feladatok alapvetően a felderítésre irányulnak. Az oktatáspolitikai szempontok szerint a prevenció is (főként a bűnmegelőzés területén) hangsúlyozottá vált a rendőrség munkájában, aminek fontos üzenete van a tanulóknak számára, és évek óta igazoltan hatékonyak is bizonyul. A hatékonyság és a tényleges eredményesség szempontjából a rendőrségnek ezt a típusú tevékenységét, megítélésünk szerint a tanórákat követve, az iskolák szervezeti keretein kívül, egyéb színtereken lenne érdemes megszervezni, lebonyolítani. Ezt az érvelésünket azzal támaszthatjuk alá, hogy a prevenció feladatokba bevonhatók az egyre inkább felkészült pedagógusok mellett az egészségügy szakemberei, a kortárssegítők, és szerencsés esetben az iskolákban alkalmazásban lévő, a fentebb már megemlített segítő foglalkozású szakemberek is. Az évekre visszakövethető felvételi tájékoztatók adatai is mutatják, hogy a szociális szakemberek képzése több fokon és több szakon történik immár több mint tíz éve (szociális asszisztens, általános szociális munkás, szociálpedagógus, okleveles szociális munkás, okleveles szociálpolitikus, szociális manager). A 2002–2003-as tanévben pl. több mint ezer államilag finanszírozott nappali tagozatú, felsőfokú diplomát adó alapképzésre lehetett jelentkezni. A szociális munkások képzése a különböző felvételi információforrások szerint 14 felsőfokú intézményben folyt (2 egyetem, 12 főiskola), szociálpedagógusokat nyolc főiskolán, szociálpolitikusokat három egyetemen képeztek. Ezek a képzések jelenleg is folynak.

A Gyvt-ből kiolvasható, hogy a nevelési-oktatási intézmények közreműködnek a gyermekek, tanulók veszélyeztetettségének megelőzésében és megszüntetésében, ennek során együttműködnek a gyermekjóléti szol-

gálattal, illetve a gyermekvédelmi rendszerhez kapcsolódó feladatokat is ellátó más személyekkel, intézményekkel, hatóságokkal. Kitűnik az is a törvény szövegéből, hogy amennyiben a nevelés-oktatási intézményben a pedagógus vagy az alkalmazott segítőszakember észlelve a gyermeket, a tanulót veszélyeztető okokat, és azokat pedagógiai eszközökkel már nem tudja megszüntetni, tehát a gyermekközösség, a tanulóközösség védelme érdekében indokolt, akkor külső szakemberek segítségét is kérheti. Az oktatás szereplői, elsősorban a pedagógusok jól tudják, hogy kiemelt szerepe van a gyermekjóléti szolgálatoknak az elsődleges prevenció területén. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy ők működtetik, koordinálják a gyermekvédelmi jelzőrendszert a veszélyeztetettség elkerülése, illetve megszüntetése érdekében mindazokat az intézményeket, amelyekkel a gyermek közvetlenül maga, vagy a szülei révén kapcsolatban van, vagy kerülhet: az egészségügyi (védőnő, háziorvos), az oktatási, a hatósági (gyámhivatal, igazságszolgáltatás, rendőrség), az egyházi, az alapítványok szereplői.

E szemlélet és a kiépített eljárás mód szempontjából is aggályosnak tűnik a hatósági szakemberek jelenléte a nevelési-oktatási intézményekben. Arról már nem is szólva, hogy az ő státusuk sem egyértelmű az intézmény, a tantestület közösségében.

Irodalomjegyzék

- A gyermekek védelméről szóló törvény várható eredményességéről. Országos Kriminológiai és Kriminálisztikai Intézet, Budapest, 1996.
- Agresszió. *Educatio* 1994/4, tematikus szám.
- Bolla István Károly (1989): A gyermekvédelem problémái és fejlesztésének mentálhigiénés szempontú lehetőségei. In: Gerevich J. (szerk.): *Közösségi mentálhigiéné*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Család, Gyermekek, Ifjúság. Budapest. 1992–2003. közötti számai.
- Csorna Kálmán dr. (1929): *A szociális gyermekvédelem rendszere*. Eggenberger Könyvkereskedés, Budapest.
- Csókay L., Domszky A., Hazai V., Herczog M. (1994): *A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata*. Pont Kiadó, Budapest.
- Dér Mária (1982): Dolgozat a gyermekvédelemről. In: *Mozgó Világ*, 1982/4.
- Diósi Ágnes (1999): Esettanulmány a gyermekek mindenek felett álló érdekeiről. *Esély* 1999/5.
- Domszky András (1987): A szervezetközpontú neveléstől a nevelésközpontú szervezet felé. In: *Gyermek- és ifjúságvédelem*, 1987/2–3.
- Domszky András (szerk.) (1994): *A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata*. Pont Kiadó, Budapest.
- Domszky András (1999): *Gyermek- és ifjúságvédelem*. Államigazgatási Főiskola, Budapest.
- Dús Ágnes (1986) (szerk.): *Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Egyezmény a gyermek jogairól. ENSZ Gyermekalap MNB. Budapest, 1990.
- Ferge Zsuzsa (1973): *Társadalmunk rétegződése*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Fromm, Erich (1993): *A szeretet művészete*. Háttér Kiadó, Budapest.
- Gáti Ferenc (1980): *Gyermek- és ifjúságvédelmi alapismeretek*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Gáti Ferenc (1987): *Gyermekvédelem az iskolában*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Gerevich József (1987): A szociális intervenció fogalomköre. In: *Gyermek- és ifjúságvédelem*, 1987/1.

- Gerevich József (1989) (szerk.): Közösségi mentálhigiéne. Gondolat Kiadó, Budapest
- Gergely Ferenc (1984): A magyar gyermekvédelem történetének vázlata a XIX. század második felétől 1919-ig. In: Gyermek- és ifjúságvédelem, 1984/3.
- Gergely Ferenc (1997): A magyar gyermekvédelem története (1967–1991). Püski Kiadó, Budapest.
- Gyermek- és ifjúságvédelem. OPI, 1983–1992 közötti számai.
- Gyuris Tamás: A magyarországi gyermekvédelem történetének áttekintése (1945–1968). Budapest, Kézirat.
- Hanák Katalin (1978): Társadalom és gyermekvédelem. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Herczog Mária (1989): Gondolatok a gyermekvédelemről egy csecsemőotthon megszüntetésének ürügyén. Budapest. Doktori értekezés (kézirat).
- Herczog Mária (1996): A gyermekvédelem helyzete egy megyei kutatás tükrében. Jelentés a gyerekek helyzetéről Magyarországon. Gyermekérdekek Magyarországi Fóruma, Budapest.
- Herczog Mária (1997): A gyermekvédelem dilemmái. Pont Kiadó, Budapest.
- Herczog Mária (2001): Gyermekvédelmi kézikönyv. Közgazdasági és Jogi Kiadó – Kerszöv Kft, Budapest.
- Husen, T. (1994): Az oktatás világproblémái. Keraban Kiadó, Budapest.
- Katonáné Pehr Erika – Herczog Mária (2011) (szerk.): A gyermekvédelem nagy kézikönyve. Complex Kiadó, Budapest.
- Kerezsi Klára (1995): A védtelen gyermek. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Kulcsár Tibor (1982): Az iskolai teljesítmény pszichológiai tényezői. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Lévai Miklós (1999): A gyermeki jogok Magyarországon. In: Gyermek- és ifjúságvédelem, 1991/1.
- Makai Éva (2000): Szétszakadt és meg nem font hálók. OKKER Kiadó, Budapest.
- Mesterházi Zsuzsa (1989): A nehezen tanuló gyermekek tanulási képessége. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest.

- Népjóléti Miniszter előterjesztése a Kormány részére a gyámhatóságról és a gyámügyi eljárásról szóló kormányrendeletéről. 149/1997. (IX.10.) www.nefmi.gov.hu/download.php?docID=2696, 2015. november 6.
- Pál Tamás (1991): Fiatalok a bizonytalan jelenben. Jelentés az ifjúság helyzetéről, 1990. MISZOT, Budapest.
- Pestalozzi, J. H. (1959): Töredék az emberiség elesettjeinek történetéből. In: Zibolen Endre (szerk.): J. H. Pestalozzi válogatott művei I–II. TK, Budapest.
- Popper Péter (2010): Lelkek és göröngyök. Saxum Kiadó, Budapest.
- Pukánszky Béla (2001): A gyermekkor története. Műszaki Kiadó, Budapest.
- Várnagy Elemér – Várnagy Péter (2000): A hátrányos helyzet pedagógiája. Corvinus Kiadó, Budapest.
- Veczkó József (1990): A gyermekvédelem pszichológiai és pedagógiai alapjai. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Veres Sándor, Brezovszky Sándor (1989): A képzettségi hátrányok okai az állami gondozottak körében. In: Gyermek- és ifjúságvédelem, 1989/1–2.
- Viorst, Judith, (2002): Szükséges veszteségeink. Háttér, cop. Budapest.
- Volentics Anna (1999): Gyermekvédelem és reszocializáció. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról. Magyar Közlöny, 1997/39. sz.